

ДО 200-РІЧЧЯ НАРОДЖЕННЯ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ДО 135-РІЧЧЯ НАРОДЖЕННЯ
ОЛІМПІАДИ
ПАЩЕНКО-ШУЛЬМІНСЬКОЇ

Підготовлено до друку у видавництві „Медобори–2006”:
32343 Хмельницька обл., Кам’янець-Подільський р-н,
с. Довжок, пров. Радянський, 6а
e-mail: medobory@i.ua

**Олімпіада Михайлівна Пащенко-Шульмінська
1879-1972**

Central State Archive of Literature and Arts of Ukraine
Khmelnyskyi Humanitarian-Pedagogical Academy
Khmelnyskyi Municipal Organization of National
Union of Regional Ethnographers of Ukraine

Olimpiada
Pashchenko-Shulminska

MY SHEVCHENKO STUDIES

Kamyanets-Podilskyi
Medobory-2006
2014

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
Хмельницька міська організація
Національної спілки краєзнавців України

Олімпіада
Пащенко-Шульмінська

**МОЯ
ШЕВЧЕНКІАНА**

Кам'янець-Подільський
Медобори–2006
2014

УДК 82-92(477)(091)

ББК 84-46(4 Укр)

П 22

Рекомендовано до друку вченою радою
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
(*протокол №7 від 19 червня 2014 р.*)

Упорядник: В. Р. Адамський

Рецензенти:

Завальнюк О. М. – доктор історичних наук, професор

Мацько В. П. – доктор філологічних наук, професор

Телячий Ю. В. – кандидат історичних наук, професор

П 22 Пащенко-Шульмінська О. М. Моя Шевченкіана /
Олімпіада Михайлівна Пащенко-Шульмінська ; упорядник,
автор передмови В. Р. Адамський. – Кам'янець-Подільський :
„Медобори–2006”, 2014. – 247 с.

ISBN 978-617-681-078-0

Основу книги Олімпіади Пащенко-Шульмінської „Моя Шевченкіана” склали підготовлені до виступів доповіді, публіцистичні статті, нариси та п'єси, присвячені постаті Великого Кобзаря. Переважна більшість творчого доробку автора публікується вперше.

Видання розраховане на викладачів, студентів, учителів, краєзнавців, усіх, хто цікавиться історією України та її непересічними особистостями.

УДК 82-92(477)(091)

ББК 84-46(4 Укр)

ISBN 978-617-681-078-0

© О.М. Пащенко-Шульмінська

© В.Р. Адамський, упорядник,
автор передмови, 2014

© К.Г. Кравчук, художнє
оформлення, 2014

ТАРАС ШЕВЧЕНКО У ЖИТТІ ТА ТВОРЧОСТІ ОЛІМПІАДИ ПАЩЕНКО-ШУЛЬМІНСЬКОЇ

Формування національної ідентичності як окрема і значуща проблема значно актуалізувалася після здобуття Україною незалежності. Її неможливо розв'язати без розвитку українознавчих досліджень. Усвідомлення цієї реальності спонукає дослідників до переосмислення вкладу в українську культуру багатьох непересічних постатей, які з різних причин були вилучені зі сфери наукового пошуку.

Замовчування імені Олімпіади Михайлівни Пащенко (1879-1972 рр.) та неможливість бодай щось опублікувати з її інтелектуального доробку у часи радянської дійсності вона особисто пояснювала досить філософічно й не менш толерантно: „Не дивно, що „Радянське Поділля” не відповіло – ні в моєї діяльності, ні в моїх спогадах нічого пропагандистського немає, в чім тепер біжуча преса гостро нуждается. А та буденна, в ті часи потрібна робота, втратила вже свою актуальність”¹. Насправді ж правда крилася у жорсткому бутті тогочасного інтелектуального життя, за якого особистість автора та його діяльність в минулому у переважній більшості випадків слугували визначальними критеріями у просуванні творів до зацікавленого читача.

З урахуванням цього контексту увесь життєвий шлях та практичний досвід О. М. Пащенко працював проти неї. З огляду на наявність уже чималого пласту літератури, присвяченого аналізу різним періодам її особистісного зростання та інтенсивній праці на різних ділянках державотворчої практики², дозволимо собі окреслити лише етапні віхи її історичної ходи.

1. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі: ЦДАМЛМ України). – Ф. 39. – Оп. 1. – Спр. 65. – Арк. 14 зв.

2. Сохацька Є. Життєва доля Олімпіади Пащенко-Шульмінської (1879-1972 рр.): злеті забуття і повернення // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Філологічні науки /Відповідальний редактор Є. Сохацька. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2000. – Випуск 4. – С. 210-218; Мельник Е. Олімпіада Пащенко – просвітницька діячка Поділля // Жінки в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє.

Народилась Олімпіада Михайлівна 25 липня 1879 р. у с. Сербі Могилівського повіту (нині с. Гонтівка Чернівецького району Вінницької області) у родині народних учителів.

Перші кроки на шляху здобуття освіти О. М. Пащенко зробила в рідному селі, закінчивши чотири групи початкової школи¹. На одинадцятому році життя, успішно здавши вступні іспити з шести дисциплін, вона була зарахована відразу до другого класу Маріїнської жіночої гімназії². Після отримання атестату в травні 1896 р. Олімпіада Михайлівна здобуває право практикувати домашньою учителькою. За рік вона виїжджає до Тифлісу, де проживав молодший брат батька, котрий обіцяв допомогти з працевлаштуванням. Перебування на Кавказі розкриває різні грані педагогічної майстерності О. М. Пащенко та якісно характеризує її численні громадські ініціативи³.

Із початком російсько-японської війни двадцятип'ятирічна Олімпіада Михайлівна вирішує добровільно їхати на Далекий Схід, аби особисто взяти участь у бойових діях. З цією метою вона терміново закінчує курси сестер милосердя⁴ і виїжджає до Москви, щоб відразу ж відправитись на терени війни. Перебуваючи у Харбінському шпиталі та у місцях ведення безпосередніх бойових дій, О. М. Пащенко демонструвала звитяги мужності та відданості справі надання допомоги раненим бійцям. За це її неодноразово нагороджували військовими відзнаками⁵.

Матеріали другої міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 5 – 6 липня 2002 р. /Видавнича рада: В. Борисенко, І. Вавилова, І. Войцехівська та ін. – Київ: ПП Здоровило О. П., 2002. – С. 310-315; Завальнюк О. М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918 – 1921 рр.). – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. – С. 134-140; Адамський В. Життєпис Олімпіади Пащенко крізь призму власного інтелектуального доробку // Пащенко О. Матеріали до життєпису /Олімпіада Пащенко; упорядник, автор передмови В. Адамський. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2012. – С. 5 – 63.

1. ЦДАМЛІМ України. – Ф. 39. – Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 20.

2. Державний архів Хмельницької області. – Ф. 65. – Оп. 1. – Спр. 175. – Арк. 34 зв. – 35.

3. Адамський В. Життєпис Олімпіади Пащенко крізь призму власного інтелектуального доробку... – С. 9 – 10.

4. ЦДАМЛІМ України. – Ф. 39. – Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 20.

5. Там само. – Арк. 21 зв.; Спр. 13. – Арк. 4.

У серпні 1905 р. Олімпіада Михайлівна повертається на Поділля, де її наприкінці цього ж місяця призначають завідуючою школи в Дунаївцях. Однак уже у листопаді за активну громадську діяльність серед місцевого селянства з роз'ясненням болючих земельних питань, податкової політики, реформи самоврядних органів тощо її відсторонюють від занять та тримають під домашнім арештом¹.

Перед початком нового навчального року у пошуках місця роботи О. М. Пащенко виїжджає на Київщину. За допомогою директора народних шкіл Т. Г. Лубенця їй вдається отримати призначення до Ставецької школи Радомишльського повіту. Але і тут Олімпіада Михайлівна не обмежилась лише навчанням дітей. Разом із колегами, усвідомлюючи роль вчителя серед сільської громади, вона активно розпочинає займатися просвітницькими справами, улаштовуючи для останніх окремі заняття, вистави, літературні вечірки та народні читання. Ця бурхлива діяльність за умов, коли перша російська революція уже пройшла фазу свого найвищого розвитку, аж ніяк не могла сподобатись місцевим урядовцям. Як наслідок, у листопаді 1906 р. О. М. Пащенко знову арештовують та доправляють до Радомишльської в'язниці, де пред'являють звинувачення за статтею, що передбачала кримінальну відповідальність: „за составление и распространение противоправительственных речей на чужом языке”².

Однак до суду справа так і не дійшла. Олімпіаду Михайлівну, протримавши в тюрмі біля трьох місяців, за клопотанням керівництва Всеросійської організації Червоного Хреста все ж таки випустили, щоправда залишивши під наглядом поліції. Вона знову повертається до Кам'янця-Подільського, працює в приватній школі. Однак у серпні 1908 р.,

1. Сохацька Є. І. Т. Г. Шевченко в житті Олімпіади Пащенко (1879-1972 рр.): до проблеми національної самоідентифікації // Дунаєвечина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: Збірник науково-краєзнавчих праць / Редакційна колегія: Прокопчук В. С. (голова) та ін. – Кам'янець-Подільський: ПП Зволейко Д. Г., 2013. – Випуск 5. – С. 193 – 194.

2. ЦДАМЛМ України. – Ф. 39. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 41.

найвірогідніше внаслідок чергового „доносу”¹, О. М. Пащенко в черговий раз залишається без роботи.

Життєві дороги заводять її до Москви, де упродовж 1908-1909 рр. вона закінчує педагогічні курси вільною слухачкою та складає літературний звіт про діяльність Червонохресної організації під час російсько-японської війни².

1910 р. О. М. Пащенко переїздить до губернського центру Поділля „шукати праці і життя”. Тут вона посідає учительську посаду в приватній комерційній школі Мазінга. Водночас Олімпіада Михайлівна з великим ентузіазмом та завзяттям починає цікавитись діяльністю другої Подільської „Просвіти”, яка розпочала свою роботу ще в 1908 р. Дуже скоро стає членом її правління. „Але „коронною ролею” О. М. були виступи з рефератами на вечірках „Просвіти”, – зазначав у своїх споминах очевидець подій В. К. Приходько. – У О. М. мелодійний голос, чиста дикція й художнє чуття – і слухати її було завжди приємно – однаково, чи у великому Пушкінському (тепер Шевченківському) Народньому Домі, чи у невеликій залі „Просвіти”³.

Із початком Першої світової війни О. М. Пащенко мобілізується сестрою милосердя, займаючись організацією бараку для хворих від холери на Підзамчі, надаючи першу допомогу пораненим у Городку. Із 1915 р. вона працює у „Селянському шпиталі” в Кам’янці-Подільському. За проявлені старання та відданість справі у прифронтовому повіті Олімпіаду Михайлівну нагородили черговою відзнакою – золотою медаллю на Станіславській стрічці⁴.

Революція 1917 р. окрилила О. М. Пащенко, підняла на гребінь політичного й громадського життя. Вона стає делегатом

1. Пащенко О. Заснування Кам’янець-Подільського державного українського університету // Наша культура (Варшава). – 1936. – Кн. 5. – С. 333.

2. ЦДАМЛІМ України. – Ф. 39. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 6.

3. Приходько В. К. Під сонцем Поділля: спогади / Упорядники і автори передмови Ю. Легун, О. Кравчук. – Вінниця: ТОВ „Консоль”, 2011. – Ч. 2. – С. 106.

4. Сохацька Є. І. На варті українства: Статті з літературознавчого та культурологічного доробку (До 30-річчя науково-педагогічної діяльності). – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2004. – С. 193.

ряду Всеукраїнських з'їздів (учительського, міського самоврядування, делегатів земства). На Всеукраїнському національному конгресі кооптована до складу Центральної Ради від учительства. Пізніше її обирають депутатом Трудового конгресу від селянського представництва Кам'янецького повіту¹.

Із перших днів революції О. М. Пащенко також активно включається у державотворчі процеси безпосередньою участю в роботі представницьких органів краю. У лютому 1917 р. її обирають до Кам'янець-Подільської міської думи, в якій вона очолює українську фракцію, у березні – до Кам'янецького повітового земства, головою управи якого за цілковитої підтримки гласних вона невдовзі стане.

Однак, за визнанням самої Олімпіади Михайлівни, основна її праця була зосереджена на відродженні української школи та на цій основі розвитку усіх ланок освітньої системи краю, включаючи реалізацію ідеї щодо заснування у Кам'янці-Подільському вищої школи. Саме вона стояла біля її витоків. „Це її ідея”, – ствердно констатував із цього приводу голова Подільської губернської народної управи В. К. Приходько². Повітове земство не лише організаційно підтримало університетський проект, а й виділило із своєї скарбниці на цю справу 250 тис. карбованців, кожного року затверджувало кошти на виплату стипендій для незаможних студентів³.

16 листопада 1920 р. Директорія УНР під дією об'єктивних обставин змушена була емігрувати до м. Тарнова. Разом з іншими урядовцями Кам'янець-Подільський залишив чоловік

1. Малюта О. В. Всеукраїнський Трудовий конгрес як представницький орган українського народу в другій Українській Народній Республіці // Історичний архів. Наукові студії: збірник наукових праць / Головний редактор П. С. Сохань. – Миколаїв: Видавництво Чорноморського державного університету, 2011. – Випуск 7. – С. 206.

2. Приходько В. К. З історії повстання українського університету в Кам'янці на Поділлі / Віктор Кіндратович Приходько; упорядник та автор передмови В. Р. Адамський. – Хмельницький: ПП Заколотний М. І., 2012. – С. 27.

3. Завальнюк О. М. Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори і будівничі (1917 – 1920 рр.). – Кам'янець-Подільський: Абетка: НОВА, 2005. – С. 304.

Олімпіади Михайлівни – О. П. Шульмінський. Невдовзі йому запропонували постійне місце роботи в м. Дубно на Волині учителем французької мови в польській гімназії¹. О. М. Пащенко розшукала його та разом із сином нелегально перебралась до нього з надією, що й для неї знайдеться якась відповідна праця. Але аж до 1939 р. вона вимушено залишалась домогосподаркою. Усі її спроби працевлаштуватися за фахом наптовхувалися на одну категоричну відповідь з Волинської шкільної кураторії: „На цалому Волині мейсца нема”².

Новий етап у житті Олімпіади Михайлівни розпочинається після того, як радянські війська внаслідок таємних домовленостей між Й. Сталіним та А. Гітлером перейшли кордони Польщі по Горині та Збручу, зайнявши за лічені дні терени Західної України. Перед нею знову відкрилися шкільні двері. Незважаючи на факт виповнення шістдесяти років, вона приступає до праці вчителькою української мови в Дубнівській середній школі №1³.

Однак, насичений великою творчістю та інтелектуальним надбанням період, тривав недовго. Після нападу фашистської Німеччини на Радянський Союз функціонування середніх шкіл припинилося. За цих умов О. М. Пащенко основні свої зусилля концентрує на громадській роботі. Разом з іншими активістами вона виступає ініціатором створення місцевого товариства Червоного Хреста та організовує допомогу як полоненим, так і біднішим верствам населення міста.

Наслідком його діяльності став арешт правління та подальший розстріл соратників О. М. Пащенко. Сама вона дивом залишилася живою⁴.

Війна закінчилася. Але спокою новий життєвий етап для Олімпіади Михайлівни не приніс. Під час визволення Дубно вона втратила чоловіка О. П. Шульмінського. Також не вдалося розшукати сина Юрія. Після декількох років поневірянь О. М. Пащенко у 1949 р. вступає до закладу соціального забезпечення – будинку престарілих у Львові. Здавалося б, втомлена життям, із

1. ЦДАМЛІМ України. – Ф. 39. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 8.

2. Там само.

3. Там само. – Спр. 62. – Арк. 1.

4. Там само. – Спр. 12. – Арк. 236 зв.

підірваним здоров'ям, вона мала б решту свого життя провести у відносному спокої. Та цього не сталося. Олімпіада Михайлівна цілком віддається літературній праці, створюючи цікаві матеріали для постановки навчальних фільмів на допомогу вчителям української мови та літератури. На жаль, її літературознавчий доробок та драматичні твори, інсценізації, біографічні п'єси і до сьогодні залишаються маловивченими.

Велику увагу при цьому вона приділяє постаті Великого Кобзаря. Т. Шевченко супроводжував О. М. Пащенко усе свідоме життя. У її родині, в якій стало підтримувалися національні традиції та часто лунали українські пісні, образ Тараса культивувався із самого дитинства. Ризикуючи бути звинуваченим у мазепинстві, батько проте завжди зберігав у хаті томик „Кобзаря”¹.

Згодом, навчаючись у Кам'янець-Подільській Маріїнській жіночій гімназії, О. М. Пащенко в період літніх канікул поверталася до рідного села і поринала у вир народної стихії. На свята, коли у школі чи в лісі на галявині збиралися хлопці та дівчата, вона намагалася усілякими методами спробувати витягнути їх „поза обрій тяжкої праці, буденщини”, зокрема, у світ літературної творчості. Шевченків „Кобзар” у цій справі був незамінним. „Раз забрала з собою „Кобзаря” Шевченка, – згадувала пізніше вона. – Знала „Кобзаря” і не раз прочитувала сама і знала багато з нього на пам'ять, але якесь дивне відношення склалося до цього українського Євангелія, як до дорогої рідної пам'ятки, стоявшої тоді понад життя. І ото в лісі, на широкій поляні зібралися в тісний гурток дівчата. Читала „Катерину”... Перший раз, може, на своєму віку слухали дівчата книжку, що промовляла до них їх живою мовою, мовою матері, села, народу, мовою, що зливалася з їх душею, торкалася їх життя, всього, всього так близького... І заливалися сльозами не тільки над долею Катерини, а над кожним виразом, словом: і заквітчаною дівчиною, і біленькою хатиною, і селом над ставом... Малюється сивий батько похилений і стара мати зажурена, хто її складе у домовину... А ці слова Шевченкові такі теплі, такі рідні:

1. Пащенко О. М. Матеріали до життєпису /Олімпіада Пащенко; упорядник, автор передмови В. Адамський. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2012. – С. 73.

„Серце, Катерино!..”¹

Шевченкова поема наповнювала емоційно дівочі серця та водночас породжувала знакові запитання: „...чи то ж так трудно добитися своєї книжки? Чи то ж кому шкодить читання на рідній мові? Чи то ж нема наших людей, щоб написали для своїх, по-своєму на своїй мові?..”² Ба, більше того, йшлося про пробудження елементів національної свідомості: „Пробудилися перші національні домагання на культурному ґрунті... Хотілося, щоб вирости крила, і стали могутніми, щоб здобути право бути українцями... Не знали по селах, чи були вже де такі борці хоч поодинокі за свою волю, за кращу долю”...³

Зрозуміло, що це були лишень миті понад буденщиною, які розбивалися об тверду крицю заведеного сотнями літ порядку. Але разом у житті Олімпіади Михайлівни це були перші пробіски національного почуття українки.

Усвідомленість української стихії досить гостро відчувається на наступному життєвому етапі О. М. Пащенко, коли вона попадає у Тифліс. Тут вона вчителює та активно займається громадською діяльністю. Зокрема, організовує малоросійську секцію Товариства народних читань, що вирізнялася культурно-національним характером. За її ініціативи відбувалося знайомство з українською справою як такою, з піснею, літературою, танцями, виставами, загалом художньою народною самодіяльністю. Прикметно, що із усіх поставлених номерів національного народного мистецтва, найбільш пам’ятною для Олімпіади Михайлівни виявилась академія на честь українського народного поета Т. Шевченка. Було це у 1901 році. „І вже повісили на дверях аудиторії, оповістили: „Вечір пам’яти Шевченка”... Як просто, а як же знаменно у ті часи, та ще й в такій далекій стороні!.. Крім декламацій, співу, ставили „Невільника”. І добре, що так далеко був той Санкт-Петербург. Театр був переповнений. Була і ціла грузинська секція, що урочисто склала вінок перед портретом Кобзаря. Видовня греміла, аматори сяяли від щастя, від успіху... Урочисто звучить: „Ревуть, стогнуть гори-хвилі в синесенькім морі”. В залі

1. Там само. – С. 98.

2. Там само.

3. Там само.

піднялись на ноги всі і полилися сльози: в єдинім почутті зіллялися серця грузин, армян, татар і українців”¹.

Як бачимо, це була достойна гілочка у віночку святкування ювілейних днів Тараса. За твердженням самої Олімпіади Михайлівни, це „була радість, були й сльози щирі, обновлюючі душу, що спалювали воедино людське шлятехне почуття”².

Наступний пам’ятний для О. М. Пащенко день вшанування Великого Кобзаря відноситься до періоду її перебування на Далекому Сході. Події відбувалися у похідному шпиталі після кількадечного бою під Путилівською сопкою, описані пізніше нею самою³. Поранений солдат з-під Канева, котрий відмовлявся від вкрай необхідної операції щодо ампутації ноги, підкликав її і притишено зашептів: „Сестрице, це ж сьогодні 26-те лютого!” „Тихенько проговорила „Заповіт”, і цей простий козак в обличчі смерті почув стихійно, хто він є, чийх батьків... заворушилися сльози, потягнуло додому, туди, на рідну батьківщину. „Сестрице, хочу операції, врятуюся, дістануся в Україну, туди, недалеко Могили Тараса...”⁴

Прикметно, що цей фрагмент зі споминів О. Пащенко, які у 1910 р. друкувалися у ліберальному журналі „Русское богатство”, редактованого В. Короленком, був вилучений. „Мабуть, не вільно було навіть згадати про свої українські почуття...” – констатувала автор⁵.

50-ти річчя смерті Т. Шевченка Олімпіада Михайлівна відзначала разом з іншими українцями у великій залі Московської консерваторії. Елементи свята були позначені Канівською Моголою над Дніпром, історичними постатями та героями з Шевченківських творів, оркестром, капелю Московської консерваторії, „Заповітом”... „Сліз не витирали, вони лилися вільно в старих і молодих від скрухи і від щастя, що нас зібралось так багато і всі ми перейняті одним лиш щирим

1. Там само. – С. 126.

2. Там само. – С. 150.

3. Пащенко О. Из записок сестры волонтерки // Русское богатство. – 1910. – № 8. – С. 219 – 220.

4. Пащенко О. Тарасові річниці // Кур’єр Кривбасу. – 2002. – Березень. – №148. – С. 164.

5. Там само. – С. 165.

почуттям-бажанням: зі сну повстала б Україна такою, якою вимріяв великий наш Кобзар: „...без ката й супостата, а будуть люди на землі і буде мати”¹.

Постать Т. Шевченка в добу Української революції 1917 – 1920 рр. виступала в ролі мученика, який віддав своє життя задля добробуту рідної землі. Він стає відправним пунктом для подальшого піднесення національної свідомості в Україні².

Особливо пробудженню гідності й патріотизму сприяли Шевченківські дні 1919-1920 рр. Зокрема, демонстрацією шани і поваги до Тараса стали урочистості, організовані у Кам’янці-Подільському за безпосередньої участі О. М. Пащенко 26 лютого 1919 р. Цей день оголосили вихідним. Він був насичений різноманітними заходами: по церквах правилася служба Божа, відбулися мітинги, концерти за участі місцевого українського університету, чоловічої гімназії ім. Руданського, державної жіночої гімназії, вищих початкових шкіл міста, та інших різних установ³. Отже, як бачимо, свято стало справжнім проявом національної культури та ілюстрацією згуртованості українських сил, що, в свою чергу, мало якісно вплинути на збільшення прихильників української ідеї та державності загалом.

О. М. Пащенко зверталася за допомогою до Т. Шевченка і в доволі непростих для себе ситуаціях. Так, зокрема, було восени 1939 р., коли їй довелося починати роботу вчителькою української мови в реорганізованій із польської гімназії національній школі. „Прийшла я на перший урок до 8-го класу, – згадувала Олімпіада Михайлівна, – поглянула на свою аудиторію, а в ній сидять польські панночки і майже з вусиками хлопці 16 – 17 їм, а в мене

1. Пащенко О. М. Матеріали до життєпису... – С. 426.

2. Машталір А. І. Вплив постаті Т. Г. Шевченка на діяльність Подільської „Просвіти” (1917 – 1920 рр.) // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції /Завальнюк О. М. (голова), Войтенко В. І. (співголова), Баженов Л. В. (відповідальний редактор) та ін. – Кам’янець-Подільський: Абетка, 2010. – С. 361.

3. Машталір. А. І. Вплив постаті Т. Г. Шевченка на піднесення національної свідомості українців у 1917 – 1920 рр. // Освіта, наука і культура на Поділлі: Збірник наукових праць. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2011. – Т. 18: Матеріали круглого столу „Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі”. 22 жовтня 2011 року. – С. 329.

за планом уроку український алфавіт та перші кроки з фонетики. Як приступити до цих насторожених юних душ, а може вороже настроєння проти українства. І порушила я своє планування по програмі, почала бесіду про те, як довго український народ не міг добитися своєї волі, а діти мусіли завжди вчитися на чужій мові, своєї не знали книжки, літератури. А між цим найкращі люди боліли цим, боролися за волю, рідне слово, за рідну школу, хоч за це їх тяжко карано. Великий геній українського народу Тарас Шевченко велику тяжку кару переніс за свою любов до рідного слова, за свої вірші, що пробуджували свідомість в народі, він вірив, що волі доб'ється народ, і тільки болів, що буде він окрадений довгим поневоленням, і цей жаль вилляв в своїм вірші: „Мені однаково”. І зрозуміли ці юні душі зміст цього вірша, коли прочитала їм учителька, а понурий, насторожений настрій розвіявся і була розчищена стежечка до сприйняття науки на українській мові”¹.

В наступний історичний період, пов'язаний із жорсткими реаліями Другої світової війни, О. М. Пащенко разом із колегами по роботі в Дубнівському товаристві Червоного Хреста демонструє приклад шанобливого ставлення до Кобзаря. Одне із останніх рішень правління після ліквідації інституції стосувалося спрямування залишків коштів на її рахунок. Колегіально вирішили призначити біля ста тисяч карбованців на спорудження пам'ятника Т. Г. Шевченку в м. Дубно у наступні часи мирного життя².

Перебуваючи уже в будинку престарілих, Олімпіада Михайлівна пише низку статей, в яких аналізує різні аспекти творчості Кобзаря, створює п'єси з його життя з метою зняти по них навчальні фільми для середніх шкіл, врешті особисто відвідує Тарасову Могилу у Каневі.

Загалом генезу створення Шевченкіани Олімпіади Пащенко слід віднести до 1936 р., коли вона пише спеціальний нарис про відзначення Шевченкових річниць у різні історичні періоди. Цю працю І. І. Огієнко видрукував у редакovanій ним у Варшаві „Нашій культурі”. Принаймні більш ранніх робіт на сьогоднішній день нами не виявлено.

1. Пащенко О. М. Матеріали до життєпису... – С. 78 – 79.

2. Там само. – С. 415.

Шевченкові дні Олімпіада Михайлівна розглядає як символ єднання українців в одну велику родину. Кожне свято у її сприйнятті – це своєрідна хронологічна канва трагедії українського визвольного руху і наразі олімпіади життя українського народу. Відтак кожен Шевченків день є віддзеркаленням історіописання тяжкої боротьби за волю, рідне слово, рідну пісню.

З нагоди 75-ої річниці свята О. М. Пащенко ділиться своїми споминами про вшанування Великого Кобзаря на різних етапах цієї боротьби. У її обрій попадають, як правило, ювілейні дати: 1901 р., 1905 р., 1911 р., 1919 р., 1921 р. та 1936 р. У більш пізніх версіях споминів, написаних за часів радянської дійсності, останні дві дати випадають, оскільки авторські оцінки аж ніяк не могли вписатися у марксистську методологію. До прикладу, такий фрагмент: „1921 рік. Кам'яниччина під більшовиками. Село. Ніби стався жахливий землетрус, розпалася земля під нашими ногами, – й усе збудоване нами звалилося в прірву!..

Розійшлися каменярі, хто куди, а ті, що zostалися, були викреслені з шеревів життя, ніби живцем закопані в могилі...

Прийшли інші будівничі перебудувувати все наново.

Минали дні, минали ночі... Не прояснювалося... Кінчався лютий. Невже, Батьку Тарасе, не пом'янемо Тебе бодай удвійку в річницю Твоєї смерті?

І раптом на село дістався наказ та ще й українською мовою – від комісара до комісара аж до сільського дійшов у такій формі: Оголосити 25-26-27 лютого (по ст. ст.) три дні народнім святом в пам'ять борця за волю людини Т. Шевченка. Не можна в ці дні ставати на працю – ні орати, ні сіяти (почалася рання весна) під загрозою суворой кари. Школам – три дні уряджувати поранки, реферати, академії. Сільрадам – припилювати, щоб Свято відбувалося вчистото...

Було й таке святкування, з наказу та ще й під загрозою...

Ну, і святкували...”¹

У 1938 р., перебуваючи у Дубно, О. М. Пащенко завершує ґрунтовну працю про діяльність Кам'янець-Подільського повітового народного земства періоду Української революції 1917 – 1920 рр. Це була знакова річ у доробку Олімпіади Михайлівни.

1. Пащенко О. Тарасові річниці... – С. 166.

Такою вона залишається і сьогодні, позаяк є одним із небагатьох матеріалів, що належить перу сучасника тих подій, активному працівникові місцевого самоврядування.

Характерним є й інше. О. М. Пащенко розпочинає свій аналіз із пророчих слів Т. Шевченка про долю України в часи її пробудження.

„Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять лукаві, і в огні
Її окрадену збудять...
Ох, не однаково мені...”

В оцінці О. М. Пащенко напередодні національного відродження Україна насправді виступала знедоленою, інтелектуально виснаженою, свідомісно зденаціоналізованою: „І дійсно пробудилася зі свого вікового сну не тільки окрадена, але знищена матеріально: всі її багатства йшли на розпростертого монархичного молоха, імперію, з її централістичною політикою, з її препахом царату; з її окрутною весильною автократією, з її буржуазією ненаситною, не знаючої міри і накінець з її нищительними війнами. А моральну силу народу вбито віковим винародовлюванням, приниженим уподлюванням, заглушенням стремління до волі, до правди, витравленням з пам'яті народу всіх цінностей історичних, героїчної епохи і старовинної праведної традиції, зденаціоналізуванням інтелектуальних сил народу, його розуму – інтелігенції... – і в 1917 повстала Україна оголена, терпляча крайню нужду, здеморалізована хибною орієнтацією і без своїх інтелігентних сил, так потрібних тоді, щоб одразу обсадить весь державний многогранний апарат своїми людьми...”¹

10 березня 1957 р. О. М. Пащенко завершує працю „Жіноча доля в творах Шевченка”. Квінтесенція роботи полягає в аналізі довгого та тернистого шляху боротьби жіноцтва за свої права на прикладі творчості найщирішого борця за долю жінки Т. Шевченка. „Можна сказати, – впевнено констатувала Олімпіада Михайлівна, – нема такого поета на цілому світі, який би стільки виляв співчуття, сліз і щирої любові до безправної, обездоленої жінки, як наш поет Шевченко. До 50-ти творів своїх він присвячує

1. Пащенко О. М. Матеріали до життєпису... – С. 276.

долі жіночій. Переберімо струни його ліри – пісні про долю жінки. Стільки ласки, тепла, ніжності в його поезії, коли він зображає постать чи то малої дівчинки, чи то пишної красуні, чи молоді матері, або зістарівшоїся струдженої страдниці, а особливо жінки покривдженої в своїм призначенні – материнстві. Він всіх їх має в своїм серці, з ними разом терпить і ніколи їх не опускає з свого обр'ю. Не тільки через все своє життя, а, як йому, здається самому, що він і після своєї смерті своїм словом буде їх оберігати, захищати від усього злого...”¹

Впродовж 1961-1964 рр. з нагоди 100-річчя з дня смерті Великого Кобзаря та 150-річчя з дня його народження О. М. Пащенко створює низку змістовних матеріалів, присвячених Т. Шевченку. В одному із них вона стверджує: „У кожного народу є своє суто національне свято, яке служить ознакою його національного усвідомлення, його любові до рідного краю, до його історії-давнини, до його мови. Є і у нас українців національно святкові дні; до них належать і Тарасові дні”².

В доробку Олімпіади Михайлівни цього періоду також декілька нарисів про посмертну маску Т. Шевченка, низка дописів до стінгазети („Безсмертна пісня Кобзаря”, „Насторожі коло них поставлю слово”, „Вплив Шевченка на письменників”, „Могутнє слово Шевченка” та ін.).

На знамениті ювілеї Великого Кобзаря О. М. Пащенко відгукнулася й своєю художньою Шевченкіаною, створивши п'ять п'ес, в яких описуються різні періоди його життя.

Із цими матеріалами вона виступає на літературних вечорах, присвячених Т. Шевченку. Ось, наприклад, програма до 150-ти річчя з дня народження Пророка: „1964 року 11-го березня о 17 годині.

Силами зв'язку пенсіонерів та Будинку інвалідів і престарілих учителів буде виконано:

- 1) Відкриття і провід вечора – т. Васильченко.
- 2) „Значення творчості Шевченка” – т. Дорошенко.
- 3) З „Кавказу” уривок – т. Дорошенко.
- 4) „Поет – закутий Прометей” – т. Шульмінська.

1. ЦДАМЛІМ України. – Ф. 39. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 2.

2. Науковий архів Шевченківського національного заповідника. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 86 зв.

- 5) З „Послання Козачковському” уривок – т. Дорошенко.
- 6) „... і золотої, і дорогої...” – т. Васильченко.
- 7) „Остання ніч” за новелою Натана Рибак – т. Шульмінська.
- 8) „На могилі Шевченка” – т. Сенкевич¹.

Водночас вона докладає багато зусиль, аби п'єси про Т. Шевченка вийшли у світ. У липні 1963 р. Олімпіада Михайлівна звертається до Дитячого видавництва УРСР з проханням видати окремою книгою матеріали про Кобзаря. Втім, відповідь редактора Г. Ревенка була маловтішною: „З приводу видання п'єс про Т. Г. Шевченка однією книжкою, – писав він, – радимо Вам звернутися до Державного літературного видавництва УРСР (Київ, Володимирська, 42) або ж до Державного видавництва музичної літератури та образотворчих мистецтв (Київ, Свердлова, 19)”².

Але питання і в цих структурах позитивно не вирішувалося. Тому О. М. Пашенко вирішує звернутися до Українського товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами за допомогою у пересилці п'яти п'єс, присвячених Т. Г. Шевченку, до Канади на адресу українського комітету із вшанування святкування 150-річчя з дня народження великого Кобзаря. В такий спосіб вона воліла вшанувати земляків, які проживали поза межами України³.

Однак отримані матеріали товариство спершу надіслало до Спілки письменників України на рецензування⁴. Лише через півтора роки, власне 27 липня 1965 р., відповідальний секретар комісії драматургії СПУ Й. Кисельов повідомив Олімпіаді Михайлівні про наслідки проведеної Спілкою роботи: „Ваше прохання, на жаль, виконати не можна. За кордон рекомендуються драматургічні твори, які були або надруковані, або поставлені на сцені і дістали високу оцінку. Одну з Ваших п'єс ми передали відомому критику Єлизаветі Іванівні Старинкевич для детального розгляду і відповіді. Вона зараз хвора. Коли одужає, попросимо написати Вам”⁵.

1. Там само. – Арк. 107.

2. ЦДАМЛІМ України. – Ф. 39. – Оп. 1. – Спр. 63. – Арк. 20.

3. Там само. – Арк. 4.

4. Там само. – Арк. 3.

5. Там само. – Арк. 7.

Наприкінці 1966 р. О. М. Пащенко вирішує написати до Канівського державного музею-заповідника „Могила Т. Г. Шевченка”, пропонуючи передати інституції підготовлені нею драматичні новели з життя Великого Кобзаря. Опрацювання творів було здійснено в той спосіб, що на їх основі можна було створити навчальні фільми для шкіл.

В такий спосіб Олімпіада Михайлівна знайомиться із співробітником музею В. Я. Кривицькою, з якою вона підтримує листування практично до кінця свого життя. І хоча у той історичний період жоден із її матеріалів не вдалося таки опублікувати, але завдяки, зокрема, порадам Варвари Яківни вдалося зберегти інтелектуальний доробок О. М. Пащенко для сучасників.

Як бачимо, Олімпіада Михайлівна Пащенко прожила довге та насичене різними знаковими подіями життя. 10 вересня 1972 р. вона пішла з життя. У некролозі, написаному її сином Ю. Шульмінським, зазначено: „Все своє життя, як учителька та письменниця Олімпіада Пащенко боролась за права української мови та несла поміч ближнім. Вона існуватиме далі в своїх творах, з яких промінюватиме для наступних поколінь людську мужність та добро”⁴⁴.

Сьогодні ми повертаємо широкій читацькій аудиторії частину її інтелектуальної спадщини. Пропонована збірка включає усю Шевченкіану Олімпіади Михайлівни, яку нам вдалося розшукати на сьогоднішній день. Впевнені, що книга додасть вдячному читачеві нові важливі риси й фарби до все ще „недомальованого” портрета неординарної, яскравої особистості, допоможе повніше й чіткіше осягнути багатопрофільну творчість непересічної подолянки, яка усю себе віддала служінню людям та рідній землі та водночас збагатить новими творами народну Шевченкіану.

Віктор Адамський

1. Сохацька Є. На варті українства... – С. 198.

ТАРАСОВІ РІЧНИЦІ

Шевченкове Свято – це символ єднання українців в одну близьку родину.

Коли б згадати рік за роком кожне свято, за яких обставин, де й як відбувалося – це склало б хронологічну канву всієї трагедії українського визвольного руху, це були б олімпіади життя українського народу.

Варто на схилку літ оглянутися на пережите й занотувати хоч деякі етапи його. Нехай знають діти наші, як батьки завжди й усюди шанували Шевченків день, куди б не закидала їх доля; нехай занотовують теж рік за роком тяжку боротьбу за волю, за рідне слово, рідну пісню... І складається з тих річниць, як з окремих колосків, величний вінок.

До сотої річниці не доживемо, п'ятдесяту пережили, а 25-літню не пам'ятаємо... Хіба старі батьки інколи нагадували: пам'ятаеш, моя берізка, як ти маленькою тримала свічку за Тараса... Бо тоді цього дня можливо було тільки відправити панахиду, і то не за Шевченка, на що не відважився б ні один священник, а замовлялася Служба Божа за свого свояка, за душу раба Божого Тараса...

Тепер дожили ми до 75-ої річниці нашого свята, і згадаймо хоч деякі ближчі етапи довгого шляху.

I

1901 рік. Кавказ. Тифліс.

З Поділля, з Кам'янецьчини закинула доля 20-літню дівчину на далекий Кавказ. Призначена була керівничкою школи „Педагогічного Т-ва учительок і виховательок”. Як учителька й член того Т-ва входила до різних його розгалужень, і між іншим – до Т-ва народніх читань, від якого була призначена постійною лекторкою Овчальської аудиторії (театр в робітничій ділянці).

Сама одна, закинута в чужу сторону, гостро відчувала тугу за всім рідним. В тім же будинкові, де містилася її школа, була ще друга школа – військова фельдшерська, що мала більш десятка слухачів-українців і часто чути було звідтіль українську мову, й

особливо співи гарного хору. Звернулася до них із закликом – улаштувати спільними силами свято в пам'ять Шевченка.

Але... де? Як? Чи дозволять?..

Утворили програму: 1) Кілька слів про Т. Шевченка, 2) декламація Його творів, 3) співи: сольо, хор. З'явилася з цією програмою до свого Т-ва, бо кожна лекторка мусіла представити докладний плян своєї лекції, зате ніяких поліцейських та взагалі урядових дозволів не потребувалося, все було на відповідальності Правління. При Т-ві було три секції: російська, грузинська та вірменська, кожна з них мала свої визначені дні, в які займала театр.

Принципово ніхто нічого не мав проти української програми, але... від якої секції, для якої аудиторії?.. Вихопились грузинки на поміч, що вони відступають свій день, а й грузинські робітники послухають українських пісень.

День був здобутий. І повісили великого плаката на дверях народнього театру: „26 лютого в пам'ять Тараса Шевченка” (афіші не друкувались, бо це був цілком внутрішній розпорядок Т-ва).

Скільки набігались, – діставали одіж, малювали портрета, вишукували килими, вишиті рушники – просто якимось інстинктивним нюхом у різнобарвному національностями місті все це діставалося.

Настав день свята. Хвилювання й урочистість заразили цілу аудиторію. Ніхто не сидів, усі стоячи слухали „Заповіту” й промову слова Шевченка, пісні... Переймались настроєм від килимів, вишитих рушників, барвної квітчастої одежі – все це разом утворювало цільний своєрідний образ.

По закінченні група робітників підійшла до організаторів просити, чи не можна час від часу, або періодично уряджувати українські вечори... Виявилось, що й в залізнодорожних майстернях, і в інших закладах є робітники українці, а в війську, що стояло в Тифлісі, було багато кубанців-козаків.

Заснували окрему українську секцію, яку назвали: „Малоросійська секція при Обществе народных чтеній”. Мали визначені дні, могли уряджувати вистави, реферати, концерти... За два роки від того першого здобутку відбулися: 32 театральні вистави (16 виставлених п'єс), кілька концертів, рефератів, академій... Мали свою аудиторію завжди численну, мішаний хор із 40 співаків, мали власні декорації, деякий реквізит, запасове

вбрання, театральну й музичну бібліотеку, розпочали заходи мати свою оркестру...

Що зродило цю працю? То ж була така маленька жменька молоді!..

Це були наслідки тієї пам'ятної річниці смерті Шевченка, вшанованої за горами Кавказу, бо на рідній землі мусли мовчати.

Так розжеврювалися малі іскорки, так розсіювалися зерна національної свідомости.

35 літ минуло від того часу!

II

Лютий м., 1905 рік. Далекий Схід. Манджурія за Мукденом, під Путилівською сопкою.

Була ніч. Перед сестрою-жалібницею лежав тяжко ранений в стегно Андрій Любченко (з України, з під Канева), сильно гарячкував, ампутація була необхідна й негайна; не згоджувався, – волів умерти в маджурському степу, ніж вернутися додому калікою. Сестра, сама на двох кулях, бо недавно пережила тяжкий перелім ноги (але тоді всі від безупинної праці валилися з ніг, – мусила змінити), була коло нього та інших в ту ніч вартовою.

На Путилівській, що гриміла день і ніч вже 8-му добу, раптом стихло. Так стало дивно, ніби там уже не зосталося ані живої душі. Яюсь спокійніше позасипляли ранені, а Любченко заговорив... Згадував рідню, хату, околицю, Канів... Був кінець лютого, – річниця смерті Тараса Шевченка. В наметі тільки двоє українців... Згадали Його „незлим, тихим словом"... Тихенько проговорила „Заповіт”, і цей простий козак в обличчі смерти почув стихійно, хто він є, чийх батьків... заворушилися сльози, потягнуло додому, туди, на рідну батьківщину. „Сестрице, хоч операції, врятуюся, дістануся в Україну, туди, недалеко Могили Тараса...”

Чи врятувався ж? Не знати. Здали його ранком в операційний вагон тієї ж організації. Але тоді вже все завірушилося – недурно замовкла Путилівка; не було вже чого її триматися: виявився обхід японців перед Мукденом, треба було кинутися на прорив, щоб хоч під обстрілом вивезти все те, що ще жило...

Минуло більш 30 літ від тієї річниці, що справляли удвійку: сестра-жалібниця й тяжко ранений вояк... шепотіли собі Його Заповіт...

І цікаво – коли друкувалися записки сестри про війну в ліберальному журналі „Русское Богатство” за редакцією Короленка, там був випущений і цей (разом з іншими) спомин про двох українців у наметі в річницю смерти Тараса – мабуть, не вільно було навіть згадати про свої українські почуття...

III

1911 рік. Москва.

50-та річниця смерти Тараса Шевченка.

Велика зала Московської Консерваторії, переповнена по вінця, шемрить м'якою мелодійною мовою. Зо всіх кінців України прибули її щирі діти, старші й молодші, на своє національне свято, недозволене на лоні Матері... І там, у серці Московії, відслонила куртина образ рідний, дорогий: Канівська Могила над Дніпром... кругом її схилилися з вінками історичні постаті й постаті з творів Шевченка... Оркестра, капела Московської Консерваторії в повному складі, розпочала „Заповіт”... Море голів піднеслося й полилися звуки з сотень грудей... Була якась надземна міць у тому смуткові. Воскресла з мертвих Україна, – лежала ще непорушна й скута ланцюгами, – тільки віддих її горів полум'ям, і здавалося, що готова вона спалахнути на цілий край, щоб перегоріли кайдани й встала на ноги...

І думалося: „Будеш, Батьку, панувати, поки сонце сяє!”

Це був перегляд наших свідомих національних підготівних сил.

Але була міцна московська реакція, як ніколи, і вогонь причаївся, розпорошився знову на маленькі іскорки й рознісся по найменших закутинах краю, вичікуючи своєї пори...

А було це 25 літ тому.

IV

Лютий, 1919 рік. Кам'янець на Поділлі.

Свято пам'яті Шевченка на своїй землі, у своїй Державі... У Своїй Державі!

Сталося чудо...

З тих вогників, що блимали денеді по „Просвітах”, за два роки боротьби й праці повстала Україна – Українська Народня Республіка.

Як довга й широка, вкрилася жовто-блакитними прапорами. А в день 26 лютого по всіх церквах цілої Держави правили Службу Божу за Тараса Шевченка. Вже не було ні однієї української дитини в Україні, щоб не ходила до української школи, і... щоб не тримала свічку за Тараса...

А в серці Поділля, Кам’янці по Шевченківській вулиці, до Шевченківського Народнього Дому в цей день безконечним шнуром тягнулися представники урядових установ, народніх самоврядувань (губерніяльного, повітового, міського), громадських організацій і школи, школи, школи... – початкові, середні та в повному складі професура й студентство першого новоутвореного Українського Державного Університету – склали свої вінки навкруг погруддя Шевченка. А поруч з державним гімном могутньо ніся „Заповіт” з’єднаних хорів: Національної Кам’янецької „Просвіти”, учительського, студентського, шкільних...

І думалося: Пануеш, Батьку, разом з нами у своїй землі...

Не сором було показати перед Його обличчям свою працю...

Збудовано маленькими людьми величне диво...

А минуло тільки 17 літ з того часу...

V

1921 рік. Кам’янецьчина під більшовиками.

Село.

Ніби стався жахливий землетрус, розпалася земля під нашими ногами, – й усе збудоване нами звалилося в прірву!..

Розійшлися каменярі, хто куди, а ті, що zostалися, були викреслені з шеревів життя, ніби живцем закопані в могилі...

Прийшли інші будівничі перебудувати все наново.

Минали дні, минали ночі... Не прояснювалося... Кінчався лютий. Невже, Батьку Тарасе, не пом’янемо Тебе бодай удвійку в річницю Твоїї смерті?

І раптом на село дістався наказ та ще й українською мовою – від комісара до комісара аж до сільського дійшов у такій формі: Оголосити 25-26-27 лютого (по ст. ст.) три дні народнім святом в пам’ять борця за волю людини Т. Шевченка. Не можна в ці дні

ставати на працю – ні орати, ні сіяти (почалася рання весна) під загрозою суворої кари. Школам – три дні уряджувати поранки, реферати, академії. Сільрадам – припилувати, щоб Свято відбувалося вчисто...

Було й таке святкування, з наказу та ще й під загрозою...

Ну, і святкували...

А було це 15 літ тому.

VI

1936-й рік. 75-та річниця смерти Т. Шевченка.

І знову зійшлися, як всюди й завжди, аж у Дубні пом'янути Його, зробити знову перед Його обличчям перегляд своєї національної свідомости. Прийшли переважно люди села, цілими групами, цілими хорами. Пройшли кілька, а може, і кільканадцять верстов, після трудового тижня віддали свій недільний відпочинок для вшанування пам'яті Шевченка. Що ж можуть більшого віддати?..

Нема вже тих, що святкували всі 75 річниць, – багато з них полягло, багато змарновано, багато туляться по чужих краях...

Нехай же надалі ці річниці в лютому виховують їм на зміну нові шереги молодих працівників, а знову здвигнеться чудо!..

Не обійшлося й це свято без смутку. Звернулися організатори до місцевого о. настоятеля Собору з проською відслужити панахиду по Шевченкові українською мовою. Але о. Протоіерей не тільки сам відмовився, а й не дозволив і іншим священикам служити по-українськи в Соборі...

Перебралися до маленької церкви на кемпу. Людей прибуло стільки, що годі було вміститися в церкві, – довелося всім, разом із численним духовенством із сіл, відстояти Службу Богу під голим небом, – у непогоду, на холодному вітрові...

І ця сторінка про Дубно належить теж до історії боротьби за рідне слово...

ЖІНОЧА ДОЛЯ В ТВОРАХ ШЕВЧЕНКА

Ця тема може бути легко пов'язана не тільки з вшануванням Шевченківських днів, а і разом з днем жінки, що відзначаються 8, 9, 10 березня.

Місяць березень (март), – це місяць Шевченківських днів і дня жінки. Ці річниці стикаються з собою: 8-го – день жінки, 9-го-10-го – дня Шевченка, тому і присвячується цим дням тема: „Доля жінки в творах Шевченка”.

В промовах, докладах згадується про всі ті славетні чини, які проявила жінка в усіх галузях життя: в праці, в науці, мистецтві, в громадських, державних справах, в політиці, міжнародних стосунках і в найновішій досягненні людства – в космонавтиці – жінка досягла найширшого визнання урівнення в правах як повноцінна людина; хоч так недавно відкрито їй дорогу, хоч так недавно вона змогла розвернути свої здібності, свої сили.

Поруч з славетними чинами жінки як рівноправної цінної людини треба пам'ятати про саме високе визначення її – це материнство; це визначення самою природою жінки: давати життя роду людському, конструювати душі людські.

В день жінки в кожній родині діти, чоловік, друзі складають пошану матері, дружині, жінці... Це вже стає традицією і в нашій країні.

Але ми знаємо, що не завжди і не всюди ще й тепер жінка мала і має пошану за своє високе визначення.

Тільки тепер і, може, тільки в нашій країні так високо возвеличень постать матері, тільки тепер за Радянської влади оточують її повною турботою про її здоров'я, про матеріальний стан її життя – облепшують її виконувати обов'язки матері. Раніш цю роль жінки легковажено, а навіть зневажено.

Довгий і тяжкий шлях боротьби перейшла жінка за свої права. І найщиріший і видатніший борець за долю жінки був Т. Г. Шевченко.

Можна сказати – нема такого поета на цілому світі, який би стільки виляв співчуття, сліз і щирої любові до безправної, обездоленої жінки, як наш поет Шевченко. До 50-ти творів своїх

він присвячує долі жіночій. Переберімо струни його ліри – пісні про долю жінки. Стільки ласки, тепла, ніжності в його поезії, коли він зображає постать чи то малої дівчинки, чи то пишної красуні, чи молодої матері, або зістарівшоїся стружденної страдниці, а особливо жінки покривдженої в своїм призначенні – материнстві. Він всіх їх має в своїм серці, з ними разом терпить і ніколи їх не опускає з свого обрію. Не тільки через все своє життя, а, як йому, здається самому, що він і після своєї смерті своїм словом буде їх оберігати, захищати від усього злого...

В поемі „Мар’яна” дитина думала – що то тільки старі кобзарі співають про злу долю, бо вони „сліпі не бачать карих оченят і тільки лякають молодих дівчат”, а кобзар Шевченко так співав їм:

„І я вас лякаю, бо те лихо знаю,
Бодай його в світі нікому не знать –
Того, що я знаю... Минуло дівчата!
Серце не заснуло, я вас не забув.
Люблю вас і досі, як діточок мати,
Буду вам співати, поки не засну.
Тоді ж, мої любі, як мене не стане,
Згадайте про мене, про мою Мар’яну,
Я вам з того світа, любі, усміхнусь,
Усміхнуся...”

І дійсно він і після своєї смерті своїм палким могутнім словом їх боронить, оберігає...

Як же не назвати Шевченка співцем кобзарем жіночої долі? Це батько, захисник невинної дитини, преклонник перед образом матері, по-синовньому шанувник старечої похилої стружденної жінки, це грізний месник за скривдження матері-дівчини. Він стежить за долею жінки через все її життя – з самих малих літ до глибокої старості.

Ось звертається до маленької Мар’яни:

„Рости, рости, моя пташко,
Мій маковий цвіте,
Розвивайся, поки твое
Серце не розбите,
Поки люди не дознали
Тихої долини,
Дознаються – пограються,
Засушать та й кинуть.

Ані літа молодії,
Повиті красою,
Ні карії оченята,
Умиті сльозою,
А ні серце твоє тихе,
Добрее дівоче
Не заступить, не закриє
Неситії очі.
Найдуть злії, та й окрадуть...
І тебе убогу,
Кинуть в пекло... Замучишся
І прокленеш бога.
Не цвіти ж, мій цвіте новий,
Нерозвитий цвіте,
Зав'янь тихо, поки твоє
Серце не розбите”.

Так і вважаються ласкаві очі Шевченка, його батьківська рука на голівці кожної малої Мар'яни. Він знав, що це дівча безправне – як в своїй сім'ї, як в громаді, так і в законах державних цілого світу (в ті часи), вона не має волі.

І передбачає Шевченко, що чим ніжніша і красніша ця квітка-дитина, тим більша кривда її чекає, тим зліша її доля...

Так Шевченкова „Лілея” загинула в молодому віці, бо ні матір її безправна, ні вона сама не мала права, яке захистило би її від знуцання людей. І не люди її захистили, а після її смерті природа її возвеличила і стала вона пишним білим цвітом – Лілеєю...

На своїй могилі виросла пишною Лілеєю і питається Лілея цвіту королєвого.

(Декламація).

„За що мене, як росла я,
Люди не любили?
За що мене, як виросла,
Молодою вбили?
За що вони тепер мене
В палатах вітають,
Царівною називають,
Очей не спускають
З мого цвіту? Дивуються,
Не знають, де діти!
Скажи мені, мій братику,

Королевий Цвіте!

.....

Як я була людиною,
Як я мордувалась.

.....

Молодого, короткого
Не дали дожити
Люди віку. Я умерла
Зимою під тином,
А весною процвіла я
Цвітом при долині,
Цвітом білим, як сніг, білим!
Аж гай звеселила.

.....

Скажи ж мені, мій братику,
Королевий Цвіте:
Нащо мене бог поставив
Цвітом на сім світі?
Щоб людей я веселила,
Тих самих, що вбили
Мене й матір?"
І заплакала Лілея.

А от з одної такої квіточки – малого дівчатка-дитини розвивається пишна красуня-дівчина... І вже Шевченко батьківським оком милується нею і вже журиться її дальшою долею.

„І станом гнучим і красою
Пренепорочно-молодою
Старії очі веселю.

.....

І жаль мені, старому, стане
Твоєї Божої краси.
Де з нею дінешся еси?
Хто коло тебе в світі стане
Святим хранителем твоїм?
І хто заступить? Хто укріє
Од зла людського в час лихий?
Хто серце чистее нагріє
Огнем любові? Хто такий?"

В своїй поезії Шевченко, коли має вивести дівчину перед наші очі, огортає її постать чарівним світлом. В „Невільнику”, коли Ярина має вийти з хати, він малює:

„І барвінком, і рутою,
І рястом квітчає
Весна землю, мов дівчину
В зеленому гаї,
І сонечко серед неба
Опинилось – стало,
Мов жених той молодую,
Землю оглядало,
І Ярина вийшла з хати
На світ божий глянуть”.

Де дівчина, там все кругом усміхається. Там нічого злого, хмурого, всім любо стає... І, читаючи його твори, відчуваєш скільки турботи, скільки ніжності в творах Шевченка – так і віриться: як би мав силу, він всіх заслонив би собою від зла, від лихого ока.

Від чого ж найбільше терпить така непорочна дівчина? В творах Шевченка найбільш горя терпить вона від щирого серця свого, від того привілею молодості, від якого у всі віки, у всіх кінцях світу, у всіх народів несе тяжкі наслідки жінка – це безмежне, віддане, а поневірене кохання.

Не завжди кохання є символом щастя, часом воно спричиняє недолу жінці. Але не є зло сама любов і не вона породжує зло, а те соціальне оточення, безправ'я, темнота людська, забобони міщанські, – це все утрудняло долю жінки, долю дівчини, з цим бореться Шевченко, проти цього гнів його палає і закликає всіх боротися проти безправ'я жінки, дівчини. Він і сам не стримує її від кохання – цього закону природи і сам як би благословляє дівчину цим терновим вінком...

„Полюбила чорнобрива
Козака дівчина.
Полюбила – не спинила,
Пішов, тай загинув...
Як би знала, що покине, –
Була б не любила;
Як би знала, що загине, –
Була б не пустила;
Як би знала...

І то лихо –
Попереду знати,
Що нам в світі зустрінеться.
Не знайте, дівчата!
Не питайте свою долю...
Само серце знає
Кого любить... Нехай в'яне,
Поки закопають!
Бо недовго, чорнобриві,
Карі оченята;
Біле личко червоніє
Не довго, дівчата!
До полудня, та й зав'яне,
Брови полиняють...
Кохайтеся ж, любітеся,
Як серденько знає”.

І дівчина у Шевченка вміє любити до загину; закоханій дівчині присвячує цілі поеми, балади.

„Причинна”. Не дочекалася дівчина свого козака з війни; від туги стала причинною (запамороченою). Коли „реве та стогне Дніпр широкий, сердитий вітер завива, до долу верби гне високі, горами хвилю підійма...” В таку-то добу блукає над водою дівчина причинна, сумує, воркує, білим світом нудить...

І молиться Шевченко за її долю:
„Така її доля... О боже мій милий!
За що ж ти караєш її молоду?
За те, що так щиро вона полюбила
Козацькїї очі?.. Прости сироту!

.....

Чи винна ж голубка, що голуба любить?
Чи винен той голуб, що сокіл убив?

.....

Як би то далися орлині крила,
За синім би морем милого знайшла;
Живого б любила, другу б задушила,
А до неживого у яму б лягла”.

І згинула від своєї туги причинна.

„Защебетав жайворонок,
Угору летючи;
Закувала зозуленька,

На дубу сидячи;
Защебетав соловейко –
Пішла луна гаєм”;

.....

А дівчина спить під дубом
При битій дорозі.
Знать, добре спить, що не чує,
Як кує зозуля,
Що не лічить, чи довго жить...
Знать, добре заснула...”
Навіки заснула. Отака причинна.
Друга балада „Тополя”.

Така ж молоденька і така ж її доля. Як багатьох дівчат-козачок під час війни та боротьби. Дівчина не може виявити свого почуття, ховається з ним від людей, бо люди чужі її засміють, від матері, бо мати намагається видати її заміж за нелюбого... Поради не найде ні в кого... Випила отрутне зілля, опинилася сама одна в голому степу і заспівала...

(Спів solo).

„Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю,
Рости, рости, тополенько,
Все вгору та вгору!
Рости тонка та висока
До самої хмари...

.....

По тім боці – моя доля,
По сім боці – горе.
Десь там милий, чорнобривий
По полю гуляє,
А я плачу, літа трачу,
Його виглядаю.
Скажи йому, моє серце,
Що сміються люде;
Скажи йому, що загину,
Коли не прибуде...

.....

Таку пісню чорнобрива
В степу заспівала.
Зілля дива наробило –

Тополею стала.

.....

По діброві вітер вие,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу”.

Такі глибокі почуття ховаються в серцях цих молодих дівчат і їх відчув, підглянув наш Кобзар і показав всьому світові в прекрасних образах, оправив їх містерним оточенням природи: синього Дніпра, рідного степу, самотнього дуба, високої гнучкої тополі...

Ох, і немало ж тих дівчат закоханих та заручених згинуло на нашій славній Україні, що протягалась на роздоріжжі, на шляху пересування народів як зі сходу, так і з заходу та й півдня...

Вічно в походах, в боротьбі за свою батьківщину, за волю, за свій народ – гинули козаки, молоді сили, а за ними гинули їх матері, наречені, дружини... Тяжка була доля дружин, що залишилися, покинутих дівчат... Виглядають козаків, не дочекаються, а шляхи широкі далеко простягаються...

(Бандурист).

„Ой три шляхи широкії
Докупи зійшлися.
На чужину з України
Брати розійшлися.
Покинули стару матір.
Той жінку покинув,
А той сестру. А найменший
Молоду дівчину.

.....

Не вертаються три брати.
Плаче стара мати,
Плаче жінка з діточками
В нетопленій хаті.
Сестра плаче, йде шукати
Братів на чужину...
А дівчину заручену
Кладуть в домовину.
Не вертаються три брати,
По світу блукають,
А три шляхи широкії

Терном заростають”.

У Шевченка величний образ жінки-матері: він носить його в своїм серці, преклоняється перед ним, для нього „нічого кращого немає, як тая матір молодая з своїм дитяточком малим.

Бувало іноді дивлюся, дивуюсь дивом і печаль охопить душу; стане жаль мені її і зажуриюся і перед нею помолюся, мов перед образом святим...”

Не завжди мати щаслива своїм материнством: в часи неволі, кріпацтва – вона частіше страдниця за долю своїх дітей... Хто ж не знає цього образу матері-кріпачки у вірші Шевченка „Сон”. В кількох рядках ціла поема...

„На панщині пшеницю жала, втомилася, не спочивать пішла...” Пошкандибала до свого немовляти – сина, що там же терпить спеку, спрагу... Що може бути жахливішого для матері – вирощувати невільника, раба чи наймита... Тільки в дрімоті може мріяти про кращу долю для нього.

Ця неволя відбирає від неї дітей. „Літа минають. Потрохи діти виростають і вирости, і розійшлися на заробітки, в москалі. І ти осталася, небого, і не осталося нікого з тобою дома. А ти нездужаєш і встати, щоб хоч вогонь той розвести. В холодній молишся оселі за їх, за діточок своїх...”

А от в кількох тільки рядках образ жінки-матері – патріотки.

Удовиця сина повила – вигодувала малого, до школи дала. Як виріс, коника вороного придбала, сидельце самим шовком вишила, одягла його в жупан червоний, дорогий і... через все село повела... „Подивіться!”... до козацького обозу – у військо оддала.

Чи вернеться?

Така була доля ньеньки-України, що віддавала всіх своїх синів, молоді найкращі сили на боротьбу з ворогами. І ця мати теж розділила її долю – віддала єдиного сина, єдину дитину для свого краю... І не осталося нікого... Ні для чого триматися і рідної хати... Вийшла з хати... стара, знеможена... Чи вернеться ж? Пошкандибала на прощу до Києва, до того стоку горя тисяч матерів... Там ділилися лихом, туди зливалися всі сльози в одну ріку, звідти повинню розносились по всій Україні...

Найтяжче терпіла мати-дівчина, яку у нас в народі називали покриткою. По сю пору у багатьох народів мати-дівчина покрита тяжкою ганьбою: вона не тільки не знає щастя материнства, але не раз осуд людський, сором перед близькими, острах перед тяжкою долею своєї дитини – приводять до загибелі.

Це покривдження завжди служило темою для поетичних та музичних творів: великі поети в палких словах, а великі композитори в чутливих тонах виливали своє співчуття до цих жертв людської жорстокості і темноти (Маргарита в „Фаусті” Гуно збожеволіла, Галька у Монюшко згинула).

Але ніхто з такою силою і з таким болем душевним не відтворив цієї теми так глибоко і чуло, як Шевченко.

Палкий революціонер, демократ Шевченко розумів, що причиною лиха, це не тільки моральна мерзенність окремих осіб, що зводять жінку, кидають її на страждання, загибель, а весь загальний суспільний і державний устрій – це страшніше зло і трудніше боротися з ним... Тому Шевченко особливо чутливо настроює свою ліру-музу, натягає струни своєї кобзи-поезії, щоб передати свої почуття.

„Неначе ворон той летячи
Про непогоду людям криче,
Так я про сльози, та печаль,
Та про байстрят отих ледачих,
Хоч і нікому їх не жаль,
Розказую та плачу.
Мені їх жаль!.. Мій боже милий,
Даруй словом святу силу –
Людськеє серце пробивать,
Людській сльози проливать,
Щоб милость душу осінила,
Щоб спала тихая печаль
На очі їх, щоб стало жаль
Моїх дівчаток...”

І ця сила слова йому далася: в своїх поемах „Марина”, „Катерина”, „Наймичка”, „Відьма” і ін. Шевченко зібрав всі сльози цих покриток і розсипав їх дорогоцінними чистими перлинами по цілому світі, пробуджуючи співчуття людей до жертви, до дівчини, людський гнів до зрадника, зводника і устремління розкувати ланцюги безправ’я жінки, зняти ганьбу з її плечей, визволити жінку з пут осуду темної юрби, не допустити знущання пана-кріпосника над своєю невільницею.

До цієї теми Шевченко підходить особливим засобом в поемі „Наймичка”. Молода мати-дівчина – покритка знаходить в собі сили перетривати всю трагедію: вона терпить ганьбу, її виганяють з рідної хати, цураються її батько і мати, викидають з

суспільства, їй нікуди дітись з дитиною, ніхто її не прийме, не порятує... Але в неї проявляється сила, рішучість, витривалість подолати свою долю і, як би не було тяжко виховати дитину. Все життя своє присвятила своїй єдиній дитині, не сміла відкрити, що вона його матір, не сміла назвати своїм сином, щоб не впала тінь її сорому на дитя, плекала, ростила, берегла його наймичкою в чужій хаті...

Такою страдницею подвижницею змалював Шевченко матір покритку в своїй „Наймичці”.

І от поема „Катерина”.

Тяжкими батьківськими сльозами розпачає Шевченко над її долею: „Катерино, серце моє, лишенько з тобою, де ти в світі подінешся з малим сиротою?..” І дійсно, світ великий, світ широкий, але не мала місця серед людей покритка з своєю дитиною – чужі люди висміяли б, свої відцурались...

„Сидить батько кінець стола,

На руки схилився,

Не дивиться на світ божий.

Тяжко зажурився.

Коло його стара мати

Сидить на ослоні,

За сльозами ледве-ледве

Вимовляє доні:

.....

Іди, доню...

Будь щаслива в чужих людях,

До нас не вертайся!”

Такий страшний осуд людський, що й батьки відцурались.

„Ледве встала, поклонилась,

Вийшла мовчки з хати;

Осталися сиротами

Старий батько й мати...”

Куди ж іти тій Катерині з малою дитиною?

„Реве, стогне хуртовина,

Котить, верне полем;

Стоїть Катря серед поля,

Дала сльозам волю.

.....

Ходім, сину, смеркається,

Коли пустять в хату;

А не пустять, то й на дворі
Будем ночувати.
Під хатою заночуем,
Сину мій, Іване!
Де ж ти будеш ночувати,
Як мене не стане?
З собаками, мій синочку,
Кохайся надворі!
Собаки злі, покусують,
Та не заговорять...”

Не осоромлять, як ті люди... За що ж люди так карають цю безталанну людину?

„Не питайте, чорнобриві,
бо люди не знають:
Кого бог кара на світі,
То й вони карають...
Люди гнутья, як ті лози,
Куди вітер віє...”

Не здержала Катерина наруги тяжкої, при дорозі положила сина, сама кинулась до ставка – утопилась...

„Попід льодом
Ген загуркотіло...
Дунув вітер понад ставом –
І сліду не стало...”

Покінчила Катерина... А зосталася дитина, байстря-сиротина. Хтось підбере і виросте воно собі на поталу.

І вже Шевченко бачить долю Катрусиного сина:

„То не вітер, то не буйний,
Що дуба ламає;
То не лихо, то не тяжке,
Що мати вмирає;
Не сироти малі діти,
Що ньеньку сховали:
Їм зосталась добра слава,
Могила зосталась.

.....

А тому, тому на світі,
Що йому зосталось,
Кого батько і не бачив,
Мати одцуралась?

Що зосталось байстрюкові?

Хто з ним заговорить?

Ні родини, ні хатини;

Шляхи, піски, горе...”

Цим найчутливішим акордом своєї кобзи-поезії про Катерину посилає Шевченко в наші серця свою тугу за долю жінки.

І тому пов'язуються дні присвячені пам'яті співця жіночої недолі з святкуванням дня жінки, що стільки витерпіла в минулому.

Як же би потішився Шевченко, коли б дожив і zobачив ті досягнення, яких добилась тепер вільна жінка, якою пошаною оточена кожна матір.

Це він, борець, також проторював дорогу на верхів'я досягнень жінки і ми мусимо з вдячністю пам'ятати захисника покривджених людей, борця за їх волю.

Будеш батьку в наших серцях панувати, вічно жити за твоє щире серце, за великі думки, за могутнє слово!..

Чи ж не так?

В театрах, в кіно, по телебаченню, по радіо, в школах, в клубах, в газетах, журналах, по видавництвах – весь світ бринить про нього, про Кобзаря, складаючи пошани його пам'яті.

Бо він насторожі свого народу поставив слово.

Коли народ загубить свою мову, він перестане існувати: не стане мови – не стане нації-народу.

Тому Шевченко болів за рідне слово, яке століттями викорінювали, забороняли. Скільки муки, скільки переслідувань перетерпів Шевченко за це слово, не тільки за свого життя, але переслідували ще довгі роки і після смерті, і не тільки на Великій Україні за царизму, але і в інших краях.

Але не замовкли струни його кобзи, він мужньо виливав своє прометеєве слово, свої пісні. „Караюсь, мучусь, але не каюсь...” – і знав він, що ця пісня його не вмре, не загине, а буде стояти його пісня, його слово на сторожі життя його народу.

Як не забороняли це слово в царській Росії воно ще більш зміцніло. Навіть в такі урочисті дати як 50-ти річчя смерті Шевченка, 100-річчя народження його не дозволено на Україні відзначити пам'ять його. Потайки збирались ми українці в шевченківські дні, а і самі твори його тримали в укритті від недоброго ока: десь на самому дні скрині, під стріхою на горищі, у вуликах під охороною бджіл...

На Західній Україні за часів повністичної польської влади поліцаї, жандарми каверзували над кожним проявом ушанування пам'яті Т. Шевченка.

У Львівському історичному музеї можна оглянути багато експонатів про переслідування українців за вшанування Кобзаря. Цілий ряд конфіскованих видань, газет, журналів, цілі вітрини, де рядками лежать акти прокурорів по обвинуваченню громадян-українців за промови, доповіді на честь Шевченка. А перед одним експонатом здригаєшся всією душею – відображення скульптурне понівеченої голови Тараса Шевченка.

Одне село на Тернопільщині спорудило у себе пам'ятник Шевченка. Наслано екезеуцію на селян, і поліцаї знущалися і над селянами, і свою звірську натуру проявили в оскверненні погруддя Шевченка: скинули на землю, потоптали ногами, повибивали очі, вуха, ніс...

Погляньте на це дикунство, а ще величніше постане перед вами безсмертний образ Кобзаря.

В тім же музеї було виставлено в 100-річчя дня смерті Кобзаря посмертна маска Шевченка.

Більш ста літ посмертній масці цій. Коли вдивляєшся в обличчя маски, думки несуться в давнину: ця маска дотикалася обличчя величної людини – ста літ назад упокоївшогося навіки від усіх своїх терпінь-страждань...

Закриті очі, але на холодному чолі в застиглих тонких рисах вражливої структури – здається, що тремтять його слова, його думки, болі і надії на майбутнє світле...

Як же хочеться, щоб відкрилися ці очі, щоб відчуло це його обличчя цілий той світ новий, який і він здвигав тяжкими муками своїми; і пізнав би він, що не тільки в своїй сім'ї, але і народи всього світу в річниці днів Шевченка схиляють голови в глибокій пошані пам'яті його...

Заповіт.

Примітка:

Під час доповіді вставити:

- 1) Декламацію „Лілея”.
- 2) Спів – solo „Тополя”.
- 3) Тріо чи квартет бандуристів „Три шляхи”.
- 4) Закінчує хор і бандуристи „Заповіт”.

ПОЕТ – ЗАКУТИЙ ПРОМЕТЕЙ, НЕВІЛЬНИК, МУЧЕНИК

Такими епітетами відзначає наш народ свого співця-кобзаря Тараса Григоровича Шевченка. Так звикли всі до цих епітетів, що вже, може, дехто вдмується в них, не відчуває трагізму змісту їх, а між тим, як згадати ціле життя поета тоді й виявиться весь жах його.

Дитиною в хаті кріпака, де було пекло, зазнав сирітство, занедбання, поневіряння, а навіть катування. Ще дитиною примушений покинути своє рідне оточення, а потім і свою Україну – козачком за паном, дідичем – він блукав по світі на зап'ятках, або в обозі з панською челяддю. Ці ланцюги кріпацтва протягнув він до 25-ти літ, більшу половину свого життя. На протязі дальшого свого життя йому пощастило дорослою людиною лише два рази побувати на Україні і тоді тільки три роки пожив серед свого народу.

А хто ж більше міг любити цей народ і свою Україну як Шевченко? Все життя він мріяв про рідні лани широкополі, про Дніпро, про кручі... Всі думи свої він присвячував їй, своїй неньці Україні: „Думи мої, думи!.. в Україну ідіть, діти...” Історію, побут, страждання своєї батьківщини він носив у своїй душі: „Світе тихий, краю милий, моя Україно! За що тебе сплюндровано? За що, мамо, гинеш?!..”

Тільки розгорнувся його талант, його сили, тільки приступив він до ширшої вимріяної праці, як на 33-му році життя накладено нові кайдани: арешти, каземати, заслання на 10 літ, а потім до кінця життя, як на мотузку прив'язаний, під наглядом жандармів.

Тарас Шевченко мріяв і про своє особисте родинне життя; дуже любив дітей і в його поезії проявляється це устремління пожити в малій хатині з близькою людиною, з кимись ділитися своїми думками-піснями, „розмовляти тихими, любимими словами”... Але не судилася йому доля сім'янина. Вже аж після повернення з заслання, перед смертельною хворобою, вдалося йому вирватись на кілька місяців на Україну, де хотів побудувати собі хатину, одружитися і доживати свого віку, працюючи для свого народу. Але новий арешт закидає його знов до далекого

Петербургу, марнуючи ці його мрії. Після того не було вже у нього ніякої надії на полегшення в своїм житті: „... повіяло холодним вітром од надії зима... А нічогісінько нема...” Ще кілька місяців у тяжких муках і поет-мученик закінчив свої терпіння не на своїй землі.

А як же хотілось йому жити, щоби боротися за волю, здобути її не тільки для себе, але для всіх людей цілого світу... Всього лиш 9 років вільного життя Шевченка, який найбільш всього цинив і боровся за цю волю, який своїм „Кавказом” розпочав прометеїв бій з царизмом, деспотизмом, поневоленням народів...

Як же не назвати його закутим Прометеєм, невільниким, мучеником і не згадати хоч в його річниці народження, смерті „незлим, тихим словом”... О, багато було тих річниць! Можна сплести довгий терновий вінок з них, бо українці завжди і всюди згадували його в ці шевченківські дні.

У кожного народу є своє суто національне свято, яке служить ознакою його національного усвідомлення, його любові до рідного краю, до його історії-давнини, до його мови. Є і у нас українців національно святкові дні; до них належать і Тарасові дні.

Ці дні служили переглядом національної свідомості, особливо в ті часи, коли з нашого життя було вигнано українське слово, коли було придушене національне життя. Ледве жевріло воно, десь глибоко заховане. Але ці Тарасові дні кожному українцеві бодай на годину пригадували, хто наші діди, прадіди і чиї ми діти.

Почати з 80-х років, коли лише 20 літ минуло як не стало співця України, а ніде не почути було слова Україна – це була [Малороссия с южнорусским наречием], що всякими способами все викорінювалося, переслідувалося...

От в таку то лиху добу тільки й можна було відзначити день Шевченка особливим засобом – це відслужити прилюдно панахиду по душі [раба божого Тараса] і то десь в маленькому захованому храмі.

От старенька церквися на затишному острівку річки; в ній напівтемно, стільки народу зібралось тісненько. Зібралася українська громада виконувати теплим словом свого співця-кобзаря, оглянути скільки прибуло, скільки відсіялось – десь поділись... Вглядаються один в одного, заглядають в душу один одному і чи радіють, як прибуло, чи сумують як змаліла громада. Хтось вихопиться, на страх пан-отцеві, що правив панахиду, з

промовою часом тихою, часом гострою... і знов розійдуться до другого року.

І ще більш болючі річниці були на протязі десятків літ
Згадаймо ще лиш 1911 рік, 50-ти річчя смерті Шевченка.

На Україні глухо, ніщо українське й не шеберне – тяжкі реакційні часи... Як же відзначити цю річницю свого співця? Залізна заборона всюди на Україні. Без запрошень, без особливих оповіщень, якимось нюхом-чуттям узнавали, що для цього збираються українці в Москву. І потягнулися, хто тільки міг, на дні 25, 26 лютого (9 – 10 березня) до Москви.

У великій залі московської консерваторії зібралися українські митці театру, музики, співу, письменники, учителі... і інші громадяни зі всіх кінців України.

Відкрився занавіс, і серце здригнулося – перед очима повстала Канівська могила на тлі Дніпра та широкополого степу України. А кругом могили живі постаті з творів Кобзаря: козаки, дівчата, нещасні матері з малими дітьми і діди-кобзарі з сиротами-поводарями... всі, всі зійшлися схилити голови перед могилою його.

А оркестр московської консерваторії, український хор і вся зала піднялась на ноги і понеслися звуки, заповітні звуки, повні смутку, ридань, жалю за скривджений край, знівечений народ, що не мав права на своїй землі виявити своє обличчя.

Сліз не витирали ні старі, ні молоді – вони вільно котились по обличчях. Це була одна душа в тисячі б'юючихся серцях... Це свято – визнана троянда в терновому вінку Тарасових днів.

Скінчилися огляди – перевірка національної свідомості українців. Український народ став вільним і міцним господарем своєї землі, виявив своє обличчя, підніс високо свою культуру...

Бо він, Шевченко, на сторожі свого народу поставив слово.

Шевченко визнавав: коли народ загубить свою мову – він перестане існувати: не стане мови – не стане нації, народу. Тому Шевченко так болів за рідне слово. Скільки муки перетерпів він за це слово! Але не замовкали струни його кобзи, він мужньо виспівав свої думи-пісні... – „караюсь, мучюсь, але не каюсь...” Він вірив, що ця пісня його не вмре, не загине, а буде стояти те слово на сторожі життя народу.

І слово його живе, народ зберіг його, хоч теж з тяжкими муками: потайки згадували співця своєї недолі, в укритті від

недоброго ока тримали його твори – десь на самому дні скрині, десь під стріхою на горіщі, а то й у вуликах під охороною бджіл...

І не тільки за царської Росії, але і тут в Західній Україні за шовіністичної влади Польщі поліцаї, жандарми коверзували над українцями за кожний прояв ушанування пам'яті кобзаря.

У Львівському історичному музеї можна оглянути багато експонатів переслідування вшанування пам'яті Шевченка. Цілий ряд конфіскованих видань, газет, журналів, ціла вітрина, де рядками лежать акти прокурорів по обвинуваченню громадян українців за промови, доповіді на честь Шевченка. А перед одним експонатом здригаєшся всією душею – це відображення скульптурне понівеченої голови Шевченка.

Одне село на Тернопільщині спорудило у себе пам'ятник Шевченкові. Наслано екзекуцію на селян і поліцаї знущалися над селянами і свою звірячу натуру проявили в оскверненні погруддя Шевченка, скинули на землю, потоптали ногами, повибивали очі, вуха, ніс...

Коли поглянеш на це дикунство – ще величніше постає образ Кобзаря. В тім же музеї в дні сторіччя смерті була виставлена посмертна маска Шевченка.

Коли вдивляєшся в обличчя маски, думки несуться в давнину: ця маска дотикалась до обличчя величної людини, що більш як сто літ назад у покої навік від усіх своїх страждань.

Закриті очі, але на холодному чолі, в застиглих тонких рисах вразливої структури... Здається, що тремтять його слова, його думи, його болі і надії на світле майбутнє...

Як же хочеться, щоб відкрилися ці очі, щоб відчуло це його обличчя цілий той світ новий, який і він здвигав важкими муками своїми і пізнав би він, що не тільки в своїй сім'ї, але й народи всього світу в річниці днів його схиляють голови в глибокій пошані пам'яті поета-мученика, невільника, закутого Прометея. Бо боровся він проти поневолення не тільки свого народу, але й всіх людей цілого світу.

НАРИС ПРО ПОСМЕРТНУ МАСКУ ШЕВЧЕНКА (Із спогадів Шульмінської О. М.)

Посмертна маска Тараса Григоровича Шевченка була створена видатним петербурзьким скульптором Каменським Ф. Ф., близьким другом Шевченка.

Скульптору Каменському вдалося дістати дозвіл зняти з обличчя померлого Шевченка три маски.

В день смерті Шевченка Т. Г. ці три маски були зняті.

Одна з них – перша збереглася творцем її, Каменським. Перед кінцем свого життя він цю маску передав своєму найближчому другові, великому преклонникові Тараса Шевченка, Вашкевичу Григорію Станіславовичу.

По смерті Вашкевича цю реліквію унаслідував син його Тарас Григорович Вашкевич.

По смерті Тараса Григоровича Вашкевича зберігав маску племінник його, Марко Миколайович Шевлягін. В 1941 році Шевлягін, ідучи на фронт (звідки не вернувся), віддав маску Т. Г. Шевченка своєму тестю – Козинцю Євгену Яковичу, заслуженому вчителю.

З нагоди сторіччя смерті Шевченка Т. Г. Козинець, зберігши до глибокої своєї старості цю дорогу його душі реліквію, розлучається з нею і передає народові для дальшого зберігання в Музеї імені Шевченка на Тарасовій горі в Каневі.

СТО ЛІТ ПОСМЕРТНІЙ МАСЦІ ТАРАСА

Вглядаємось в обличчя маски, а думки линуть у давнину, коли ця маска торкалася обличчя величної людини, що спочила навіки сто літ назад від усіх своїх страждань.

Закриті очі... Але на холодному чолі, в застиглих тонких рисах, у вухах вражливої структури, на замкнених устах, здається, що тремтять ще його слова, його чутливі думи про його терпіння і надії на світле майбутнє...

Як же хочеться, щоб ці очі відкрились, щоби його обличчя відчуло цілий той новий світ, який і він здвигав тяжкими муками своїми. І він пізнав би, що не лише в своїй сім'ї, але що й народи всього світу в столітню річницю його смерті схилили голови в глибокій пошані пам'яті Пророка Кобзаря...

**НАРИС ПРО ПОСМЕРТНУ МАСКУ ШЕВЧЕНКА
(Про створення і зберігання посмертної
маски Т. Г. Шевченка)**

Останнім хранителем посмертної маски Шевченка був Козинець Євген Якович, заслужений вчитель, персональний пенсіонер, мій близький приятель.

Коли Євген Якович був дуже старий, немічний, хворий, я порадила йому (і припилювала), щоб цю реліквію в дні сторіччя смерті Шевченка він передав не родичам (як було по традиції), а народу – музею на Тарасовій горі в Каневі, що було доцільно, справедливо і певніше ніж у приватних руках. І це було зроблено вчасно. 20 років зберігав Козинець цю дорогу для нього реліквію і все ж прийшла пора з нею розлучитися. В скорім часі Євген Якович помер. В січні 1968 року раптово й несподівано закінчила своє життя єдина дочка його Тетяна Євгенівна, професор с.-г. інституту, а в серпні цього ж року померла дружина Козинця Єлизавета Олексіївна, вчителька-пенсіонерка.

Перед тим, як передати маску Музееві-заповіднику, „Могила Т. Г. Шевченка” я звернулась до організатора Львівського історичного музею провести в дні століття смерті Шевченка демонстрування цієї реліквії в історичному музеї – сповістити школи і через пресу громадянство.

Під час демонстрування я оповідала коротенько історію створення і збереження маски Шевченка (зі слів Козинця).

ПОСМЕРТНА МАСКА ШЕВЧЕНКА

Нарис

(Із спогадів Шульмінської О. М.)

Останнім хранителем посмертної маски Т. Г. Шевченка був Козинець Євген Якович, заслужений вчитель, персональний пенсіонер, мій близький приятель.

Коли Євген Якович був уже старий, немічний, хворий, я порадила йому (і припилювала), щоб цю реліквію в дні 100-річчя від дня смерті Шевченка він передав не родичам (як було по традиції), а народу – музею на Тарасовій горі в Каневі, що було доцільно, справедливо і певніше, ніж у приватних руках.

І це було зроблено вчасно.

Двадцять років зберігає Є. Я. Козинець цю дорогу для нас реліквію і все ж прийшла пора з нею розтатися. В скорім часі Євген Якович помер. В січні ц. р. раптово й несподівано закінчила своє життя єдина дочка його Тетяна Євгенівна, професор с.-г. інституту, а в серпні цього ж року померла дружина Козинця Єлизавета Олексіївна, вчителька-пенсіонерка.

Перед тим, як передати маску музеєві, я звернулася до адміністрації Львівського історичного музею, щоб організувати в дні століття з дня смерті Шевченка демонстрування цієї реліквії в історичному музеї, щоб оповістити школи і через місцеву пресу громадськість. Під час демонстрування я оповідала коротенько історію створення і збереження маски Т. Г. Шевченка (зі слів Козинця).

Ця маска була створена видатним петербурзьким скульптором Ф. Ф. Каменським, близьким другом Т. Г. Шевченка. Скульптору Коменському, при допомозі друзів Шевченка, вдалося дістати дозвіл зняти з обличчя померлого Т. Г. Шевченка ТРИ маски. В день смерті Шевченка ці ТРИ маски і були зняті.

Одна з них, перша, зберігалася творцем її Ф. Ф. Коменським. Перед кінцем свого життя він цю маску передав своєму найближчому другові, великому поклонникові Тараса Григоровича, Вашкевичу Григорію Станіславовичу, по смерті якого цю реліквію унаслідував його син Тарас Григорович Вашкевич. По смерті ж Тараса Григоровича, маску зберігав

племінник його Марко Миколайович Шевлягин. У 1941 році Шевлягин, ідучи на фронт (звідки не повернувся), віддав маску на схов своєму тестю Козинцю Євгену Яковичу. І до цього часу ця маска ним зберегалась.

Тепер з нагоди 100-річчя з дня смерті Т. Г. Шевченка Євген Якович, зберігши до глибокої старості цю дорогу його серцю реліквію, розлучається з нею і передає народові для дальшого зберігання в музеї для вшанування громадянами Львова.

Сто років посмертній масці Тараса Григоровича Шевченка. Вдивляєшся в обличчя маски, а думки линуть у давнину, коли ця маска торкалася обличчя великої людини, спочившої навіки сто літ тому від усіх своїх страждань.

Закриті очі... але на холодному чолі, в застиглих тонких рисах, у вухах вражливої структури, на замкнутих устах, здається, ще тремтять слова, його чутливі думи про терпіння і надії на світле майбутнє...

Як же хочеться, щоб ці очі відкрилися, щоби відчуло його обличчя цілий сьогоднішній новий світ, який і він здвигав своїми тяжкими муками, і він пізнав би, що не лише в своїй сім'ї, але й народи всього світу в столітню річницю його смерті склонили голову в глибокій пошані пам'яті пророка-кобзаря...

БЕЗСМЕРТНА ПІСНЯ КОБЗАРЯ

Навіть така пісня нашого співця-„Кобзаря”, як „Реве та стогне Дніпр широкий”, зазнала переслідування на протязі десятків років – таке страшне було могутнє слово Тараса Шевченка для „власть имущих”. В 1884-6 роках славетний артист Марко Кропивницький виступав з трупю Старицького в спектаклях і концертах в Одесі. Між іншим, він пристрасно декламував твори Шевченка. В його виконанні „Причина” будила до натхнення співців, музикантів.

Одеський учитель Данило Крижанівський так перейнявся цим твором Шевченка, що в його душі слова перетворилися у величні тони; він створив натхненну пісню і подарував її любимому виконавцеві-декламатору балади „Причина” Кропивницькому. В 1886 році Марко Кропивницький добився дозволу надрукувати пісню „Реве та стогне”, але все видання було конфісковано. Зостався лише один обов’язковий примірник у Петербурзі. Через 12 років Кропивницький знову здобув дозвіл надрукувати пісню. І це видання в 1898 році було цілком знищено. Тоді Кропивницький надумав іншим шляхом передати цю безсмертну пісню народові. І от в Одесі на Пересипі відбувалася вистава української трупи. Зала була переповнена робочим людом, молоддю. Кропивницький в кінці вистави, замість пісні по п’єсі, почав Шевченківську безсмертну пісню. І понеслось „Реве та стогне...” Всі піднялись на ноги. Народ підхопив мелодію, і пісня, хоч і ненадрукована, стала народною. Наряд поліції кинувся розганяти співаючих із зали, а пісня вже вилялась на вулицю і не змовкала. – Дзвеніло: „Ще треті півні не співали, ніхто ніде не гомонів...”. Так збереглася в народі наша улюблена пісня „Реве та стогне...”.

„НА СТОРОЖІ КОЛО НИХ ПОСТАВЛЮ СЛОВО...”

Шевченко говорив: „Коли народ згубить свою мову, він перестане існувати: не стане мови – не стане нації, народу”. Тому Шевченко болів за рідне слово. Скільки муки за царизму перетерпів він за це слово не тільки за життя його! Але всіх переслідували і після смерті поета і не тільки на Україні, а й в інших краях. Але не змовкали струни його кобзи, він мужньо виливав свої думи-пісні. „Караюсь, мучусь, але не каюсь”, співав Кобзар, бо знав, що пісня його не вмре, не загине, а рідне слово буде стояти на сторожі життя народу.

І слово збереглося – народ зберіг його і став міцно, твердою ногою на своїй землі, виявив своє обличчя, підніс високо свою культуру. Тепер вже не загине.

От чому згадуємо Кобзаря щорічно... „незлим, тихим словом”. Не тільки українці, весь світ бринить в ці Шевченківські дні про нього, складаючи пошану його пам’яті.

ВПЛИВ ШЕВЧЕНКА НА ПИСЬМЕННИКІВ

Животворящий вплив Т. Г. Шевченка зродив цілу плеяду борців за долю українського народу. За ним іде Марко Вовчок – теж співець кріпацької неволі. На Заході Федькович, буковинський Кобзар, ратує проти панування чужинців. Леся Українка висталює своє слово, як твердую крицю, проти ворогів народу.

Іван Франко вступає в бій з галицькими клерикалами, так званими народовцями, повстає проти перекручування творів Шевченка, проти спотворення його ідей, проти викреслення з програми таких творів, як „Іван Гус”.

Далі М. Коцюбинський розпочинає свою творчість епіграмами з творів Шевченка і знаходить в них своє натхнення...

Як не тлумили, не затирали навіть сліди перебування поета на землі, як не переслідували шановників його заповітів, а Кобзар живе животворящий.

МОГУТНЄ СЛОВО ШЕВЧЕНКА

Ми пам'ятаємо, як в царській російській імперії забороняли вшановувати пам'ять Шевченка. Навіть в такі урочисті свята, як 50-річчя смерті Шевченка, 100-річчя народження його, не дозволено було на Україні відзначити. Українці збиралися і потайки в ці дні, а самі твори його тримали десь в укритті: на самому дні скрині, десь під стріхою на горищі, а то й у вуликах під охороною бджіл. І на Західній Україні за часів шовіністичної влади поліцаї, жандарми каверзували на українських землях під час вшанування пам'яті Шевченка. У Львівському історичному музеї можна побачити багато експонатів про переслідування українців за вшанування пам'яті Шевченка. Цілий ряд конфіскованих видань, журналів, цілі вітрини, де рядками лежать акти прокурорів по обвинуваченню громади українців за промови, доповіді на честь Шевченка.

А перед одним експонатом здригаєшся всією душею: фотографія відображає понівечену голову Шевченка. Наслано екзекуцію на селян, і поліцаї знущалися над селянами, і свою звірячу натуру проявили в оскверненні погруддя Шевченка й пам'ятника: скинули його на землю, потоптали ногами, повибивали очі, вуха, ніс... Підіть, погляньте на це дикунство, і ви зрозумієте як боялися вороги народу могутнього слова Шевченка, і перед вами повстане ще величніше безсмертний образ Кобзаря.

НА ТАРАСОВІЙ ГОРІ (Спогади Пащенко-Шульмінської О. М.)

Мені було більше 75-ти років, коли я перший раз відвідала Шевченкову могилу. На Канівській пристані я опинилася вечором. Іти на Тарасову гору було вже пізно, і на Тарасовій горі тоді, після війни, ніякого будинку не було для відвідувачів могили. На пристані, біля причалу, стояв старенький пароплав, пристосований для відпочинку і нічліга відвідувачів Тарасової гори. Там я підночувала і зі сходом сонця вирушила на гору.

В такий ранній час нікого ще не було.

Не пам'ятаю докладно і не буду описувати, яке було оточення пам'ятника на могилі, важніше те відчуття, що пережила стара людина, в душі якої ще з ранніх літ жив образ дідуся-батька-пророка Тараса Шевченка.

Сиділа у підніжжя постумента, і в кам'яній постаті його відчулася жива душа – ніби в глибокій думі він споглядав у далекі степи, лани безкраї і рідний той Дніпро широкий – сріблястий, лагідний – предвічну Славу-матір...

В думках своїх пригадувала минулі ті дні, які народ назвав Тарасовими днями. Плела із них вінок не із самих троянд, скоріш терновий.

Як ще малу її, може, років шести, татко на руках тримав, коли співали (вічну пам'ять рабу божому Тарасу), а вона ручку простягла і просила: „Я хочу теж свічку світити дідушеві Тарасу”.

Такі вогні тоді горіли віковичної слави. Це так було, бо то був час, коли українці могли зібратися гуртом лиш для того, щоби відправити у церкві панахиду по Шевченкові. Це були огляди – скільки ще осталося душ живих, в яких не спопелів огонь свідомості своєї гідності, своєї народності, прообразом якої був він, Тарас Шевченко. Він, що вийшов із того попряного народу, і підніс його слово, його дух на височінь, рівну з іншими народностями.

Далі. В пам'яті виник новий звиток вінка днів Тараса.

Сорокові роковини його смерті. Як же не згадати його передсмертний „Заповіт”

А було це далеко від України і від караючого пітерського ока... аж в Тифлісі на Кавказі.

Зібрався малий гурток молодих, як і вона, по 18–20 літ, і улаштували прилюдно в народній Овчальській аудиторії (театрі) вечір пам'яті Шевченка, і слухали його безсмертний „Заповіт” не тільки українці, а і грузини, армяни, татари... народи воспіваного ним Кавказу, і послужило це початком діяльності самодіяльного українського гуртка по організації народних українських концертів та вистав, як українська секція при Тифліському товаристві народних читань.

А ще й такий був день Тараса.

Згадала далекий той Харбін в Манджурії, бо то була російсько-японська війна.

Вона сестра, нічна чергова в великому госпіталі.

Всі на своїх ліжках. Вже по обході. Напоготові вже до сну. А з одної койки притишено зашемеріло: „Сестрице, це ж сьогодні 26-те лютого!”

– „Так, роковини смерті Кобзаря”.

– „Ей, Петре! (до сусіда свого, теж забинтованого навхрест). Ти ходячий, поклич-но хлопців наших; їх тут багато, скалічених війною. Хто тільки зможе, нехай зійдуться, пом'янемо тихим словом і ми свого Кобзаря...”

Помаленьку, хто міг, приковили до ліжка смертельно хворого вояки (бувшого учителя сільського) і тихо, тихо заспівали: „Як умру, то поховайте мене на Вкраїні...”

І тут, у смертний час, відбувся вечір Тарасового дня і вплився вже у довгий той вінок терновий днів Тарасових.

Проходять дні, минають літа і рік за роком плететься, видовжується той вінок посмертної слави Тараса. Цим обновляли свої ми почуття: народ живе, то буде й Україна жива, не стлумлять її ні люди, ні віка.

А думки плинуть все далі.

І згадується їй, що, коли вже за 30 літ минуло їй, знов значні і пам'ятні п'ятидесяті роковини у 911-му році.

Була тяжка глумлива заборона відзначати цей день на цілій Україні.

Озвались росіяни з Москви.

„Відзначимо ми разом з вами цей день у нашій древній блококаменній Москві”.

Без запрошень, без оповіщень стягалися зо всіх кінців земель українських до братньої Москви. Переповнилися всі місця й проходи великого залу московської консерваторії.

Відкрилася завіса і перед очима повстала Тарасова могила. Піднеслися всі і руки простягли, ніби для клятви боротися за той знівечений народ, що в постатях Шевченківських героїв оточував його могилу.

Сліз не витирали, вони лилися вільно в старих і молодих від крухи і від щастя, що нас зібралось так багато і всі ми перейняті одним лиш щирим почуттям-бажанням: зі сну повстала б Україна такою, якою вимріяв великий наш Кобзар: „... без ката й супостата, а будуть люди на землі і буде мати...”

Дожила вона, ця стара відвідувачка могили Тараса, ще й до такого свята.

Був 918-ий рік, коли засяяв квітками, прапорами старий, пошарпаний віками, Кам'янець-Подільський, що перший у березні 17-го року підняв свій голос за рідне слово в школі і закріпив його.

Народ і школи, школи з округних сіл і міста, на чолі з першим нововідкритим українським Кам'янець-Подільським університетом приходили з піснями, оркестрами, вінками на площу, де перед портретом Шевченка Тараса складали йому славу, бо зберіг він і возвеличив рідне слово...

Отак сплітався той вінок днів, присвячених пам'яті Шевченка.

А я сиділа у підніжжя постумента, ніби з живим з ним розмовляла і згадувала все, про всі присвячені йому, вічно живому, дні.

ВІНОК ТАРАСОВИХ ДНІВ

У кожного народу є своє рідне національне свято, яке служить ознакою його національної свідомості, його любові до свого краю, до його історії, до його давнини.

Є і у нас українців такі святкові дні, це дні присвячені пам'яті Тараса Шевченка.

Ці дні були оглядом-звітом національної свідомості в ті часи, коли з нашого життя було вигнано українське слово, коли було придушено наше національне почуття, ледь жевріло воно десь глибоко заховане. Але ці Тарасові дні кожному українцеві бодай на одну мить пригадували – хто наші діди, прадіди і чиї ми діти.

Почати з 80-тих років, коли лише 20 літ минуло, як не стало співця України, а вже ніде не почути було слова Україна, – це була Мала-росія з [южнорусским наречием], що всілякими засобами викорінювалося, переслідувалося.

От в таку то лиху добу тільки й можна було відзначити день Шевченка особливим засобом – це відслужити прилюдно панахиду [по душі раба божого Тараса] і то десь у маленькому захолусному храмі.

Маленька церківка на затишному острівку річки Ікви. В ній напівтемно, а народу в ній набралось тісненько... Зібралась українська громада – згадати теплим словом свого співця, оглянути скільки в громаді прибуло, скільки відсіялось – десь поділись...

Обзирають один одного, заглядають в душу один одному і чи радіють, як прибуло, чи сумують як змаліла, розвіялася громада. Хтось вихопиться, на страх старенькому батюшці, правящому панахиду, з промовою часом тихою, часом гострою і знов розійдуться до другого року...

А маленька дитинка, що у батька свого на руках, питається: „Татку, чога це свічечка горить у кожного в руках?” „Ця свічечка, доцю, світить дідусеві Тарасеві, що помер давно, давно...” „Дай, тату, і мені потримати свічечку... А дідусь Тарас нам рідний?” „Рідний він всім, моя дитино, і ця свічечка горить в пам'ять його слова, що всім нам світить і по сей час...”

Так відзначалися Тарасові дні в 70-80-х роках.

Куди б не закинула доля українця він в ці дні оглядається за своїми людьми: по-рідному побалакати, разом посумувати, разом пом'янути батька Тараса чи його ж словом, чи співом його „Заповіту”.

На Кавказі у Тбілісі, почувши українську пісню з сусіднього балкону, троє українців запізнались і задумали відзначити день Шевченка.

А було це в 900-х роках.

Розшукали своїх людей, приготували програму – з доповіддю, декламаціями, співами... Грузини відступили визначений день для їх вистави день в народному театрі – Овчальській аудиторії – і відбулося урочисте Шевченкове свято в далекому Тбілісі в красно оздобленій, переповненій українцями, залі...

Закинуло українців і на Далекий Схід під час російсько-японської війни.

Харбін. Госпіталь переповнений раненими, каліками, хворими. Вечір. Наближається довга і страшна ніч, бо вночі найтяжче відчуваються болі. Двоє калік земляків українців приповзли один до одного, згадали, що теж Тарасові дні і тихо-нишком заспівали „Заповіт”, але почули і в тій палаті і в других цей тихий притлумлений спів. Хто міг сповзлися до гурту і полилися – хто знав який вірш, співи... Не в одного за рідним словом показалися сльози за рідним краєм, за своєю ріднею.

Так святкувалося Шевченкове свято і на війні.

А от 1911 рік – 50-ти річчя смерті Шевченка. На Україні глухо – ніщо українське і не шеберне. Тяжкі реакційні часи.

Як же відзначить цю річницю свого співця? Залізна заборона всюди на Україні...

Без запрошень, без особливих оповіщень, якимось нюхом-чуттям дізнались українці і потягнулись на дні 25 – 26 лютого у Москву.

У великій залі Московської консерваторії зібрались українські митці театру, музики, співу і тисячі українців зо всіх кінців України. Розсунулася завіса і перед зібравшимися здвинулася Канівська могила на тлі синього Дніпра і широкого степу України, а кругом могили живі постаті з його творів: козаки, гайдамаки, дівчата, нещасні матері, кобзарі з їх малими сиротами-поводирями... Оркестр Московської консерваторії, численний український хор і вся зала піднялась на ноги і підняла звуки „Заповіту”, звуки повні смутку, ридань, жалю за скривджений край, за знівечений народ, що не мав права на

своїй землі виявить своє обличчя... Сліз не витирали ні сивоголові старі, ні молоді юнаки, вони вільно спливали по обличчях... Це була одна душа в тисячі б'ющихся серцях.

Це свято була визначна прекрасна троянда серед колючих тернів у вінку Тарасових днів...

І знов глухо з національним усвідомленням на Україні: завірюхи за завірюхами, неспокій, заколоти, кари, а там війна... і війна. А далі перебудова нового життя.

А от 1919 рік 25-го лютого, ясний, теплий, майже весняний день – визначне Шевченкове свято всього народу на своїй землі. В цьому святі приймають участь всі стихійно: з прапорами – словами поета – ідуть школи, ідуть установи міські, повітові, губерніальні, ідуть робітники і селяни, ідуть не тільки українці, а і росіяни, поляки, євреї – все населення; всі стягаються на площу перед першим незадовго перед тим нововідкритим українським університетом в старовиннім місті Кам'янці-Подільському. Похід зустріли професорська рада, студентська громада і почалася відкрита урочиста народна академія в пам'ять Тараса Шевченка.

Все злилось в могутній гімн. Вже сліз не було, а безмежна радість, що в такій великій сім'ї пом'янули його величним словом і співом... І гарячий ентузіазм, і творення своєї держави.

ВІНОК ТАРАСОВИХ ДНІВ

Ювілейні річниці борця за волю народу Тараса Григоровича Шевченка відзначають не тільки в Україні, а й в інших краях світу. В 1911 році відзначали 50-ти річчя з дня смерті Шевченка в Парижі, і Луначарський в натхненній промові назвав Кобзаря мучеником, геніальним, глибоко народним поетом-пророком, до якого всі прогресивні люди ставляться з захопленням до його поетичного таланту і схиляються перед його великим серцем, повним любові, з жалем до його мученицької долі.

В 1912 році при Капрі Коцюбинський організував прилюдне святкування Шевченківських днів. А в той же час у Києві була видана книжка Щеголева, повна наклепу на творчість Шевченка та на український рух.

Ленін висловив своє обурення, називаючи автора шпигуном, донощиком, неуком, скаженим чорносотенцем.

В 1914 році надсилались з Києва в Краків Леніну статті про Шевченка для Ленінського журналу „Просвещение”. В цім же 1914 році в Державній Думі Петровський мав виголосити промову, запроектовану Леніним, як протест проти заборони вшанування 100-річчя з дня народження Шевченка. В цім проекті була висловлена думка, що ця заборона є найчудовішим і вдалим засобом агітації проти уряду.

Довго велась боротьба за слово нашого Генія-пророка. І все ж народ зберіг пам'ять про нього в душі своїй. Потайки святкувалися колись ці дні Шевченка. А тепер, коли український народ став господарем своєї землі, розгорнулось урочисто це свято по всіх кінцях широкої України, по всіх куточках Радянського Союзу, як завершений пишний вінок Тарасових днів.

Так в'язався, сплітався цей вінок то з тернів, то з лаврів на протязі близько піввіку.

Український народ став міцно вільним господарем на Україні і виконує і по цей час заповіт свого пророка – згадає вдячним словом – його „Заповітом”, що будив і підносив до здвигу, до чину.

Ця традиція не тільки не завмирає, а розгортається і поповнюється новими силами, новими творами, новим виданням того ж „Заповіту” в Новій Україні.

МЕНІ ТРИНАДЦЯТИЙ МИНАЛО

(П'еса)

ДІЙОВІ ОСОБИ:

1. Тарас Шевченко (6 рок., 8 рок., 10, 13, 15 рок.)
 2. Батько його
 3. Мати його
 4. Микита – старший брат Тараса – 14 років
 5. Катерина – старша сестра – 16 років
 6. Дід Тараса
 7. Яринка – молодша сестра (5 рок., 7 рок., 12 рок., 14 рок.)
 8. Мачуха Тараса
 9. Степанко – зведений брат Тараса (9 років)
 10. Дядько Тараса
 11. Солдат прихожий
 12. Дяк кирилівський
 13. Оксана – дівчинка (13 років)
 14. Гайовий у пана
 15. Управитель маетком
 16. Економ
 17. Дяк хлипнівський
 18. Кухар
 19. Кухарчук
 20. Коваль
- (Школярі, дівчата, дівчатка, парубки, селяни).

ПЕРША ДІЯ

1. ВЕЧІР

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Шевченко Тарас – 7 років
Батько його
Мати його
Дід його
Катерина, сестра Тараса
Микита, брат Тараса
(Коваль, Яринка, дівчата, селяни).

(Позаду з лівого боку старенька хата, за нею видно садок вишневий; з правого боку Чорний шлях, за шляхом видно могилу. Спереду пустир, бур'яни, зліва струмочок, зарослий вербами. Перед хатою серед подвір'я стара яблуня.

На призьбі і кругом ослінчика сім'я, вечерея коло хати: батько, мати з Яринкою на колінах, Микита – хлопчик років 12 і старий дід, а дочка Катруся вечерею подає, та все поглядає то поза пліт з боку хати – на перелаз, то на шлях, то на струмок...).

МАТИ: І де той лобуряка блукає?

БАТЬКО: Так, так, то лобуряка! З нього буде або щось дуже добре, або велике ледащо.

МИКИТА: Він все шукає залізні стовпи, що небо підпирають та на могилу бігає, чумаків виглядає.

ДИД: До всього цікавий хлопчина. Його вивчити треба було б – до дяка послати.

МАТИ: Та ще мале, либонь.

БАТЬКО: Нічого, хай змалку вчиться. Що вмітиме, того за плечима не носитиме.

А ДИД (ще й додав): Що в голові є – то довіку твоє.

КАТЕРИНА: Біжить! Біжить! Найшовся! (Біжить від шляху Тарас, захекався, ще здалеку кричить).

ТАРАС: А мене чумаки підвезли!.. Он там, біля шляху, за селом заночували!..

МАТИ (сердиться і усміхається): Ах, ти, прибуду мала, бач, вже чумакувати почав.

ТАРАС (з захопленням): Я, мамо, і батога тримав, і воли їм поганяв...

МАТИ: Сідай, вечеряй...

ТАРАС (моститься біля діда): Я був далеко, далеко, ген за могилою, та вже й не знав, в який бік ближче додому, а чумаки самі мене покликали.

БАТЬКО: А чого тобі треба так далеко ходити?

ТАРАС (хлебтаючи юшку): А що ж, дома нічого не висидиш, не визнаєш, що де на світі діється.

МИКИТА: Ну і що, найшов ти стовпи залізні?

ТАРАС (поглянув зніяковіло): Та я пізно сьогодні вибрався, завтра ранесенько похоплюся, то таки дійду до них.

БАТЬКО: Досить тобі без діла блукати, поведу тебе до дяка вчитися.

ДИД: О, у нього справ чимало – в ставку викупатися треба?

ТАРАС: Треба.

ДІД: З хлопцями в поросі повалятися треба?

ТАРАС: Треба.

ДІД: А ще до кузні забігти: як там коваль гупає молотищем – аж іскри летять.

ТАРАС (сміється): І я хотів би, як коваль, молотом кувати.

(Від села на шлях проходить юрба людей. Чути плач, лемент).

МИКИТА: Гляньте, мамо, вже коваль відходить, прощається зі всіма.

(Всі зірвалися з своїх місць. Здалеку проходить коваль, кланяється на всі сторони. Тарас і собі схопився та до батька).

ТАРАС: Куди коваль відходить?

БАТЬКО (ледве стримуючись): Продав його пан, продав! Найкращого коваля в цілій околиці, такого й у Вільшаній нема, а пан на хорта його проміняв...

ДІД: Що ж, панам лихом кидати – не плугом орати...

ТАРАС: У-у-у! Як би гайдамаки, та на панів, та за волю!..

ДІД: Цить, дурне, не базікай такого, щоб не почув хто.

(Всі посмутніли, а Тарас аж кулаками сльози витирає. А коваль, молодий, гарний, чорнобровий низько, низько вклонився в їх бік, і пройшов далі; за ним мати сплакана, дівчата, хлопці проводжають. Дід міцно тримав Тараса за руку, бо поривався бігти за ковалем).

ТАРАС: Пішов Чорним шляхом... Я вже знаю, що це Чорним шляхом зветься, – чумаки мені розповідали...

ДІД: А які ж нам шляхи й знати, крім чорних.

(Помалу всі розійшлися. Батько з Микитою біля хати поклалися на якомусь ряденці спати. Мати поклала на призьбу вже сонну Яринку, сама влякнула біля неї, стала навколішки богу молитися. Катря прибирала з ослінчика посуд. Здалеку чути було сумні співи дівчат, а на яблуниць защебетав соловейко).

ДІД (сів на якийсь пенечок, і почав викрешувати вогонь): І місяць світить, і зорі ясні, і світ прекрасний... А на нашій землі лихо та горе кругом...

ТАРАС (припав до дідових колін): Знаю, знаю, що це Чорний шлях, мені чумаки оповідали, як цими шляхами гайдамаки збирались.

ДІД: Ото ж і я, як погляну на цей шлях, так і згадаю батька нашого славного Максима Залізняка. Бачив я його, бачив. Ох, і орел же був той отаман!

ТАРАС: Діду, діду, то ви старі вже дуже, коли самого Залізняка бачили, про нього вже й пісні співають.

ДІД: Та, мабуть, за сто років є мені – багато перевидів.

ТАРАС: Розкажіть, розкажіть, що ті гайдамаки робили.

ДІД: Ото з тої могили (показує на могилу) та монастир видно Мотронинський; там запорожці зібралися до Залізняка, посвятили ножі та шаблюки і пішли Чорним шляхом, а гайдамаки і собі до них пристали, щоб панів карати та народ визволяти... І запалала Україна...

ТАРАС: Як запалала?! Яка Україна?!

ДІД: Та вся наша земля. Повстали всі люди, навіть жінки з рогачами проти панів... Бо то пішов поговор, що цариця золоту грамоту написала, щоб панів вигнати, а люди щоб вільні були. А Максим, знай, шаблюкою-домохою рубає, карає... Отака була кара народна. Отам ліс у ярку бачив?

ТАРАС: Та це ж Гупалівщина, діду.

ДІД: Так, так, Гупалівщина того й називається, що там, як захопили панків та гупали, гупали всіх до одного. От відтоді й Гупалівщиною зветься, а самі подалися до Умані. Там і Гонта, сотник козацький, до них приєднався.

ТАРАС: А ви, діду, і Гонту бачили?

ДІД: Ні, Гонти не бачив. Кажуть, це вірний побратим був Максимові. Гонту пани тяжко катували: язик йому вирвали, на шматки тіло порубали... (та й заспівав дід стиха):

„Ох, і стався ж в Сербх під Могилевом страшний суд панів над Гонтою Іваном. На муки тяжкі козака Гонту скарали: з живого тіла паси шкіри здирали, на кожному кроці шматки тіла рубали... На ті муки діток малих зганяли, щоб лють цю вони навек запам'ятали, та проти панів люди не повставали... А дітки дрібні від жаху умлівали, їх матері слізьми своїми відливали...”

ТАРАС: Ну й тепер хай би гайдамаки зібралися отам в лісі на Гупалівщині та нашого коваля визволили!..

ДІД: Та що це ти знов за своє?.. Бач, мале, цвірінькає... Легай спати!

ТАРАС: Я біля вас, діду.

ДІД: Винеси яку кафтанину.

(Тарас поскакав до хати).

ДІД (дивиться йому вслід, та хита головою): Що то з того малого вийде? Таке гаряче, аж кипить. Добрий козак був би та не ті часи... Не зносити йому голови...

(Мати притулилась біля Яринки, заснула, Тарас вискочив зі світою, простелив під яблунею і з дідом примостилися один біля одного. Лежать поруч, а над ними зірки миготять).

ДІД: Он бачиш яка ясна дорога на небі?

ТАРАС: Ага, бачу, діду, як молоко біла.

ДІД: То чумацький шлях, ним чумаки в дорозі керувалися, щоб не збитися з путі в степу.

ТАРАС: Скрізь шляхи... і на землі, і на небі... Дивно! А як же по ньому чумаки ходили?..

ДІД: Ото їдуть, їдуть межами довгими, навколо степ широкий та безкрай... Тиша... й ковиль не шелесне. Глянуть на ті зорі (показує) – ото їм і дорога...

ТАРАС (мрійливо): Степами широкими їдуть, їдуть чумаки чорні, засмагли... та все поглядають на молочну дорогу, та й потрапляють на наш Чорний шлях попри нашу Кирилівку... Може, від того Чорним звать його, що чумаки чорні?

ДІД (усміхається): А того він Чорний, що страшний. Цей шлях був колись найстрашнішим, найнебезпечнішим. Через те Чорний, що лиха на ньому немало набралися люди. Так він з дідів прадідів звався, так і тепер зветься, бо і тепер лиха не менше.

ТАРАС: То не обійдеться, діду, і тепер без гайдамаків, щоби край цей від лиха очищати... Скоріше б мені дужим та великим стати... О-о-о... (Стискає Тарас кулаки).

ДІД: Ну, ну, ну, заткнись мале! (Дід шепоче щось про себе, Тарас наставляє вуха, щоб почути, а дід його втихомирює): Спи вже, спи! Завтра день буде – поговоримо (затишають).

(Катря виходить з хати, прислухається до співів дівчат і собі підтягає).

КАТРЯ: Так любо і мирно кругом, а соловейко на яблунці заливається... (Співає).

„Не щечечи, соловейку,
на зорі раненько,
не щечечи малесенький,
бо болить серденько...”

(Підходять дівчата з села на шлях, поставали та заспівали):

Та не лай мене, матінко,
Та порадь мені, серденько,
Перебудь цю ніченьку,
Щоб не лить гірку слізеньку.
Защечеч сіра пгашечко,

Про дівоче коханячко,
Що мине як і літечко –
Зостанеться їй лишечко...
Ой женуть на чужиноньку
Коваля сиротиноньку –
Молодую ж дівчиноньку,
Покладуть в домовиноньку...

...

Ой, гай, гай зелененький,
Зашуми нам веселенько.
Защобечи соловейку –
Забудемо недоленьку...

ДІЯ ДРУГА
2. СИРІТСТВО
ДІЙОВІ ОСОБИ:

Шевченко Тарас – 8 років
Яринка, сестра його – 6 років
Мачуха Тараса
Степанко – син мачухи – 8 років
Солдат
Дядько Тараса

(З боку кінець стінки хати – двері, з другого боку городець – кукурудза, потічок, лозняк. Перед хатою кавалок подвір'я, стежка до воріт і стежка до потічка. На призьбі під хатою сидить солдат, біля нього Тарас).

ТАРАС: То ви вже в дорогу збираєтесь?

СОЛДАТ: А вже пора, синку, і так спасибі, що заночували.

ТАРАС: А ви ще б розказали про солдатську службу.

СОЛДАТ: Та що вже розказувати. Колись сам зазнаєш цього лиха, як будеш солдатом.

ТАРАС: Е, ні, я не хочу солдатом бути... не хочу... А ви лише розкажіть, як ви ту солдатчину відбували.

СОЛДАТ: Хіба ж годен розказати, що за 25 років витерпів. Он, бач, який сивий дід з мене став, а забрали – молодий ще був...

(Степанко виніс торбу солдатську, подає йому).

СОЛДАТ: О, спасибі, хлопче, що виніс... (встає). Варто тобі хоч на бубличка дати. (Виймає з торбини кашшук і шукає грошей).

(На поріг вийшла мачуха).

СОЛДАТ: Ов, грошей немає. Може за пазухою? (Сягнув за пазуху). Ні, нема. Вони в кашпуку були. Хазяйко, в мене гроші пропали – цілих сорок п'ять копійок.

МАЧУХА: Не інакше, як Тарасова справа, він увесь час коло вас крутився.

ТАРАС (спалахнувши): Не брав я... Я слухав тільки, про що дядько розповідають...

СТЕПАНКО: Він і спав коло них, то це він...

ТАРАС: Ти сам, мабуть, украв їх, а на мене, як завжди, звертаєш. Я тобі як дам – будеш знати, як на нас набріхувати. Ти ж носився з торбою.

МАЧУХА (люта скочила до Тараса): А ти, щеня, то ти на мого Степанка! (І почала кулаками молотити Тараса, тримаючи його цупко за чуприну). Щоб були мені гроші, бо я душу з тебе витрушу! Ти в мене живий не будеш, якщо грошей не віддаси!

СОЛДАТ: Та залишіть вже хлопця – хай уже мені недоля!

А МАЧУХА (свое): І, що ви кажете, щоб на мою хату та така неслава!.. (Та знов давай лупцювати Тараса).

МАЧУХА: Признавайся, ти взяв гроші? А то всю шкуру здеру!..

ТАРАС: Та я...

СТЕПАНКО (застрибав): Признався! Признався! Признався!..

МАЧУХА: Де ж гроші, кажи? Кажи де гроші? (Відпустила його). Кажи, бо вб'ю!

(Яринка на крики вискочила з хати).

А ТАРАС (вирвався): Я їх не брав! (Вискочив з хати і втік).

(Солдат махнув рукою, пішов на дорогу).

МАЧУХА (розлючена): Щоб ти навіки вже щез з моїх очей!

(Пішла мачуха до хати, за нею Степанко подався, а Яринка перелякана стояла та сльози витирала).

ЯРИНКА: Бідний Тарасик... Яка мачуха люта, вона його зі світу зжене. Куди йому дітися? Бач, Степанка свого захищає... А це, певне, Степанко і взяв. Треба заховати трохи печеної картоплі для Тарасика, та розшукати його... (пішла до хати).

(А за потічком розхилився лозняк і виліз заплаканий Тарас).

ТАРАС: Отут і буду... Нізащо не піду додому. Хай краще помру... (і ще гірше заплакав). Умру, хай тоді радіють... Ніхто не

пожаліє... Мама нема, тата нема... Катруся далеко... Е, ні, не треба вмирати, а то Яринка заплаче і хто за неї заступиться? Мачуха ще дужче ображатиме.

(Оглядається, розчищає собі місце, скулився, ліг між бур'яном).

(З хати вимикається Яринка, рукою притуля щось за пазухою, біжить поза хату. Степанко відхилив двері, стежить за нею).

СТЕПАНКО: Ти куди біжиш? Що ти несеш? Що ти там за пазухою тримаєш?

ЯРИНКА: Нікуди я не біжу і нічого не несу. Яке тобі діло? (І побігла).

СТЕПАНКО: Чекай же, я матері скажу.

(Вийшла мачуха з хати. Степанко до неї підскачов).

СТЕПАНКО: Мамцю, а Ярина щось винесла. Вона може знає, куди Тарас втік, та їсти йому понесла.

МАЧУХА: Ото кара господня з тими дітлаками. Досить своїх маю, то ще й з чужими морочитись... То прослідкуй за ними. Він ще своє дістане! (Погрозила кулаком та пішла на вулицю).

(Степанко і собі побіг за хату).

ТАРАС (в своїй криївці припав до землі): Як же болить все, і голова – по голові била... От коли б тільки їсти не хотілося. Хіба заснути (ще більше зіщулився кулачком). Ой, щось зашаруділо! Невже знайшли?

(А це Яринка за кущем зашепотіла).

ЯРИНКА: Тарасику, Тарасику! Це я, де ти?

ТАРАС: Яринка, Яринка! Знайшла! (Аж сльози йому від радості в очах стали).

ЯРИНКА (притулилась до нього): Тарасику, я так тебе шукала і в stodолі, і в садку, а ти он де – аж у лозняк заліз. Тут тебе ніхто не побачить. Я тобі їсти носитиму. От, на, дві картоплинки, тільки й схопила. Степанко стежить.

(Тарасик смачно заїдає).

ЯРИНКА: Коли ж ти додому повернешся?

ТАРАС: Отут я собі курінь збудую. Я і зовсім не вернуся. Гиляк назбираю, зіпну намет, а сюди листя нагорну замість

постелі, ще й стежечки протопчу. Ти мені жовтенького пісочку принеси зі ставка, посиплю, буде зовсім як у попівському садку.

ЯРИНКА (зітхнула): А як будеш жити, Тарасику, та ж зима прийде.

ТАРАС: На зиму піду до дядка, наймусь воду носити школярам, та ще і сам буду вчитися. Треба вміти прочитати все і самому написати, і малювати візерунки такі, як я в дяківській книжечці бачив. А тоді і піду в світи, і заберу з собою тебе, Оксаночку... всіх, всіх своїх, будемо жити десь там, де нема мачухи, ні Степанка, ні панів нема.

ЯРИНКА: О, як би ж то так! Та ні, Тарасику, це не для нас, було б занадто добре, прийдеться тобі ще й додому вернутися. Ти ж не взяв тих грошей, то чого тобі соромитися.

ТАРАС: Нехай мене грім на цім місці вб'є, якщо я брав їх!

ЯРИНКА: Та не присягайся, я і так знаю, що ти не міг цього зробити. А я бачила, як Степанко щось за образи запишав.

ТАРАС: Давай будувати курінь. Ти нарви лопухів, лепехи, а я зіпну з лозняка накриття.

(Тарас нагинає верхи кущів, сплітає їх, розчищає місце тощо. Яринка побігла за лопухами і за лепехою до потічка).

(Повертається мачуха на подвір'я, до неї біжить Степанко).

СТЕПАНКО: Мамо, мамо, я прослідкував: Яринка за рівчак побігла, він там десь ховається.

МАЧУХА: О, чекай же, шибенику! Найду я на тебе добру ломаку!

(Побігли обое).

(Яринка приносить все назбиране – зілля повний фартух ще й квіточок).

ЯРИНКА: Диви, які широкі лопушки, ще й листя соняшника...

ТАРАС: Ооо-го! Як накрию – хоч який дощ, то не промочить. А це з тонких гілячок постіль зроблю, травички накладу, лопухами встелю... Ох, як лісовий цар буду тут розкошувати... От тільки накритися нема чим... Але тепер ще літечко і так можна переспати.

ЯРИНКА: Я тобі стару, ще мамину хустку винесу.

ТАРАС: А чим би я зайнявся? А вже знаю... Нагребу глиниці, буду ліпити з неї всяких звірів, пташок, людей... От як би ще навчитися, щоб вони міцно трималися, то можна було би й на ярмарок винести, а за них вторгувати на взуття, одяг, хліб. А потім як виросту, і хату побудую...

ЯРИНКА: І я буду з тобою.

(Порядкують, прибирають, Яринка вже й квіточками, що принесла, затикає за лозинками, квітчає той курінь та тихенько приспівує: „Як би ж мені, мамо, намисто, то пішла б я в свято до міста, а у місті бублички смачні, накупила б калачиків з маком...”).

(Вискочила мачуха з ломакою, а за нею Степанко).

МАЧУХА: А, злодіяко, ти тут заховався. Бач, що видумав – який палац вистроїв!.. Марш додому! (До Яринки). А ти чого за ним бігаєш – хочеш різок дістати... Йди дитину бавити. Я вам побалуєсь – он що понатикали! (Починає зривати все та валити ту дитячу споруду).

ТАРАС: Не рушайте, не ламайте (кричав).

МАЧУХА: Ах ти мізера нещасна! Ще й огризается... Додому я кажу!

ТАРАС: Не піду!

МАЧУХА: Що ти сказав? Не підеш? А ломаки не хочеш? (Підступає та замахується ломакою).

ТАРАС: Не смійте бити!!

МАЧУХА (роз'ярилася до нестями): А ти непотріб! Ти не будеш матері слухати?!

ТАРАС: Ви не матір... Ви мачуха!

МАЧУХА: Ото ж тобі на, потворо! (Почала його ломакою лущувати).

ЯРИНКА (підскочила): Ой не бийте його, не бийте!

МАЧУХА: Ще й тобі дістанеться (потягнула її раз по плечах), щоб не покривала злодіяку.

ТАРАС: Я не крав... Хоч убийте – додому не піду.

МАЧУХА: Нехай-но я дядька приведу, він тебе за ноги приволоче. Кара господня, а не діти (і з криком пішла).

(Степанко собі за нею, та язика показав Яринці).

ЯРИНКА: У-у-у, Мамай клятий!

(Тарас припав до зруйнованої оселі своєї, Яринка притулилась до нього).

ЯРИНКА: Не плач, братику, не плач Тарасику!

ТАРАС: Я не плачу, Яринко. Що його робити?

ЯРИНКА (гладить його легко по плечах): Дуже болить? Аж сорочка порвана...

ТАРАС: Болить, сестричко, принеси мені води в лопушку.
(Яринка побігла).

ТАРАС (обмацує побиті місця): Не піду додому... Хоч би в підпаски, та ще малий, скажуть, не прийме ніхто.

ЯРИНКА (прибігла з лопушком): Дядько йде теж з ломакою.

(Тарас напився, Яринка сіла біля нього, притулилась і чекають. Грізний дядько підійшов до сиріт).

ДЯДЬКО: Ану, волоцюго, шибенику, злодіяко! (Витягнув його за чуба).

(Тарас як дике звірятко і Яринка перелякана біля нього стала, а сльози текли по щічках...).

ДЯДЬКО (гримав): Признавайся, ти взяв гроші? А то всю шкуру здеру.

ТАРАС: Взяв.

(Яринка зжахнулася, схопилася за голову).

ДЯДЬКО: Де ж гроші?

(Тарас знизав плечима, ніби не знав що казати).

ДЯДЬКО: Кажі де гроші?

ТАРАС: Закопав... у садку закопав.

ДЯДЬКО: Де саме, злодіяко?

ТАРАС: Пустіть... покажу...

(Тільки дядько легше припустив, як Тарас вирвався і побіг щосили з криком).

ТАРАС: Не брав я тих клятих грошей!.. Не брав я!

ЯРИНКА: Дядечку, він не взяв. Їй, богу, ж не брав.

ДЯДЬКО: От кляті діти! Диви, таки вирвався! Дурне! Куди ж ти дінешся напроти осені. (Пішов).

ЯРИНКА: Тарасику, братику! Де ж тебе шукати? Ні мами, ні тата... Як же я тут залишусь, ще й без братика...

(Сидить серед розваленого куреня, обхопила руками коліна, похитується та приспівує тихенько):

„Та нема гірш нікому,
як тій сиротині –
ніхто не пригорне
при лихій годині...”

ТРЕТЯ ДІЯ
З. ШКОЛА У ДЯКА
ДІЙОВІ ОСОБИ:

Шевченко Тарас – 9 років
Дяк
Школярі

(Зима. Хата дяка – школа. Спереду зліва грубка, за нею ліжко, коло ліжка столик, над столиком поличка. Серед хати два довгі ослони, між ними довгий вузький стіл, позаду стола стілець. Спереду справа двері, за ними табурет для відра з водою, за ним лавка. На задній стіні висять пучки лозини – різки; в куті образ господа Саваофа. На поличці розтріпана книжка, каламар, трохи паперу, порожній штоф від горілки.

На ліжку спить дяк, прикритий старим підрясником. Розсвітає. Входить Тарас з водою).

ТАРАС: Он як спить, аж хропе, я і цю ніченьку не спав, а він погнав по воду. Ще всі люди сплять, ополонка замерзла, ніхто ще й води не брав, мусів сокирою добувати. Ху-ху-ху... (хукає на руки, що позаклякали). Зашпори зайшли...

(Ставить відро на табурет. Б'є об поли руками).

(Дяк щось промичав).

ТАРАС (підійшов до дяка): Ви щось сказали?

ДЯК (обертаючись на другий бік): Це що тобі? Позакладало? Затопи грубку – холод собачий.

ТАРАС: Ще б не позакладало – цілу нічку над мерцем читав, аж в голові запаморочилося...

ДЯК (похопився): Я й забув зі сну. Ти що ж мовчиш? Що дали за мерця? Де гроші?

ТАРАС (дістає з-за пазухи Псалтир, завинений в ганчірку книш і в кінчик зав'язану сороківку, подає це все дякові, Псалтир кладе на поличку): Дали аж сороківку, ще й книшка напридачу; кажуть: дуже добре читаєш, аж за душу хапає.

ДЯК (аж пожвавішав та подобрішав): О-о-о, какое изобилие! А все мої труди над тобою сказиваються (ховає книш під подушку). На сію сороківку побіжи, приобрети штоф підкреплення і сухої тарані на закуску. Онде штоф порожній захвати.

ТАРАС (сердито): То зараз і бігти?

ДЯК: Ще может і шинкар не вставав. Затопи грубку раніш, а я полежу, поки хата обігріється (знов укривається і поблажливо похмиляється, позіхаючи приспівує): „Да воскреснет бог і розточаться вразі його...”

ТАРАС (сердито бурмоче): Для тебе лиш той бог воскресне... чи що? Бач, вилігується, а ти йому хату грій. А книша цілого сховав. Я теж дурень – не треба було йому книша й показувати... (виходить).

(Дяк мурличе щось божественне: „Блажен муж, іже не іде на совет нечестивих...”).

Тарас вносить порубані гіляки, стає на коліна перед піччю, розпалює, дмухає на підпал – підкладає соломи.

ТАРАС (про себе): Правду та пісня співає, що
Нема гірш нікому,
Як тій сиротині –
Ніхто не пригорне
При лихій годині...

Ох, дяче, дяче, нема кому тебе випороти отими різками, щоб не вилігувався, як той кіт на комині. Бач, чекає, щоб хата обігрілася... А ти по горілку біжи... (Бере штоф з полочки, замотує сороківку в шматинку і йде до дверей).

ДЯК (кричить навздогін): Не забудь, що з тебе горщик каші за науку належить, ще й кілька грошей там... по уговору...

ТАРАС: Ще б пак, чи я мало заробив вам за мерців?.. (вийшов).

ДЯК: Бач, цвірінькало! Не змовчить.

(Встає, одягається, підходить до печі, пробує, чи тепла): Ледащо, не міг раніш розпалити! (Набирає води в кварту, зливає на руки, хлюпає в обличчя, кропить по хаті, полою втирається, розграбує рукою чуприну, бороду, голосно молиться: „Отче наш, іже еси на небесі...”)

„Вірую во єдиного господа бога...”

(Повертається Тарас, ставить на стіл горілки штоф, трохи тарані сухої і решту грошей. Сам знов вклякає коло печі, поправляє щось. Бере віник, замітає. А дяк і молитву покинув, та до штофа; п'є горілку прямо з пляшки, дістав книш, розриває тараню, з жадобою п'є, закусує, покрякує та бормоче: „Во славу Божу... Господи помилуй! Блаженні праведні, яко тії наситяться...”).

ТАРАС (жалібно поглядає на того книша, якого дяк уминає):
От ненажерливий й кришки не залишить...

ДЯК: Що? Може голодний? (Дістав з шухляди столика окрачок сухого хліба і кинув хлопцеві). На, доїж, в тебе зуби міцні... Та з цієї решти от тобі на проживання трояка від щедрот моїх...

(Та все попиває, стає чим далі більш запаморочений). Та іди по кашу, мабуть, сестри наготовили, я їм наказував, що ти вже і псалтир закінчив.

ТАРАС (поквалливо з'їдає свій сухар, запиває водою з кварти):
Та де ж їм взяти той горщик каші?

ДЯК: Ну-ну-ну... Кесареву касареве... Не твое діло. Така умова зі всіма. Я, дурню, над тобою морочився? Всю науку преподав. Такий договір був – за часослов, за Псалтир...

ТАРАС: Та я ж весь час вам прислуговував – такий договір між нами був...

ДЯК (вже п'яний): Не базікай, то з тобою, а то з родиною. Іди, йди. Бо он школярі вже надійдуть. Та в добротну хустину завини – такий договір був...

ТАРАС: От ненажерлива потвора! (Тряснув дверима та й вийшов).

А ДЯК (знов за своє): „Да воскреснет бог і розточаться вразі його...”

(Входять школярі один за одним).

ХТОСЬ з школярів: З суботою, будьте здорові.

ДЯК: З суботою, кажеш? А так, так субота, суботонька...

(Діти лячно Perezирнулися, покидали свою верхню одягу на лавку, що коло дверей, і займали місця на ослоні).

ДЯК (до одного найвищого): Достань таблички і різки, бо сьогодні дав бог суботній день... (Хлопець розкладає таблички кожному і кладе різки перед місцем учителя).

ДЯК: Господу богу помолімося о преуспеванні. Подай господи, твоєї премудрості навчитися! Почнемо во славу Божу... Аз.

ДІТИ (пальцями показують на своїх табличках і собі промовляють за дяком): Аз.

ДЯК: Буки.

ДІТИ: Буки.

Веді, глагол, добро, есть, живете, земля, іже, како, люди, мислеті, наш, он, покой...

ДЯК: Довільно сіє... Приготовитесь день суботній почитать. (Старшенький зібрав таблички, поклав на полицьку. Відсунув стіл, ослони, скинув з лавки одяг на землю, і поставив лавку перед учителем за столом і ослонами. Діти вистроїлись в шереду по росту).

ДЯК (до першого спереду): Ну, лягай, отроче, на сію скам'ю. Штани, штани... Ну, так. Господи благослови! (Та й почав шмагати хлопця різками). Помни день суботній, еже святите його... Вставай! На здоровля тобі.

(Хлопчина встав, витираючи сльози, підтягнув штанці і став на другий бік лавки).

А ДЯК: Дальший... Ну, храбрись, отроче. Давай, давай! (І знов шмагає). Помни день суботній, то ж святите його...

(І другий одійшов, став за першим).

ДЯК: Ану третій! Господи благослови! Лягай, лягай... Не бійся, до другої суботи заживе. Помни день суботній, то і святите його...

(І третій став позад перших двох).

ДЯК: Ох, умаляся! (Вже четвертий хотів лягти). Погоді маленько – подкреплюся... (Попиває з штофа).

(А тут Тарас увійшов, приніс горщик з кашею. Горщик новенький, каша молочна, та ще й біленькою хустиною зав'язана. Загомоніли школярі: „Тарас кашу приніс! Тарас кашу приніс!” Тарас поставив горщик на стіл перед дяком, розв'язав хустину, склав її, дістав з кишені мідяки і подав усе дякові).

ТАРАС: Оце дякують вам сестри і мати за науку, ото вам все по договору.

ДЯК (задоволений): Так, так, отроче, кесарю кесарева належить... (Відливає собі в миску половину каші, а решту ставить посеред стола). Ну, споживайте на здоровля. Суботку вже відкладемо до другої суботи – відправимо тоді вдвойне... (ість).

(Всі стають кругом стола, кожний достає з кишені свою ложку і чинно по черзі хлібають молочну кашу).

ДЯК: Їжте Тарасову кашу, хлопці. А ти, Тарасе, лупцюй по руках, чом не вивчилися так, як ти...

(Тарас робить вид, що б'є їх по руках, хто протягав руку за ложкою. Сміх, галас, але горщик скоро спорожнів).

ДЯК: А тепер став, Тарасе, горщик на землю, зробіть широкий круг і цим дрючком кидайте – хто влучить в горщик і розіб'є його.

(Кидають, аж поки горщик не розбився).

ДЯК (до того, що розбив): Ну, тікай, розбишаку, бо як доженуть, то добре вуха намнуть...

(Той вхопив свою свитку і шапку та в двері, за ним порозбігалися всі... А дяк, знай, допиває свого штофа і зовсім сп'янів, аж поточився на своє ліжко впавав на нього поперек, животом вниз, а ніг вже й піднести не міг, так і захопив).

ТАРАС: Ото, що тут робиться, що то попи і дяки видумали: і кашу неси, і гроші, і хустину – все йому хапузі, а він знай горілку п'є та над бідними дітьми знущається. Не буду я більше тобі прислуговуватися; та на пропиття на мерцях гроші заробляти... Піду в світ за очі!.. Провчити тебе на прощання, щоб зазнав цих свячених різок, та хоч з тиждень не міг би сісти від пасмуг (збирає пучки різок, оглядається на полицку), заберу собі книжечку оцю Сковороди, однаково він її на цигарки докінчить, нехай краще свій Псалтир прокурить. (Бере з полицки книжечку потріпану, трохи паперу, ще крейду тощо – ховає в свою торбу. Насунув шапку на голову й підступив до дяка).

ТАРАС: А, п'яного клятий, як мертвий! Злодюга, ти й мене посилав красти... Я тобі відплачу за всі знущання над дітьми, душа клята! (І почав щосили шмагати різками. Дяк щось мичав, але не підіймався). Будеш пам'ятати, яка твоя наука була, а і ми не забудемо твое:

„Аз – били мене раз!

Буки – не потрапляй дякові в руки!”

(Тряснув дверима, та й вискочив на мороз).

ЧЕТВЕРТА ДІЯ
4. ПАС ВІВЦІ ЗА СЕЛОМ
ДІЙОВІ ОСОБИ 4-ї ДІЇ:

Тарас Шевченко – 13 років

Оксаночка – 13 років

Яринка – 11 років

Гайовий

Дівчатка

(Пасовисько під лісом за селом. Зліва поляна на горбовині, позаду видно ліс; праворуч видно село. На горбовині кущі. (Тарас сидить на горбочку, списує в маленький зошит вірш Сковороди і прочитує):

„Бідну птичку уловили
і в кліточку посадили.
Ой одчепіть, ой відпустіть:
да вже мені не літати,
да вже мені не співати:
Тьох, тьох, тьох!
Да вже мені тут бути,
Ох тут бути, тут бути...
Ох, ох, ох, ох!”

ТАРАС: Невже і мені тут бути? Вік наймитом терпіти? Цей вірш ніби про мене складений, такий жалісний (аж сльози йому виступили, затулив лице руками).

(З-за горба вискочила Оксана).

ОКСАНА: Ось де він? А вівці твої де? Ой, пастуше, пастуше! Добре, що я надбігла, а то були б в панській пшениці... (Тарас схопився). Та сиди, я вже геть відвернула та відігнула подальше.

(Тарас знов опустився на траву, витирає сльози).

ОКСАНА (сідає коло нього): Чом же ти плачеш? Ох і дурненький, Тарас, як малий плаче, давай я тобі сльози витру (витирає рукавом), я тобі паперу принесла, хоч грубий, сірий, але нічого чистий, випросила в крамниці.

(Виймає з-за пазухи, розпрямляє і подає).

ТАРАС (повеселішав): Диви, який великий аркуш! Яка ж ти мила... Колись, як навчуся, то і тебе намалюю отакою, як ти є: з карими оченятами, кучерявенькою у віночку, у намисті...

ОКСАНА (сміється): Треба ще його мати те намисто.

ТАРАС: Як я хочу навчитися малювати! Диви як я свою книжечку розмалював квіточками, листочками, візерунками...

ОКСАНА: Ой, як же гарно – ніби вишите. А це, ніби, барвіночок повівся. А на цім аркуші, що намалюєш? Може мене?

ТАРАС: Е ні, ще не зможу тебе. Он ту хату і тополі біля неї... (Приладжується малювати).

ОКСАНА: А я нарву ягід шишшини, та понанизую червоні намиста на них. (Підскочила до куців, зриває у фартух та наспівує):

Полюбила Петруся
Та й казати боюся.
Ой лихо не Петрусь –
Біле личко, чорний вус!
А за того Петруся

Била мене матуся
Ой лихо –
Наварила, напекла
Ні для кого для Петра
Ой лихо –
Нема Петра тільки Гриць,
Шкода ж моїх паляниць...
Ой лихо.

(Тарас заглиблений в малюванні усміхається на її спів).

ОКСАНА (підсіла до нього): Дивись, Тарасику, скільки набрала. От і намисто буде... Гарне, пригарне... в мене і нитка е... О, чекай... (нанизує і приспівує):

А намисто пан-отець покупив,
щоби мене молодий полюбив (2 рази)
Мені стрічку пані-матка дала,
щоби з мене паняночка була (2 рази)
А на вигін як гулять вийду,
То я з милим в танець піду... (2 рази)

(Чіпляє на шию): Дивися, правда гарно – не треба і дорогих коралів...

ТАРАС: Отак би тебе й намалювати у віночку та у цім намисті. Я обов'язково навчуся малювати. Стану малярем, буду заробляти і тоді заберу тебе з собою, і Яринку, і ще всіх, всіх своїх...

(Прибігла Яринка).

ЯРИНКА (задихалась, аж упала біля них на горбочку): Ох, я так бігла, так тікала, щоб ніхто не вгледів... Я кукурудзу варену принесла, ще тепла, аж за пазухою припекло.

(Подає один качан Тарасові, другий Оксані).

ТАРАС: Що там у вас в хаті?

ЯРИНКА: Така сама біда, як і раніш. Мачуха лютує. Степанко каверзує. Пекло... Я вже також хочу в найми йти, так мачуха не пускає – мушу дітей доглядати. Оце кудись з дитиною пішла, то я сюди вирвалась. А ти все малюєш? (Розглядає). Ой, як гарно! Та ж то Дідухів хата...

ТАРАС: Як би мені повчитися хоч трохи. Так хочу, так хочу малювати... що аж ночами не сплю... І що його робити?

(Знов засмутився).

ОКСАНА (поклала йому руку на плече): Не сумуй, Тарасику, адже ти найкраще від усіх читаєш, найкраще від усіх співаєш, то й будеш найкраще за всіх малювати, еге ж...

ТАРАС: Як би ж то! Он, кажуть, що я ледащо, ні до чого не здатний... Ні, я не ледащо... Я таки буду малювати. Покину наймитувати, піду до Лиснянського дяка, що намалював образ Івана воїна, знаєш, в монастирі...

ЯРИНКА: А справді, як живий вояка, ще й навіть якісь нашивки солдатські.

ТАРАС: То ж то... до нього піду, скажу йому, що заставить, те робитиму, аби лише вивчив...

ОКСАНА: І ти такого намалюєш?

ТАРАС: А то що ж? І тебе намалюю.

ОКСАНА (від радості руками сплеснула, вхопила Яринку і давай обое приспівувати і танцювати):

„Ми кривого танцю йдемо,
Кінця йому не знайдемо (2 рази)
А хто годен кінець знайти,
Тому треба вінець сплести (2 рази)
Хай Оксана танець веде,
Вона йому кінець знайде” (2 рази)

(На той спів з-за горбочка вилізли ще кілька дівчат, а Оксана вже й ними верховодить).

ОКСАНА: О-о-о, давайте, давайте за руки!

(Оксана і Ярина хапають їх за руки, стають в коло, співають усі разом):

„Ставайте, дівчатка, в кружечок
Беріться за руки, дружечки –
Будемо ягільки співати,
Літечко прославляти:
Та завивайтесь огірочки
У зеленії пупляшочки –
Найся в'ють, найся в'ють
То зелененькі, то молоденькі,
Найся в'ють, найся в'ють!..”

А ТАРАС (і собі припліскує руками):

Гош, гош, чуки, чуки...

Тримайтеся ж закаблуки!

Закаблукам лиха дам,

Достанеться й передам... (Всі танцюють).

(І не почули, як вискочив з-за горба гайовий з нагаєм у руках).

ГАЙОВИЙ: А ноги б вам покрутило! Бач, як витанцьовують! Які пастушки зібралися, а вівці розлізлися по пашні...

(Дівчатка полякалися, порозбігалися. А Тарасик давай збирати своє добро: книжечку, малюнки тощо. Гайовий на нього напав, і ну лущовати нагаєм і по спині, і по руках, що держали той скарб, все розліталося в дріб'язки...).

ГАЙОВИЙ: А то так ти пасеш, а то так ти пильнуеш!

ТАРАС (ловив ті кавалки, не так боявся за свої руки, як за свої папери): Не рвіть, не рвіть, дядечку! (Кричав).

ГАЙОВИЙ (лютував): А ти непотріб ледача! Як пильнуеш? Як наймитуеш? Завтра же тебе не буде коло худоби. Підеш старцювати, як не вмієш шануватися...

(Налущовавши вдовіль, Гайовий десь з галасом подався, а Тарас збирав шматочки книжечки, і паперу, і гірко плакав. Вийшла з кущів Оксана, усадила його біля себе, притулила його голову до свого плеча і легенько погойдувала).

ОКСАНА: Дуже боляче тобі, Тарасику?

ТАРАС: Книжечка... малюнки... – все пропало!

ОКСАНА: Тихо, Тарасику, тихо...

Тихо, братику, тихо!..

П'ЯТА ДІЯ

5. ДО ПАНА ПО ДОЗВІЛ ДІЙОВІ ОСОБИ:

Шевченко Тарас – 15 років

Управитель Енгельгардта

Економ

Кухар

Кухарчук

Дяк

Парубки

Оксана

Яринка

(Осінь. Подвір'я біля панського будинку. З правого боку ганок будинку. Зліва челядна, між ганком і челядною широка стежка

до заднього двору. Зліва тягнеться огорожа, ворота в ній. Попри огорожу дорога під горбовиною.

З челядної вискочив хлопчина в білому полотняному фартусі; за ним гнався кухар з великим дерев'яним ополонком у руці. Хлопчина за щось зачепився, кухар піймав його за чуба і щосили молотив ополонком по голові).

КУХАР: А ти злодюго! То ти будеш красти панське печиво! Різок забавнув?

ХЛОПЧИНА: Дядечку, не бийте! Я тільки кавальчик згореного ущипнув...

КУХАР: Я тобі дам згорене! Нехай би і на вугіль згоріло, нехай би в помії викинули – а тобі зась! (Лупцює).

ХЛОПЧИНА: Ой, дядечку, які ж ви немилосердні. Я ж ще нічого неньки не їв, вже й голова паморочиться, як же його й працювати?

КУХАР: Який делікатний! Панського роду чи що? Подумаєш – не їв... (штурхнув його так, що хлопчина аж упав, припав до землі). Пошлють тебе на стайню, покуштуєш різок – наїсися доста.

ХЛОПЧИНА (повзає до колін кухаря): Простіть мене, дядечку, я більш не буду... Не віддавайте мене на катування...

(З будинку вийшов управитель з якимись паперами).

УПРАВИТЕЛЬ: То що за лемент? Не маєте що більш до роботи?

КУХАР: Та то, прошу пана, цей хлопчина кавалок печива вкрав.

УПРАВИТЕЛЬ: Як то вкрав? Вже злодійство завелось?

ХЛОПЧИНА: Ясновельможний пане, я не крав, я тільки кавальчик з'їв. Помилуйте!

УПРАВИТЕЛЬ: Дурне! Базіка – не вкрав, а тільки з'їв... (до заднього двору кричить): Ей, хлопці, гайдуки! Забрати його на конюшню, та провчити добре...

ХЛОПЧИНА: Ой, панночку, помилуйте, я більше не буду; я і на цей раз – дуже голодний був...

(Гайдуки, що підскачили на поклик, потягли хлопця).

УПРАВИТЕЛЬ: Закличте там економа сюди. (До кухаря). Ти все же приготував, що було замовлено, бо зараз підводи до Вільна відправляю?

КУХАР (кланяючись): Так, прошу пана все вже спаковано: в скринях – печиво різне; в бочках – шинки, ковбаси, птиця

жарена, все залляте жиром перетопленим з корінням, сіллю – і за два місяці не попусується...

УПРАВИТЕЛЬ: Заклич хлопців хай позносять все на підводи. (Підходить економ зі списками).

УПРАВИТЕЛЬ: Ну, що там?

ЕКОНОМ: Та все вже готове, тільки би й вирушати. А то дні вже короткі, приморозки почалися. Думаю, що за які 2 тижні, нехай три, якщо буде негода, обоз дійде до Вільна.

УПРАВИТЕЛЬ: Скільки там чого?

ЕКОНОМ: Ото список: на 8 підводах – на двох овочі, прикрив їх соломою, аби не померзли, якщо мороз вдарив би сильніший; на двох, фураж для коней, худоби; дві підводи для збіжжя; на одній бочки і скрині з продуктами і одна підвода запасна, може хто з челяді захворів, не зможе пішки йти.

УПРАВИТЕЛЬ: Гаразд, хай буде й так, то можна вже і відправляти. Ну, як з тими козачками бути? Найшов яких хлопчиків?

ЕКОНОМ: Та де їх і шукати, щоб були підходящі для панських покоїв? Там піймав щось двох миршавих, та то все таке непоказне, занужене, а батьки такий лемент вчинили, ніби в могилу відправляєш, а не до панських покоїв...

УПРАВИТЕЛЬ: От заморока! І де його взяти того підходящого? Ну, гаразд... Ідїть відправляйте обоз. Я ще деякі папери приготую (чути здалеку крики). Та пришлїть хлопців виносити з пекарні все приготовлене в дорогу... А що то за крики? Ще того кухарчука лущують? Нема часу. Хай покинуть вже його.

(Економ відходить на задній двір, управитель до хати. До челядної ідуть два парубки, за ними плентається побитий заплаканий хлопчина. Парубки носять скрині, бочки з челядної на задній двір).

(По дорозі до воріт наближається Тарас з хлипнівським дяком).

ДЯК: А ти вже вчився в кого малювати?

ТАРАС: Та я ходив до лиснянського дяка, він погодився був мене вчити за послуги... Та що ж з того? Служити я йому служив і всю надвірну роботу справляв, а до малювання він не допускав мене, хїба лише фарби розтирати.

ДЯК: А він же бачив твої малюнки?

ТАРАС: Він то їх розглядав, але щось не дуже цим цікавився... А Тарасівський то і зовсім не поглянув на моє малювання. А спитав: ти хочеш малярем бути? А ну дай ліву руку. Розглядав, розглядав її, щось водив, водив пальцем, а далі й каже: „Нічого з тебе не вийде, хлопче – ні швець, ні кравець, ні на дуді грець... Іди собі з богом”. Та я й пішов.

ДЯК: Ану покажи ще свої малюнки, щоб нам дурно не морочитись.

ТАРАС (вийняв з-за пазухи аркуші і подає дякові): Оце наша хата стара, бачите, а там вишняк виглядає з-поза хати, стріха обсмикана, горнятка на кілочку, а віконечка бачите, яке одне підсліпувате – так воно й справді є.

ДЯК: Так, ти підмічаєш добре натуру... Так і проступає біда, злидні з твоєї хати... Правдиво все і доходить до душі... Так, так, до душі доходить. Варто тобі, хлопче, повчитися, може навіть не у мене, а де-інде... Ну, ховай, хлопче, свої малюнки, та добивайся своєї долі... Я тобі вже казав, що ти панський, і щоб я прийняв тебе до себе за учня, потрібен дозвіл від пана, щоб ти в мене жив і вчився. Тобі вже п'ятнадцять років – кінчається дитинство. Оце я тебе і привів до панського двору. Я тут зачекаю, а ти йди попитай управителя, чи він тобі дозвіл дасть, бо сам пан десь далеко аж у Польщі... Повчишся у мене, то і вернешся знов до пана.

ТАРАС (радий аж дух йому перехопило): До пана?.. То ще побачимо!.. Ой, спасибі ж вам, пане дяче, в мене ніби крила вирости, що й на край світа полетів би за тим панським дозволом...

ДЯК: Ну, ну, ще рано мені дякувати... Он мерщій біжи, управитель як раз вийшов на ганок.

(Тарас так і кинувся прожогом до воріт, ніби вже найшов свою долю).

ТАРАС: То ж не може бути вже ніякої перешкоди! (Розчервонівся, розхрабрився, підкинув свою торбинку на плечі і підбіг до самого ганку. А дяк сів на пеньочок при дорозі).

ДЯК: Побачу, побачу, що з того вийде, почекаю тут.

(А управитель стояв на ганку заглиблений в свої папери. Підскочив до нього Тарас).

ТАРАС: Я до вас, пане управителю.

УПРАВИТЕЛЬ: Ов!.. Диви!.. Звідки взявся такий хоробрый?! (Ніби про себе). Саме такого, голубе, мені й треба.

А ТАРАС (не розгубився, сміливо проводить свою справу): Я от дуже хочу вчитися малювати. Хлипнівський дяк бере мене до себе в учні. Я прийшов до вас, щоб ви дозволили, документ дали.

УПРАВИТЕЛЬ: Он воно що? Так, кажеш, хочеш вчитися та ще й малювати...

ТАРАС: Дуже велике, велике бажання маю малювати.

УПРАВИТЕЛЬ: Таке, кажеш, велике бажання твоє. Така твоя воля. Ти що ж вільний козак?

ТАРАС (похнюпився): Ні, я панський з села Кирилівки... Шевченків...

УПРАВИТЕЛЬ: В тебе батьки є?

ТАРАС: Ні, померли. Сам я.

УПРАВИТЕЛЬ: Воно й краще.

ТАРАС: Та ні, де там уже, краще... – як горох при дорозі, хто не йде, той скубне. От як я вивчусь на маляра, пане управителю, то я вже нікому не дамся на поталу... Так дасте мені документа?

УПРАВИТЕЛЬ (відвернувся): Попався, жучку, в ручку... Якого тобі документа? Дурниці які! Оце я листа від пана дістав. Йому саме такого хлопця як ти й треба – в козачки набрати.

ТАРАС (ледве вимовив): В козачки?! Які козачки?

УПРАВИТЕЛЬ: А такі вже там козачки, сам знаєш. Ти хлопець моторний, меткий – як раз такий потрібний...

ТАРАС (ще більш приголомшений): Які ж це козачки? Вигадали ж таке! Колись були вільні козаки – я знаю, а то козачки у пана. Бог знає що воно таке...

УПРАВИТЕЛЬ: Нема часу з тобою балакати...

ТАРАС (тремтячим голосом): Пане управителю, я хочу на маляра вчитися. Хлипнівський дяк погодився мене вчити.

УПРАВИТЕЛЬ: Ну годі там базікати! Он зараз обоз вирушає, з обозом підеш до пана до Вільна, там уже вивчишся, на що скажуть. (До економа, що надійшов). Оцього хлопця відправте з обозом, найдіть йому яку гуньку, щось на голову, на ноги... а то розхристане, босе, та в полотняному. Не затримуйте, відправляйте. (Обернувся та пішов до хати). Теж малярем хочу бути!..

ЕКОНОМ: Іди, йди, хлопче, вже нічого тобі не допоможе.

ТАРАС (з відчаєм): Сестри ж мої!..

ЕКОНОМ: Дурню один! І сестри нічого не допоможуть... Іди, іди... Не маєш чого оглядатися.

ТАРАС: Що ж я наробив? Сам у пастку заліз... (аж присів на сходи як непритомний, схопився за голову).

(З заднього двору виглядають дворові люди).

ДЯК: Що з ним діється? Видно на нещасливу годину попав... (Економ підійшов до Тараса, взяв його за плече. Тарас піднісся, поглянув кругом, ніби прощався зі світом, і пішов як спутаний за економом).

(З-за горба виглянули Яринка і Оксана. „Що з ним буде? Куди його повели?” (Та й заголосили): „Братику, Тарасику! А вже ж нам тебе не видіти! А вже ж на тебе, братику, й не глянути!”

КОЗАЧКОМ ЗА ПАНОМ

ДІЯ ПЕРША

1. В ДОМІ ЕНГЕЛЬГАРДТА У ВІЛЬНІ ДІЙОВІ ОСОБИ:

1. ШЕВЧЕНКО Тарас – 16 літ, козачком у пана
2. ЕНГЕЛЬГАРДТ – пан кріпосник
3. ЕНГЕЛЬГАРДТ – його дружина
4. ОНУПРІЄНКО – поміщик
5. ПІСКАРЕВ – заводчик
6. ЗЕЛІНСЬКИЙ – повірений п. Енгельгардта
7. ДМИТРЕНКО – управляючий п. Енгельгардта
8. ДІД ІВАН – дід Тараса Шевченка
(КАТЕРИНА – сестра Тараса, дівчата...).

(В домі Енгельгардта у Вільні – з лівого боку вітальня, з правого передпокій. У передпокою ззаду двері на вихід; по правий бік дверей лавка, по лівий гардеробна шафа, стільці. Справа двері до контори, вікно; зліва двері до вітальні, стільці.

У вітальні ззаду посередині стіни вікно, трюмо, фотелі. Спереду справа канапа, вазони, посередині стіл для карт, кругом крісла; зліва двоє дверей до інших кімнат, межі ними столики, крісла, на стіні кілька картин. У вітальні за карточним столом сидять: Енгельгардт, пані, Онупрієнко, Піскарєв. У передпокою стоїть Тарас біля дверей до вітальні).

ЕНГЕЛЬГАРДТ: Але ж то шкарадні карти (кидає картою). То я – пас!

ПАНІ: І я пасую.

ОНУПРІЄНКО: Щось то пан і пані не в гуморі. Ну що ж (до Піскарєва) дотягнемо ми з паном (грають даліше).

ЕНГЕЛЬГАРДТ: Тараско! (Тарас вскакує в двері). Люльку!
(Тарас бере зі столика люльку, подає, запалює і виходить).

ПІСКАРЕВ: Будемо кінчати, бо у мене ще справа.

ОНУПРІЄНКО: Та й у мене справа до п. Енгельгардта.

ПІСКАРЕВ: О-о, я не сподівався конкурента. Але я перший уже мав розмову з паном, то ви вже мені не перебивайте торгу (до Енгельгардта). То як, пане, буде межі нами згода? Чи як? За ціну? За душу? Як!

ОНУПРІЄНКО: Як щось підходяще, то і я не поскуплюся.

ПІСКАРЕВ (сердито вже): Так не годиться, не по-товарицьки, ми майже домовились, а ви вже наперед набавляєте.

ЕНГЕЛЬГАРД: Чекайте но, панове, не сперечайтесь. Хоч гроші мені потрібні, але дешево я не спущу.

ПІСКАРЕВ: Та там нема чого тримати ціну. Я вже оглядав деяких ваших кріпаків, вони ледве на ногах тримаються – самі кості, а мені на завод треба робітників міцних, бо вони на тяжкій роботі скоро вимирають в мене, хоч годуються кониною. У нас, бачите, на Уралі падіж коней, то й приходится використовувати...

ПАНІ: Ото які у вас ніженки, навіть м'ясо їдять, а роботи не витримують.

ОНУПРІСНКО: Ов, як я чую, ми з вами не конкуренти, пане добродію (до Енгельгардта). Я стягаю голоси дівочі – хочу завести свій дворовий хор, а я почув тут у вас, дворові дівки дзвінко так співали, може би і вибрав я собі зо два голоси до вподоби.

ЕНГЕЛЬГАРДТ: Тараско! (Вскакує Тарас). Вина!

(Тарас бере зі столика таці з келішками, наливає вина, подає кожному).

ПАНІ: А що то за примха у вас – дівчат стягати?

ОНУПРІСНКО: А як же, прошу пані! Що, я гірший за всіх, не можу собі співачок завести? Он, у Скадовського такий балет з дівок, що пальчики оближеш... Я вам кажу, як у султана, гарем та й тільки...

(Тарас здригається).

ПАНІ: Але ж! Пан говорить такі непристойні речі!

ОНУПРІСНКО: Самі звичайні, прошу пані...

(Тарас зникає за дверима у передпокої. „О, прокляті!”
Стиснув кулаки).

ПІСКАРЕВ: Ну то як же? Згоджується на мою ціну?

ЕНГЕЛЬГАРДТ: А скільки візьмете?

ПІСКАРЕВ: Та я там одібрав щось 8 – 10 ревізьких душ.

ПАНІ: То вже погоджуйся – буде хоч рахунок чим оплатити, що подала тобі сьогодні.

ПІСКАРЕВ: Ну, то й по рукам? Чи як?

ЕНГЕЛЬГАРДТ: Запиваймо згоду.

ОНУПРІСНКО: А як зі мною?

ЕНГЕЛЬГАРДТ: А тепер і з вами. Тараско!

(Тарас вбігає. Поклич Дмитренка. Тарас біжить до контори).

ПАНІ: У нас дівчата як квіточки, а співають як соловейки.

ОНУПРІЄНКО: Во-во-во! (Ласо). Таких мені і треба як квіточок, як пупляшечків.

(Вбігає Дмитренко до вітальні. Тарас стає на своє місце коло дверей, дуже засмучений, прислуховується, що пан наказує Дмитренкові).

ЕНГЕЛЬГАРДТ: Збери там дівчат, по обіді приведи сюди, та щоб були чисто вбрані.

ТАРАС: Боже ж мій, боже! Що з ними буде?

ДМИТРЕНКО: Слухаю пана! Чи всіх?

ЕНГЕЛЬГАРДТ: Тих, що найкраще співають.

(Дмитренко виходить).

ПАНІ: Прошу, панове, до їдальні, а то й обід перестоїть.

(Проходять в двері до інших покоїв).

ТАРАС: Як відвернути лихо? Це ж дівчат той лисий пан закупить. Де ж той бог на світі, що попускає цим мерзотникам? Той на смерть мордує робочих, здохлятиною-кониною годує... А цей дівчат стягає на поталу... Ні, не може так далі бути! Куди кинутись? Хто порадить?

(Входить дід Тараса старенький, старенький Іван Шевченко. Тарас кидається до нього).

ТАРАС: Діду мій, дідусю! Звідки взялися? (Припав до нього і заридав).

ДИД: Тихо, тихо, дитино... Що з тобою? Де твої пани? Щоб не застали нас. Мені вказали, тут тебе шукати.

ТАРАС: Пішли на обід, нескоро навернуть сюди, поки не понаїдаються та понапиваються... Як ви, діду, так далеко попали?

ДИД: Обоз прийшов, дитино, привезли збір для пана, та не все зібрали визначене... От, громада послала мене, щоб просити пана зменшити хоч трохи, бо зима люта, харчів не вистачає – люд пропадає... Як ти? Як тобі?

ТАРАС: Ой, діду, діду, не витримаю!

ДИД: Терпи, дитинко! Терпи Тарасику! Не ти один, всі ми терпимо. Та квже заведено. Не наша сила противитися. От і добре, що хоч під кінець життя тебе побачив... На тобі яблучко з нашої яблуньки. Яринка заховала, дотримала.

(Тарасик аж до грудей притис яблучко і сльози знов стали йому в очах).

ТАРАС: Тут, діду, таке коїться, таке коїться... що звірем стаєш, так би й кинувся на цих панів, зубами би гриз... Та ж отам

запитають – людей продають наших, кудись аж на Урал на смерть вірну, а зараз дівчат наших покличуть, будуть вибирати на продаж...

ДІД: Отак, так, скрізь так... А там же Катерина при дворі, піду пошукаю її сиротину, хоч погляну на неї... де вона моя голубка?

(Притягнув до грудей голову Тараса). Терпи, Тарасику, терпи дитинко наругу цю... Христос терпів і нам велів... (виходить).

ТАРАС (став біля дверей вітальні): Не може це бути, щоб і нам велів терпіти... Ні, це попи видумали... Нащо терпіти? Щоб ті панки понажиралися та й далі знущалися над людом простим?... Ні, цього не може бути... – Яблучко... з нашої яблуньки... Яка ж вона вже старенька, а як зацвіте на весні, не накохаеться нею. Хоч би ще раз у житті забачити нашу рідну яблуньку, рідну сторону... (Ховає яблуко за пазуху. Засумував Тарас, тихенько проспівує: „Та нема гірш нікому, як бурлаці молодому... Гей, гей! Як бурлаці молодому! Бурлак робить заробляє, аж піт очі заливає... Гей, гей аж піт очі заливає... Втечу... не іначе... не стерплю!

(Входять Геня з сукнею для пані).

ГЕНЯ: Здоров, Тарасе! Добре, що ти сам. Де пані?

ТАРАС: Геню, Геню, яке щастя, що ти прийшла, в таку тяжку для мене хвилину!

ГЕНЯ: А що ж тобі, Тарасе? Що сталося?

ТАРАС: Світ не милий, тяжкий став для мене... Не можу терпіти цієї неволі.

ГЕНЯ: От що? А хто ж годен її терпіти? Чекай но, що я тобі розкажу і що покажу... (Виймає з окремого пакунка новеньку вишивану сорочку). Ото я тобі пошила і вишила, скоро свята... Носи на здоров'я.

ТАРАС (смутився): За що ти мені так?

ГЕНЯ: Бо ти милий, правдивий, а такий нещасний, нема кому про тебе подбати, носи на здоров'я!

(Тарас притиснув до грудей подарунок).

ГЕНЯ: Чекай, чекай, не мни, я її так старанно випрасувала. Ти ж не маєш де її пригладити...

(Тарас обережно кладе її за пазуху, а звідти виймає яблуко).

ТАРАС: На, це з нашого краю, з яблуньки, яку ще дід посадив... Вона щороку нас всіх тішила: як цвіла – біла, біла, і як рум'янилась червонобокими яблуками. Це все, що маю

найдорожчого... (Любо так дивляться один на одного, обоє щасливі з своїх подарунків).

ГЕНЯ: А що я тобі ще покажу. Тільки присягнися, що ти нікому не скажеш, ні, не присягайся, бо це справа спільна. (Витягає з-за корсажика папірець дрібно списаний). На, читай.

ТАРАС (ледве розбираючи, читає): „Ви, що страждаєте в залізних кайданах царя самодержця, зігнуті під тяжким ганебним ярмом рабства, повстаньте разом з нами порвати всі пута – здобути волю народам”.

ТАРАС (схопив Геню за руки): Що це таке?

ГЕНЯ: Це заклик поляків до всіх пригноблених повстати разом з ними проти вашого царя Миколи за волю...

ТАРАС: То є такі люди? Де вони, Геню? Це ж як колись гайдамаки! Ой, Геню, я хочу з ними бути. Де вони? Як їх шукати?

ГЕНЯ: Добре, я розпитаю... Це дав мені один студент. Він мені і книжки приносить, і пісню навчив: „До гурту лави молодих!”

ТАРАС: Яка ж ти хороша! (Схопив її за обидві руки). Що ти мені розповіла таке для мене важне. Ти завжди мені сили придаєш в моїй недолі гіркій...

ГЕНЯ: Я так рада, так рада, що ти повеселішав. Любий Тарасе, май надію, що стане колись легше і моему, і твоєму народові.

ТАРАС: Буду надіятись, порадице моя, бо без цієї надії можна позбутись життя.

ГЕНЯ: Ой, що говориш! (Гладить його по голові). Хтось іде... (Геня кидається до сукні, що лежала на лавці коло дверей, а Тарас став біля вітальні. З задніх покоїв виходить до вітальні панство. Pani вже досить підвишили.

ОНУПРІЄНКО: Далі біг, у пана добре вино! Як ще й дівчатка найдуться красні, то нічого для пана не пошкодую: крім грошей, ще й четвірку гнідих додам.

ЕНГЕЛЬГАРДТ: Чуєш, Зосю, як раз до нового берлина.

ПАНІ (зобачила Геню): Занеси сукню до мого покою і там зачекаєш.

(Геня з сукнею іде до дальших покоїв. Дівчата повставали як скуті коло дверей. Межи ними Катерина. Тарас став у кутку біля стіни і тривожно вглядався в Катерину. Всі пани вийшли до передпокою. Геня виглядає з дверей від вітальні).

ЕНГЕЛЬГАРДТ: А ну ж, дівчата, заспівайте що-небудь, що найкраще вмієте.

(Дівчата трохи перелякані, переглянулися поміж собою і поступились).

ОНУПРІСНКО (улесливо): Що ж ви, дівчатка, пригостіть гостей. Такі квітчасті, такі [...], як зіроньки в небі...

ДІВЧАТА (несміливо і не до ладу почали):

Ой матінко – зірко,

Як у строку гірко

Куди хилять то й хилюся,

Бо я всіх боюся...

(Потім виправилися і дзвенів голос особливо Катерини).

Ой матінко – зоре,

Яке в строку горе:

Ні доїсти, ні допити,

Ні сісти спочити!

ОНУПРІСНКО: Ах, ви ж ластівочки, перепілочки, як ті дзвіночки... Опера, та й годі!

(Під час співу ввійшов дід Іван з двору, став за дівчатами, а з контори – Дмитренко).

Ой матінко – вишня,

Чи я у вас лишня,

Що ви мене туди дали,

Де я непривична?

ОНУПРІСНКО: О-о-о, тепер я вже прислухався в кого кращий голос... Он ця хай окремо заспіває.

(Та й тикнув на Катерину).

ЕНГЕЛЬГАРДТ: Вийди, Катерино, з гурту наперед, та заспівай сама. (Катерина перелякалася, схопилася за дівчат).

ДМИТРЕНКО (підскачів до Катерини і випхав її наперед): Чого опираєшся, дурна, співай, тобі кажуть!

А ТАРАС (з свого кута як крикне): Не співай! Не співай, Катре! (Кричав).

ГЕНЯ: Ой, чого він?

КАТЕРИНА (ще більше налякалася і завищала не своїм голосом):

Ой, матінко – пава,

Тепер я пропала...

ПАНІ (закрила вуха): О, для бога!! Якийсь дикий вереск!

А ТАРАС (з горящими очима все кричав, з свого кута): Не співай! Не співай!

ЕНГЕЛЬГАРДТ: А це що таке? Замовчи щеня! Що це зварював?.. (До Дмитренка). Забрати його на стайню!

(Дід зірвався з свого місця і повалився йому в ноги).

ДИД ІВАН: Панночку, милостивий, мене, мене заберіть замість його, мене покарайте, а не дитину – сироту!..

ЕНГЕЛЬГАРДТ: А ти звідки взявся? Що тобі тут треба? (До Дмитренка). Що це значить? Що це діється?

ДИД: Громада мене прислала, просить пана... Будь милостивий, зменши нам оброк подушний: сили не стало, діти мруть, старі з голоду пахнуть. Не в силі ми всього зібрати, що накладено на нас...

ЕНГЕЛЬГАРДТ: Та як ти смієш? (До Дмитренка). То ти розпустив холопів. Хочеш щоб і тебе прогнав, як собаку...

ДИМИТРЕНКО: Винуватий, ясний пане, не доглянув! (До діда зашипів): Я тобі покажу як скаржитися!..

ЕНГЕЛЬГАРДТ: Геть усі з очей моїх! А цих двох – і щеня, і старця забери на стайню.

(Дівчата перелякані вискочили. Дмитренко виштовхнув діда, потім потягнув скам'янілого Тараса).

ТАРАС: Не чіпайте! Сам піду за дідом.

ГЕНЯ (кидається до передпокою): Єзус, Марія!

А ПАНІ: Як йому не сором, такий старий сивий як лунь, а те ж голос подає свій... До правди, світ перевертається...

ЕНГЕЛЬГАРДТ: Пся крев з холопами! Що ж, панове, перейдемо до контори з своїми справами. Прошу. (Пропускає наперед, виходять до контори).

(Геня проскакує в двері до кімнати пані. Та іде з нею. До передпокою швидко входить Зеленський, адвокат повірений Енгельгардта, збудоражений, бігає по хаті).

ЗЕЛЕНСЬКИЙ: Що це нікого нема і козачок десь занапастився... (Заглядає до вітальні і тут нікого. Як же бути? Пильна справа...

(Входить Енгельгардт з контори).

ЕНГЕЛЬГАРДТ: А, пан адвокат. Прошу, прошу до вітальні. Невчасно зі справами: ми збираємося на ресурси до маршалка.

ЗЕЛЕНСЬКИЙ: Які там ресурси! Тут не до ресурсів!..

ЕНГЕЛЬГАРДТ (помічає його збудженість): Що пану! Що сталося!

ЗЕЛЕНСЬКИЙ: Що з нами зі всіма станеться? Надзвичайні події! У Варшаві заколот, тільки що одержано повідомлення. Ще ніхто, крім маршалка, цього не знає. Замах на князя Костянтина Павловича. Російське військо залишило Варшаву... Сейм вирішив декларувати незалежність Польщі і приєднання Литви. У нас у Вільні теж неспокійно. Вам треба негайно виїхати з Вільна... Відправити все майно до маєтку на село, а самім виїхати до Петербургу...

ЕНГЕЛЬГАРТ (хапається за голову): Ходімо до мого покою, обміркуємо. (Виходять до дальших покоїв).

(З других дверей виходять до вітальні пані в новій сукні, підходить до трюмо, за нею Геня).

ПАНІ (оглядає себе): Так і є (роздратовано): Я казала, що з правого боку обвисає...

ГЕНЯ (вклякає біля неї): Але ж ні, прошу пані. Ви трохи перехилились на цей бік.

ПАНІ (роздратовано): Не супереч мені, ледащице. Яка нетямуща! Споганила мені сукню!

ГЕНЯ (уперто): Сукня гарно лежить.

ПАНІ (аж кричить): Замовчи! Не дратуй мене перед балом, а то все обличчя у мене буде в плямах.

(Входять Енгельгардт і Зеленський).

ЕНГЕЛЬГАРТ (стривожений): Ніякого балу не буде.

ПАНІ: Ти мене лякаєш!

ЗЕЛЕНСЬКИЙ: Поки що нам нема чого лякатися, а треба бути обережними. Польські легіонери збунтувалися. У Варшаві заколот. У нас неспокій.

(Геня вся напружено радісна).

ЕНГЕЛЬГАРТ: Завтра досвіта від'їжджаємо до Петербургу...

ПАНІ: Ох, ох! Мені млосно! (Падає до фотелю).

ЕНГЕЛЬГАРТ: Не час... не час умлівати. Треба діяти (кричить). Дмитренко! Тараско! От дьябли б вас взяли! Ще там пораються! (Вбігає Дмитренко).

ДМИТРЕНКО: Я тут, прошу пана!

ЕНГЕЛЬГАРТ: За ніч приготувати все до від'їзду до Петербургу. Спакувати всі цінні речі, відправити до маєтку. Наказ негайно виконуйте!

(В дверях став дід Іван, його підтримує Тарас, обидва змордовані).

До Петербургу беру Горпину, Настю, Тараска, двох гайдуків, відправити їх пішки...

(Тарас рванувся, ледве не впав дід, знов вхопився за діда).

ЕНГЕЛЬГАРДТ: Це що за привид? Що тобі треба?

ДІД ІВАН (випростувався): Прийшов подякувати за вашу ласку. Спасибі, синочку, за науку.

ЕНГЕЛЬГАРДТ: Що ж, я вам пан, не чужинець. Можу покарати і помилувати, як батько своїх дітей. От поїдеш з моїми речами до Кирилівки, як все допильнуєш, подарую тобі вільну...

ДІД (гордо, з посмішкою): Так, так, пане... Ти наш пан, одної віри з нами, одної батьківщини, не чужинець, а свій, і ласка твоя занадто дошкульна... а вільною мені вже дасть сам Господь Бог, одпустить грішну душу... А на тебе, пане, прокляття від всіх людей замордованих. Прийде на вас панів час кари, як грім небесний (здіймає руки догори). Пошли їм це, господи!

ПАНІ (нестямливо): Замовчи! Замовчи, старий!

ДІД (пророчим голосом): І потече сторіками кров у сине море дітей ваших... (Падає напівпритомний. Тарас кладе його на лавку. Геня підказує, помагає. Пані знепритомніла, її відносять Енгельгардт і Зеленський до дальших кімнат).

ГЕНЯ (урочисто): Польща повстала волю здобувати. Прощай, Тарасе! Ти від'їжджаєш... Матко божка, як тебе збили!.. Будемо боротися і за вашу волю! Прощай! (Цілує його).

(Тарас кидається за нею, але вона вже за дверима. Він опускається на коліна перед дідом).

ТАРАС: Діду, прокинься – люди борються за волю!!

ДРУГА ДІЯ 2. В НАУЦІ У ШИРЯЄВА ДІЙОВІ ОСОБИ:

1. ШЕВЧЕНКО Тарас
2. ГРИГОРКО – учень у Ширяєва
3. ШИРЯЄВ – хазяїн майстерні
4. ДМИТРЕНКО – управляючий Енгельгардта
5. СТУДЕНТ
6. ХАЗЯЙКА

(В домі Ширяєва. На горіщі вузенька комірчина, в ній округле, як слухове, віконце. Сходи до комірчини знизу з

коридору. В коридорі одні двері вихідні, другі до покоїв хазяїна. В комірчині на підлозі два сінники, стіл, стільці видно були поламані, ледве позбивані; в куті стоять відра з фарбами, пензлі, приладдя до фарбування. В коридорі вішак з одежею, лавка, швабра, віники. В комірчині і на сінникові лежить хворий Григорко, покашлює. Входить з двору Тарас, приніс двоє відер води, ставить на лаві в коридорі, бере швабру, починає шурувати підлогу, наспівує):

„Ох, і не журися, молодий козаче...”

(Підходить до дверей від покоїв хазяїна, прислуховується...).

ТАРАС: Знов читають щось. Певне студенти зібралися... (відхилиє тихенько двері і звідти чути: „Це вірш Пушкіна Олександра Сергійовича”).

ТАРАС (повторює: Пушкін Олександр Сергійович).

(Чути): Буря мглою небо кроет,

Вихри снежные крутя,

То как зверь она завоет,

То заплачет как дитя.

ТАРАС (шепоче): Як вірно – заплаче як дитя.

Як він так ловко склав...

ХАЗЯЙКА (виглядає в двері): А чого тобі тут, хлопче, треба? Роби своє діло. Теж видумав – двері отворяти (захлопнула двері).

ТАРАС: Щось їй шкодить... Корчить з себе велику пані... (шурює далі підлогу). І де той Пушкін знаходиться? Який він може бути? Це ж вірш... О, як же ловко:

„То як звір вона завие, то заплаче як дитя”.

Вік би слухав...

(Виходить студент з кімнати, проходить до вішака, поглянув на Тараса).

СТУДЕНТ: Це ти цікавився моїм читанням?

ТАРАС (жваво до нього): А це ви читали цього Пушкіна? Скажіть, який він? Де він?

СТУДЕНТ: Я читав вірші Пушкіна. А ти розумієш їх?

ТАРАС: Та як не розуміти? Мені у вухах вие, завиває та буря, що як дитина плаче... То як музика – гуде, свище... Так в зимі буває...

СТУДЕНТ: Он ти який? Так відчуваєш?

ТАРАС: Де він? Який він?

СТУДЕНТ: Та він тут у Петербурзі.

ТАРАС: Як це може бути? Така людина, така людина! Хоч би побачити коли, почитати...

СТУДЕНТ: На тобі цей переписаний вірш і папірця, олівець... перепиши собі, а цей мені віддаси. Я буду тут знов у четвер...

ТАРАС (зрадів): Як же вам дякувати? (Бере обережно папірець, складає його): Я вам в цілості поверну, а за папір велике спасибі.

СТУДЕНТ: Дуже радий... що ти так відчув і перейнявся... Буду приносити тобі книжки для читання.

ТАРАС (ощасливлений): Принесіть... О, принесіть!.. Таке для мене щастя буде, аж світліше життя стане.

СТУДЕНТ: Ну, гаразд! Бувай! До четверга! (Вийшов).

ТАРАС (погладжує складений папірець): От несподівано і мені як зірка блиснула...

(Кинув швабру в кут і через дві три східці поскакав до комірчини, а там Григорко блідий, скручений лежить на сінникові).

ТАРАС: Григорцю, що я приніс! Ось послухай... (розгортає обережно папір). І про голод забудеш!

(Читає з великим почуттям).

Буря мглою небо кроет,

Вихри снежные крутя,

То как зверь она завоет

То заплачет как дитя...

Та це ж як пісня – так до ладу все сказано. Ти розумієш... Так і бачиться, як сніг крутиться і застеляє все млою. А у вухах щось виє як вовк... Ти розумієш... тож словом можна передати, що відчуваєш серцем, що бачиш очами, що чуєш вухами. Он, чекайно – у мене в серці той Дніпро наш відбивається теж – як він стогне, реве... От чекай но...

(Відриває кавальчик паперу і покvapливо записує... шепче).

Реве та стогне Дніпр широкий,

(розводить широко руками).

Сердитий вітер завива.

(Зжимається як від вітру сердитого).

До-долу верби гне високі,

(показує додолу руками).

Горами хвилю підійма...

(Аж скочив на ноги, щоб вище руки підняти).

Ось послухай, Григору... (декламує).

Та це ж пісня... Вірш майже такий самий, як про ту бурю... Невже це мое? О--о, Григорку, Григорку!..

Яке це щастя передати словами, що в душі твоїй твориться!..

(Григорко закашлявся від хвилювання, аж зайшовся кашлем. Тарас кинувся до нього).

ТАРАС: Що тобі, Григорцю? (Підніс його голову). Вище, вище голову – легше стане. Може водички? Я і забув, що ми голодні...

ГРИГОРКО (віддихався): В грудях болить, дихати тяжко. Там аж хрипить щось, ніби позасихало все... От як би молочка крапельку – воно зм'ячило б, промастило би нутро...

ТАРАС (сумний замислився): Чим порятувати? Чекай-но, потерпи... Я щось придумав (аж посвітлів сам. Кинувся до свого сінничка, там намацав згорточок, в якому завинена новенька вишивана сорочка).

ТАРАС: Бачиш, який скарб маю – вишита сорочка, вона мені найдорожча за все, це мені Геня вишивала, я беріг її до щасливішого часу, але мабуть його я не дочекаюсь... Чекай, я зараз вернуся. (Схопив глечик, що стояв з водою, побіг з своїм скарбом).

ГРИГОРКО: Тарасе, Тарасе... Який він добрий. Та ж він ту Геню як святиню згадував і цю пам'ятку хранив, а тепер поніс кудись – може продавати або обмінати... О, Господи! Чи то ж варто? Все одно мені скоро кінець буде (покашлює, обезсилив зовсім, деякий час віддикується). Холодно тут. А ще й зима насувається, і так – он вітер як гуркотить під дахом.

(Прибіг Тарас з глечиком молока і буханцем хліба).

ТАРАС: Попий, попей, достав у ресторані, ще й тепленького. (Наливає в кварточку, напуває його). А хлібця не хочеш – свіженький?

ГРИГОРКО: Ні, Тарасику, не зараз, може потім, як дужчий стану.

ТАРАС: То напийся ще, поки тепленьке.

ГРИГОРКО: Більше не можу... (відпочиває).

(Тарас ставить глечик і хліб на полицку, прикриває папером, що сорочка була завинена. Тарас сідає за стіл і починає на кавалкові грубого сірого паперу, що одірвав від спакування свого скарбу, малювати якісь візерунки, орнаменти і обмірковує).

ТАРАС: Оце так би закруглити. От як би ще й пофарбувати це на синьо, а це на жовто... (співає).

„Та орав мужик край дороги,

Гей, гей, край дороги...
Та воли ж у нього круторогі
Гей, гей, круторогі.
А погоничі чорноброві...”

Дивись, Григорку, правда – було б гарно (показує).

ГРИГОРКО (усміхається): Знаєш, Тарасе, в тебе так гарно виходить, як в тому соборі Ісаакія... Куди! Хазяїн так не потрапить.

ТАРАС: Он бачиш, а він мене не допускає до малювання, тільки сюди, туди послуговуватися, паркани фарбувати, а сам великі гроші платить малярам, щоб йому оздоби малювали. Ех, як би моя воля, я б їм показав чого я вартий... (до комірчини з покоїв хазяїна ідуть по сходах Дмитренко і Ширяєв).

ДМИТРЕНКО: Нехай но я погляну, як ви утримуєте нашого кріпака, а то гроші ми не малі платимо за його науку. А чи вийде з того який толк? Я ж відповідатиму.

ШИРЯЄВ: Та толк би вийшов, як би не був такий строптивий та впертий – подавай йому відразу хоч образи малювати, а він і паркана як слід не пофарбує...

(Входять до комірчини).

ШИРЯЄВ: А то що? Шабашуєте обидва? А роботу кінчили?

ТАРАС: Ні, не кінчили. Григорко захворів, то я привів його додому, а сам я дещо порався з хатньою роботою. Та скоро на обід... По обіді зроблю.

ШИРЯЄВ: Щось ви дуже розбешталися, бач вже й хворіти став... Щоб мені робота була зроблена!..

ГРИГОРКО: То це й мені вставати?

ТАРАС: Лежи, лежи, я й за тебе зроблю, вправлюся.

ШИРЯЄВ: Ну гляди, щоб мені сьогодні було закінчено.

ДМИТРЕНКО: Як бачу не дуже ви контракт виповнюєте: хлопці брудні, не зовсім одягнені, таратайка ця, де ви їх помістили, холодна, в ній вітер свище... Вже один хлопчина звівся, то ще й нашого до труни доведете, та ще й гроші всі наші на нього витрачені дурнесенько пропадуть, а я відповідатиму... (Підходить до столика і розглядає малюнки Тараса).

ШИРЯЄВ: За ті марні гроші, що ви платите, яких ще апартаментів треба.

ДМИТРЕНКО: Та хоч би лавки завели, а не на дірявій підлозі спати зимою... (до Тараса). Це ти малював?

ТАРАС (сердито): Ну, я...

ДМИТРЕНКО: Та чого як вовчєня якє? Бач, піклуєшя ним, а воно все до лісу гонить... Нєпогано, добре...

ШИРЯЄВ (ї собі підходить, заглядає і аж очі йому розгорілися): Оце й видно моя наука, а ви кажете за дорого платите.

ТАРАС: Чи є ж правда на світі!

ДМИТРЕНКО: Це ж буде свій маляр... Нам малярі он як потрібні... А все ж прийдецься щось з плати зменшити... Та ж він і на вас певне не малі гроші заробляє, а то можна і контракт зірвати. Скільки там ще йому зостаєтья тої науки?

ШИРЯЄВ (задобрюючи): Ну, ходімо вже, ходімо, та закусимо чим бог послав, вино у мене хороше... Якось дійдемо до згоди... (Бере його під руку).

ДМИТРЕНКО (до Тараса): Гляди, хлопче, щоб ти добре справлявсья в усьому, слухав свого хазяїна, бо, знаєш, будеш спротивний, то ще й в пастухи підєш і на стайню попадєш, а не в малярі...

ШИРЯЄВ: О, чув, що тобі пан наказує. Ну, ходім-те (веде по сходах Дмитренка, під руку підтримує). Обережнєнько, обережнєнько... (їдуть до покоїв).

ТАРАС: От яка брєхня скрізь! Бачив, як у нього очі розгорілися на мої малюнки. Нєхай тепер знає, як мене на паркани посилати... Але що з того? Чому може мене навчити маляр Ширяєв? Я мрію про щось значне... А як його здобути? А як би і здобув, то яка моя доля кріпака в руках панів та панських прислужників?!

(Григорко знов закашлявсья, аж посинів. Кинувсья Тарас, підняв його голову).

ТАРАС: Тихо, тихо, Григорцю, спочинь, спочинь, ти схвилювавсья тим хазяїном. Поспи, поспи трошки, а я піду закінчу роботу.

(Григорко заспокоївсья і з вдячністю поглянув на Тараса).

ГРИГОРКО: Спасибі тобі, Тарасику, за твою ласку... (Сльози йому виступили). Ти як рідний братик...

ТАРАС: Бо ми обое сироти, нікого рідного не маємо, то вже й будемо побратимами...

ТРЕТЯ ДІЯ
3. ПЕРШИЙ СВІТЛИЙ ПРОМІНЬ У ЖИТТІ
ДІЙОВІ ОСОБИ:

1. ШЕВЧЕНКО Тарас – учень в майстерні Ширяєва
2. СОШЕНКО Іван – художник
3. Нічний сторож літнього саду
4. Поліцейський
5. Прихожий – земляк Тараса
- 6 – 7. Два студенти
8. Прихожий

(В літньому саду в Петербурзі. Куточок саду, далі видно алею з статуями. По алеї проходить Тарас з відром від фарби, з квачем, у фаргуху заляпаному, в полотняній одежі, босий. Мручить пісеньку, розглядає статуї, зупиняється перед одною, то перед другою).

ТАРАС (співає): Та нема в світі гірш нікому,
Як бурлаці молодому...
Гей, гей, бурлаці молодому!

Щоб тут сьогодні зрисувати? (Стає перед статуєю Сатурном. Ставить відро на лавку). Хіба цього страшного дядька.

СТОРОЖ: Що тут роззяво швендяеш?.. А ну прохось з своєю мазницею.

ТАРАС: Або то що кому шкодить моя мазниця?

СТОРОЖ: Ах ти мурло мужицьке, ще й базіка... а ну швидше!
(Підійшов ближче та чоботом відро скинув).

ТАРАС (підхопив своє відро): Тю! Сказився, чи що? (Швидко відходить). А згорів би! (Ховається за дерева).

(Надійшов поліцейський, оглядає лавку).

ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ: Бач, шантрапа, ще й відро замазане ставить на лавку. Якась панночка сяде та в біленькому, от і готова пляма... і то не йде отам за решіткою дорогою, а кінечне тобі лізе в бульвар, де благородні ходять... (бурчить і проходить).

(Сторож теж даліше пройшов).

ТАРАС (повертається): Все тільки для панів, а ти (мужицьке мурло) не смієш навіть по тій стежці ступити... О, ще хтось іде (очікує).

(Находять двоє молодих студентів).

ОДИН: Люблю я сад цей особливо в ясні ночі. Ці всі статуї вночі переносять тебе в якийсь старожитній світ, такий необичний.

ДРУГИЙ: Недурно сам Пушкін любить теж вночі побродити по цих алеях. Може не раз тут і натхнення на нього знаходить і виникають в задумі його твори.

ПЕРШИЙ: А він тут недалечко і живе... (проходять).

ТАРАС: Пушкін... каже сам Пушкін тут часто ходив... От як би зустрінути його, я б його пізнав, зараз би пізнав – портрет його бачив... (Оглядається). Дійсно, тут може охопити натхнення. Щось аж лоскоче, в середині, прагнеться чогось надзвичайного... і ця тиша, і ці зірки на небі... Так і хочеться до них промовити:

Зоре моя вечірняя,
Зійди над горою
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою...

Ще хтось іде? Це вже свій лапотник – нема чого боятися.

(Підходить прихожий в свитці з торбиною при боці, сідає на лавці, дістає з торби кусень чорного хліба).

ПРОХОЖИЙ: Трохи підсилюся. Ну і город! Бродиш, бродиш – ні кінця, ні краю... А самі пани, хоч би тобі один чоловік...

(Поволі жує свій хліб).

ТАРАС: Та це ж з наших... Земляк може? (Підходить ближче).
Здоровенькі, дядечку.

ПРОХОЖИЙ: Здоров, здоров! О, це настоящий хлопець. Ти що – голодний може? Дати кусок хліба?

ТАРАС: Та ні, батечку, спасибі! Побачив свиту рідну, та й потягло...

ПРОХОЖИЙ: А, земляк значить. Що ж сідай, побалакаємо... бо я міста не знаю, розпитаю може про дещо.

ТАРАС: А ви звідки, батечку?

ПРОХОЖИЙ: Та звідки ж – з над самісінького Дніпра... От звідки...

ТАРАС (аж скочив на ноги): Справді!? Недурно серце тьохнуло – почуло. Так давно не бачив своїх людей... Не знаю, що у рідній стороні діється.

ПРОХОЖИЙ: Га, що ж діється? Те що і скрізь. Мужикові скрізь пекло, а не рай, біда до краю доходить – люди зчорніли, гинуть без часу. Сваюля панська розгулялася... Чи то вже перед якимось кінцем, страшним судом божим? Чи що? Ех-ма! Матінка

земля та сама, і сивий дід Дніпро той самий, що одвіку нас живив, а життя людям не стало, ні старому, ні малому...

ТАРАС (шепче): Чорніші чорної землі
блукають люди...

ПРОХОЖИЙ: Так, так блукають як подуріли... А скажи, до самого царя можна добитися, дійти... десь його зустрінути, щоби правду в очі розказати. Може йому засліпило те золото кругом, та він не бачить, що діється з людьми... Та ж він на те і цар, щоби якийсь лад дати...

ТАРАС: Та що ви, батечку, йому такий нелад лише й потрібний... Та тут по цій стежці нам мужикам ступить невільно, бо вони протоптані лиш для панів, а ви задумали до царського палацу... Хо, хо... он, здається, сторож наворачтає, знов причепиться, що на панській лавці сидимо...

ПРОХОЖИЙ: То я піду пошукаю гущавину десь підночувати... (відходить).

(Тарас стає за дерева; сторож проходить стороною. Тарас повертає до лавки, вклякає на коліна і поквапливо записує на клаптиковій паперу):

на панщину ідуть
і діточок своїх ведуть...

Отак воно виливається, просто з душі іде...
і не в однім отім селі,
а скрізь на славній Україні...

О, я ще колись напишу і про це... А зараз малювати, поки місяць світить. (Підходить до статуї Сатурна).

Що ж, дядю, ніяк за тебе не візьмуся.

(Бере той самий аркушик сірого паперу, на якому тільки що записав свого вірша і на другій стороні починає малювати та мручати пісню):

Ой на горі вогонь горить,
А в долині козак лежить – (2 рази)
Порубаний, постріляний,
Китайкою покриваний (2 рази)
Накрив очі осокою,
А ніженьки китайкою.
Ще в головах ворон кряче,
А в ніженьках коник плаче...

Ну так, ще підборіддя підправити (поправляє). А як тебе, дядю, звать, я і не знаю...

(Непомітно ззаду підходить Сошенко, вдивляється в малюнок).

СОШЕНКО: Це статуя Сатурна, про нього легенда старожитня, як він пожирав своїх дітей.

(Тарас похопився і сховав малюнок за пазуху).

СОШЕНКО: Чекай, чекай, хлопче – чого ховаєшся з цим. Дай розгляну ближче.

ТАРАС: А по що?

СОШЕНКО: Як по що? Для чого ж ти малюєш?

ТАРАС (недовірливо): Для себе. А вам що до мене?

СОШЕНКО: От який найжачений... Мабуть не раз досталось тобі за малювання твое?

ТАРАС: А таки досталось: пан звелів мене відшмагати на стайні різками, то пам'ятатимеш через все життя.

СОШЕНКО: Хто ж ти такий?

ТАРАС: Кріпак пана, такий є пан Енгельгардт.

СОШЕНКО: Он воно що... А я думав ти з якоїсь майстерні, з майстрів (показує на приладдя).

ТАРАС: Так, пан віддав мене в науку до малярні Ширяєва.

СОШЕНКО: О, я знаю цього жмуда... Той з робочого й соки вижме... до гроба доведе...

ТАРАС: Та вже й довів.

СОШЕНКО: Як так?

ТАРАС (з великим сумом): Був у мене побратим Григорко, та на весні помер... Теж кріпак.

СОШЕНКО (з співчуттям): Не горюй так, хлопче (поклав йому руку на плече). Сядь отут зі мною (сіли обидва на лавку). А хто тебе вчив з натури малювати? Цей самий Ширяєв?

ТАРАС: Та де ж там – він би мені вуха обірвав. Я крадькома вночі, як ясно, з чого будь змальовую.

СОШЕНКО: Ну давай же, не бійся, розгляну твій малюнок.

ТАРАС: Хто ж ви такий?

СОШЕНКО: Я художник, академік. Знаєш така є академія мистецтв.

ТАРАС (так і кинувся): Як же не знати! Я завжди заглядаюся на ту академію, як на святе щось (протягає свій малюнок).

СОШЕНКО (розглядає): От і погляну, що ти тут створив... і ніхто тобі не показував, як статую малювати...

ТАРАС: Та де! Я тільки прикрості мав, та скільки кари зазнав... А все ж не каюся... Так і тягне мене...

СОШЕНКО: От що, хлопче, в тебе є здібності до малювання. Я не можу так цього залишити. Звідки ти сам?

ТАРАС: Я з Кирилівки, Звенигородщини поблизу Дніпра...

СОШЕНКО: А я з Канева... От земляки ми. Як ім'я, прізвище?

ТАРАС (зрадів): Яке ж щастя з рідною людиною зустрітися. Я Тарас з Шевченків.

СОШЕНКО: Будьмо знайомі. Я Іван Сошенко. В тебе ще є малюнки?

ТАРАС: А як же, я їх ховаю на горищі...

СОШЕНКО: От що... Прийди до мене, принеси всі свої малюнки. До мене ще приходять товариші, ми якусь раду придумаємо, поможемо тобі, не журися.

ТАРАС (ощасливлений): А як вас найти?

СОШЕНКО: Та ж в академії.

ТАРАС (аж злякався): Хіба ж можу поріг переступити?

СОШЕНКО: Ну, то приходь до мене на квартиру. Я запишу тобі свою адресу. (Перевертає аркушик з малюнком... Читає запис на нім). Що це за вірш?

ТАРАС: Хіба ж це вірш? Я так... записав думки свої...

СОШЕНКО: Ох, Тарасе, Тарасе!.. Пиши, малюй, юначе... Та вище голову піднось... Ні Ширяєва, ні пана, нікого не бійся – не дамо на поталу... Приходь у цю неділю неодмінно. Принеси свої всі малюнки і списані думки... (пише). Горохова вулиця № 16, Іван Максимович Сошенко. А ти?

ТАРАС: Тарас Григорович Шевченко.

СОШЕНКО: Бувай здоров! (Подає руку). Чекатиму в неділю. (швидко одійшов).

ТАРАС (дивиться йому вслід): Що це? Як сон! Художники, академіки, академія... і я з ними...

(Надходить сторож).

СТОРОЖ: Ну що, босяче, роззявив рота? Не побудує я тебе сьогодні?

ТАРАС: Ех, чоловіче, чоловіче! Прожив ти багато віку, а стратив гідність людини. Хіба ж як босий, то вже не сміє і на красу дивитися?

СТОРОЖ: От сказав, так сказав... Є й ж богу, правду сказав... Хоч босий, а чоловік. Он який пан в циліндрі, а шантрапа... (проходить якийсь фортик – молодчик напідпитку), а в рукавичках та щиблетах... А як же.

ТАРАС: Ну, то що ж, а я босий не проміняв би свою долю на його. Старий, старий, не знаєш ти, яке зараз щастя розпирає мене, під цією драною сорочкою...

Ох, і не журися молодий козаче!

(Схопив своє відро і квачі, і поскакав, наспівуючи...).

СТОРОЖ: Дивний хлопець!!

ЧЕТВЕРТА ДІЯ
4. СЕРЕД ДРУЗІВ
ДІЙОВІ ОСОБИ:

1. ШЕВЧЕНКО Тарас – учень малярської майстерні
2. СОШЕНКО Іван – художник-академік
3. БРЮЛЛОВ Карл Павлович – художник, професор
4. МОКРИЦЬКИЙ Аполон – художник-академік
5. МАРГОС – видавець
6. МАРФІНЬКА – дівчина-натурщиця
7. Тітка Марфіньки

(В академії мистецтв мансарда художника Сошенка, двома колонами поділена на дві половини: ззаду сама майстерня з мольбертами, з різними приладдями до малювання, там же погруддя, початі роботи... В передній половині якби прийомна: канапа, стіл, фотелі, висять картини, гравюри... Перед мольбертом сидить Сошенко, робить зарисовку, для нього позує молоденька дівчина Марфінька, яка сидить збоку у фотелі).

СОШЕНКО: Що тобі не сидиться спокійно сьогодні. Ми тільки-що почали, а ти вже крутишся як дзига в тім кріслі. Так діла не буде.

(Марфінька поправляється, приймає вказану позу).

СОШЕНКО: Отак Марфінько, і сиди. Сьогодні недовго, бо до мене прийдуть...

(Марфінька стріпнулася). От і знов тріпаєшся.

МАРФІНЬКА: А хто прийде?

СОШЕНКО: Та товариші, художники.

МАРФІНЬКА: А ще хто?

СОШЕНКО: Хто? Хто? Мало людей в академії буває, то й цікавляться, хто що творить.

МАРФІНЬКА: А той учень ваш теж прийде? (І потупилась аж).

СОШЕНКО: Он воно що! То звідки такий неспокій?

МАРФІНЬКА (і зовсім смутилась): Та що ви, що ви! Я просто так запитала. Ви так багато цікавого всім про нього оповідали...

СОШЕНКО: Так, Марфінько, то не аби який хлопчина, а талановита з нього людина, а нещасний – в тяжких лабетах кріпацтва.

МАРФІНЬКА: А яке ж воно те кріпацтво?

СОШЕНКО: Я тобі колись розкажу. Він теж от-от надійде. Чогось забарився. А ти йому не нагадуй, не розпитуй нічого – це його боляче, вразливе місце.

МАРФІНЬКА: Я й то помітила, що часом впадає в таку тугу, що аж з лиця йому б'є. Як же йому допомогти?

СОШЕНКО: Щось вже придумаємо? Пораджуся з іншими.

МАРФІНЬКА: Він, мабуть, ще й сирота... Я теж сирота: ні матері, ні батька, лише тітка і та рада б мене спихнути куди...

СОШЕНКО: Може в яку майстерню тебе улаштувати?

МАРФІНЬКА: Та де! Тітка не пустить. Вона все товче, щоб я багатого жениха піймала – все якогось лисого пана приводить... Звідниця вона... От що. Так би і втекла від неї, та нікуди...

СОШЕНКО: Не горюй – щось придумаємо і для тебе (закінчує роботу).

(Входить Тарас з коробом невеличким).

ТАРАС: Здрастуйте! (Липнув у сторону Марфіньки).

СОШЕНКО: Здрастуй, здрастуй! Щось спізнався?

ТАРАС: Роботи багато, вирвався в обіденну пору на годину лише...

СОШЕНКО: Приніс свої скарби? (До Марфіньки). То вже на цей раз досить. Але ти посидь у нас, побудь трохи межі людьми. Тітка не скоро догадається, де ти (до Тараса). Ну покажуй (складає свої приладдя, мие руки, засовує завісу, що протягнута між колонами і переходить на передню частину майстерні).

ТАРАС (відкриває свій коробок): Боюся й показувати. (Виймає свої папери сірі, брудні і на них зарисовки. Сошенко уважно розглядає).

ТАРАС: Оце Григорко – мій побратим, бачите, який збіжений, скільки смутку в очах його...

Це сфінкси на набережній.

СОШЕНКО: От ти який, Тарасе Шевченко.

ТАРАС: А що?.. Оце різні візерунки, орнаменти... Це я сам придумав, це ніби як наші дівчата вишиванки вишивають...

СОШЕНКО: Та це ж наше народне, саморідне. Ти розумієш, який це клад. Ти ж ще і нам дорогу покажеш нову не проторену – що про своє забули, а тільки і знаємо Венер та Аполлонів.

(Входять Мокрицький і Мартос).

МОКРИЦЬКИЙ: Що тут про Аполлонів (сміється). Я ж і є Аполлон, тільки не Бельведерський.

СОШЕНКО: Та от подивися на ці малюнки.

МОКРИЦЬКИЙ: А це той юнак, що ти нам хвалився?.. Здрастуй!

СОШЕНКО: Знайомтесь – це Тарас Шевченко, а це моя сусідка Марфінька Сідоренко.

МОКРИЦЬКИЙ: Ну, а я Мокрицький Аполлон.

МАРТОС: Мартос.

(Вітаються).

СОШЕНКО: Ну, от дивіться – відживають наші орнаменти, які лише на старовинних церквах можна ще забачити.

МОКРИЦЬКИЙ: Де ти їх зрисував?

ТАРАС: Я сам їх komponую, вони як би в очах моїх родяться.

МАРТОС (замислився): Знаєте, хочу видати „Енеїду” Котляревського новим виданням. Ото ж зайшов до вас (до Сошенка), чи не взялись би скомпонувати малюнки в малоруському стилі... От які ці орнаменти?

СОШЕНКО: Ото ж маєте готові композиції... (погляньте но).

МАРТОС: Оригінально. Підходить.

СОШЕНКО: Знаєте що? Хочу показати ці малюнки Брюллову.

ТАРАС (кинувся): Брюллову?

МОКРИЦЬКИЙ: Ти знаєш Брюллова?

ТАРАС: Боже ж мій, та я, як тільки маю вільну хвилинку, біжу дивитись „Гибель Помпеї” на виставці. Хоч би побачити його...

МОКРИЦЬКИЙ (з захопленням): Юначе, ти відчуваєш, що це за картина? Це не тільки картина, це поезія, це музика. Ти розумієш, юначе, яку треба мати чулу душу, щоб відтворити всі ті благородні почуття людини в постатях цього образу. В такий страшний час, коли зненацька невмолима стихія валить, змітає, заливає все, кожний дбає не лише про себе, але – той матір, той дружину, той дітей намагається урятувати... Вся Росія клонить голову перед цим чудом...

„и стал последний день Помпеи
для русской кисти первым днем...”

Це наш учитель, це є людина...

(Тарас дивиться захоплено на Мокрицького, оглядається на всіх).

ТАРАС: Я тут серед оцих людей, я відчуваю їх думки, і їх серця. Я можу бачити самого Брюллова... О, це занадто велике щастя – воно не для мене. Невже після цього отам моє місце на горіщі Ширяєва, у передпокою Енгельгардта... Нащо ви показали мені цей світ, цей світлий промінь, що лиш на мить блиснув в моїм житті і знов мене відкине після світла ще в більшу темряву, якої я вже далше не годен пережити (хитаючись відходить в кут).

МАРФІНЬКА (підскочила до нього): Тарасе, подивись, та це ж кругом вже твої друзі, вони тебе вже не покинуть.

СОШЕНКО: Правду Марфінька каже, май надію, ми всі візьмемось виправити твою долю.

(Входить Брюллов).

ВСІ: Ото і сам Брюллов.

СОШЕНКО: Тарасе, твоя мрія швидко здійснилася – це сам Карло Павлович Брюллов...

БРЮЛЛОВ: От вони де зібралися...

ТАРАС (з широко відкритими очима шепче): Сам великий Брюллов!..

БРЮЛЛОВ (оглядається на всіх): Здається я й є сам Брюллов. А що це за змова? Кому я тут понадобився?

СОШЕНКО: Та всім, всім... Сідайте, Карле Павловичу.

БРЮЛЛОВ (закинув свій капелюх десь на канапу, опустився в фотель): Фу, аж зморився, шукав так по всіх закамаргах кого молодшого. Задумав я піти на Тальоні. Балету не визнаю, а на це, як кажуть (чудо из чудес) треба хоч раз подивитися. Підемо цілою ватагою. Хто б мене виручив, молодший скочив би до театру Губера білети дістати – він обіцяв. Оце записка.

СОШЕНКО: А от Тарасик, самий молодший він там в театрі працював по фарбуванню – всі ходи і виходи знає. (Передає записку Тарасові).

БРЮЛЛОВ: Ну-ну, нехай скочить.

(Тарас виходить).

Що це за хлопець?

СОШЕНКО (протягає йому малюнки Тараса): Ось подивіться і скажете самі, що він за хлопець...

БРЮЛЛОВ (розглядає малюнки, аж до вікна підійшов): Побачу, побачу.

МАРТОС (що заглядав і собі в коробок Тараса): Чекайте-но, милі друзі, тут ще якісь скарби... (бере один аркушик і читає):

„Вітер віє, повіває,
по полю гуляє.
На могилі Кобзар сидить,
та на кобзі грає.
Кругом його степ, як море
широке синіє;
за могилою могила,
А там – тільки мріє...”

МАРТОС: Ей, художники, чуєте яка картина перед вами розстеляється!..

БРЮЛЛОВ (підходить): Хто його вчив малювати? В кого він учиться?

СОШЕНКО: Та ніхто, самотужки.

БРЮЛЛОВ: Не вірю... поки він отут на моїх очах не намалює. Хто він? Ясно!

СОШЕНКО: Що ясно?

БРЮЛЛОВ: У нього здібності. Хто він?

СОШЕНКО: То ж то й є – хто він. Це сирота... кріпак з села, лихе дитинство, поневіряння у пана Енгельгардта козачком... За це саме малювання пороли його різками на конюшні... за панським обозом зимою пішки до Петербургу...

і МАРТОС (підходить): Це ж доля Ломоносова. (Показує цілу пачку клаптиків списаних паперу). Панове, це ж вірші.

Ну, от –
В того доля полем ходить
колоски збирає,
А моя десь, ледащниця,
за морем блукає...

БРЮЛЛОВ (бігає по хаті): Та це ж вандалізм зоставити здібну живу людину в кріпацьких лабетах!.. Це ганьба і нам буде. Щось придумати... Вирвати його з кріпацтва... В академію... Туди в Італію, де на кожному кроці легенда, героїка...

МОКРИЦЬКИЙ (що не спускав очей з Брюллова): Ви ж не легендарну героїку відтворили, а людські почуття дійсність... Як створилася картина „Останній день Помпеї?”

БРЮЛЛОВ: З-під попелу, з бур'янів повстала Помпея... (Став перед вікном і заглибився в спогади). Проїхали ми Торре де Анунціята і побачили якесь широке підвищення, вкрите кущами, ріп'яхами, і в тій мертвій тиші лише ящірка зрідка зашарудить... Мені сказали: це Помпея. Я наблизився, забачив вхід до розкопок... Я забув за все: переді мною повстав той далекий старожитній світ – такий розкішний, блискучий, повний життя... і раптом вогонь, попіл, лава... Храм Юпітера, храм Венери, Пантеон, жертвенник перед Зевсом, сам Зевс... все, все це повалено в прах... Я довго не міг очнутися... І от почав відтворювати... Що це була за праця! – життя, яке напруження, яке самозабуття! Мене з майстерні виносили замертво і я все ж повертав і повертав... і от кінчив (аж здригнувся весь).

МОКРИЦЬКИЙ: Це не тільки твір Брюллова, а російського мистецтва. І Мілан, і Рим, Париж про картину говорили: це ціла епопея.

БРЮЛЛОВ: Так, так... так і говорили... (Відходить від вікна). А тепер щодо цього юнака...

(Вбігає Тарас збуджений, подає Сошенкові пакет).

БРЮЛЛОВ: От що, юначе, сідай отут за стіл, щось намалюй...

ТАРАС (розгубився): Як? Що намалювати?

БРЮЛЛОВ: Та що хочеш, що з душі рветься.

(Тарас несміливо поглядає на Сошенка).

СОШЕНКО: На олівець, бери, бери ж в руки. От тобі папір, сідай за стіл...

(Тарас сідає, приймається за малювання. Всі відходять даліше від нього...).

БРЮЛЛОВ: Ну, що там в тім конверті?

(Сошенко передає йому конверт).

БРЮЛЛОВ (розглядаючи): Розщедрився Губер, в своїй ложі аж три місця. Ну й підемо всі троє художників. Може оцінять цю (чудодійку). Що до мене, то я не збираюся базікувати.

(Марфінька з другого боку стола заглядає в малюнок Тараса).

МОКРИЦЬКИЙ: І я так думав, що то просто мода на італ'янщину... але і сам піддався чарам її піруетів.

Публіка вся як біснувата – і руками плеще, і ногами тупотить.

БРЮЛЛОВ: Ну, от я теж не хочу відставати від віку. Такий він настав, що приходиться забуватися у танцях нової Терпсіхори (до Матроса). А що ви там нишпорите у тому коробку?

МАРТОС: Тут, бачите, все клаптики ніби, а скласти їх до купи, то вийдуть з них цілі поеми. То ж треба розібратись...

СОШЕНКО (підходить до Тараса): Ясно.

ТАРАС: Що ясно? (Збентежений). Не годиться?

СОШЕНКО: Та ні. Давай сюди, буде і так.

(Бере аркушик, іде до Брюллова).

(Тарас тремтячий подався до кутика, де стояла Марфінька, притиснувся до стіни якомсь боком і боявся глянути).

МАРФІНЬКА: Що тобі, Тарасе? Не бійся, я чула як він хвалив твої малюнки.

БРЮЛЛОВ: Так (до Сошенка). Ти кажеш – кріпак.

СОШЕНКО: З кріпаків.

БРЮЛЛОВ: І не вчився?

СОШЕНКО: У дяка.

БРЮЛЛОВ: Ну-ну, кажеш у дяка.

СОШЕНКО: Та ще у Ширяєва паркани фарбувати.

БРЮЛЛОВ: Ха-ха-ха! Кажеш, паркани фарбувати. Чорти б мене взяли, коли я помиляюсь, тут видно талановиту руку... Де ти бачив таку хату? (До Тараса).

ТАРАС: То моя хата, батьківська, в ній дитячі літа перебув, а це на призьбі, дід Іван сидить, а то наша яблунька...

БРЮЛЛОВ (кричить): Та він повинен вчитись в академії! Чуеш, Іване Максимовичу, в академії...

СОШЕНКО: Думаєте пан Енгельгардт так його і відпустить до академії?

БРЮЛЛОВ: Негайно!.. Де він живе? Де мій капелюх?

СОШЕНКО: Я теж хотів до нього... Ото адреса.

БРЮЛЛОВ (гарячкує): Я сам... Негайно! (Біжить до дверей).

МОКРИЦЬКИЙ (хапає зі стола конверт): А як же Тальоні?

БРЮЛЛОВ: К чорту? Тут талант гине! Що мені ваші піруети! (Вибіг).

СОШЕНКО (до Мокрицького): Ідьте за ним – він з гарячки не пам'ятає, що робить, ще наразиться на зневагу...

МАРТОС: Не забувайте, що Карло Павлович представлений до двора його величності, а це для поміщика щось значить.

МОКРИЦЬКИЙ (з пакетом виходить): Може де піймаю його, то віддам. (Тарас як приголомшений стоїть, не рухнеться).

СОШЕНКО: Ну і чого похнюпився. Ти ж іспит склав у самого Брюллова... а от що треба тебе підготувати та підкормити; бач яка пендза з тебе. Піду до того Ширяєва, щоб дав тобі відпустку...

ТАРАС: Та що ви! Де ж він згодиться!

СОШЕНКО: Відпустить. Він давно мене просить заготовити малюнки для оздобу палацу якогось там графа, а йому одмовив, а тепер я йому поставлю умову відпустити тебе. (Збирається вийти).

МАРТОС (до Тараса): Я переглянув твої записи, тут в коробку. Хотів би взяти їх з собою, уважніше переглянути та передати Гребінці, він складає альманах „Ластівку” на українській мові.

ТАРАС: Хіба ж вони чогось варті? Комусь потрібні?

МАРТОС: Хлопче, хлопче, не знаєш ти ціни собі... Так згода?

ТАРАС: Це як казка! Занадто багато за один раз на мене щастя спало.

СОШЕНКО: Ну, ми пішли. А ви тут господарюйте з Марфінькою, поки я повернуся... Іду до Ширяєва.

МАРТОС: Будьте здорові, юначе... Забираю з собою папери... (Сошенко і Мартос виходять).

ТАРАС: Чи це мені все сниться?

МАРФІНЬКА: Та де ж там... Все це було так насправді... Я так рада, так рада за тебе... Я вірю, що вони тобі допоможуть.

ТАРАС: Спасибі тобі, от як би і з тобою що-небудь радісне сталося. Як би я теж за тебе втішився.

МАРФІНЬКА (посмутніла): Я вже не надіюсь вирватись з рук тітки своєї. В мене ж нема ніякого таланту, ні фаху... Нікуди й посунутись... Ох, і зазнаю же я горя з нею!

(А тут в дверях тітка з'явилась).

ТІТКА: Ось де вона! А я скрізь шукаю, всіх питаю... Насилу догадалася, що той сусіда, певне, потягнув до своєї майстерні, ах ти ж безсоромниця – пристала до голодранців... Що ти собі думаєш? Он, кавалер статечний, в банку сто тисяч має... Так вона дурна тікає, одвертається... Марш додому! Чекає на тебе...

МАРФІНЬКА: Я не піду.

ТІТКА: Збожеволіла! Що то значить – не піду? А де ж ти дінешся? Куди підеш?

МАРФІНЬКА: Відправте його, тоді додому вернуся.

ТІТКА: Ще що видумаєш? Та ж не будеш отут ночувати.

МАРФІНЬКА: Краще на вулиці буду, а додому не піду.

ТІТКА: Та тебе поліція схопить, як нічю на вулиці опинишся. Іди, бо вечір уже. Скоро і ваші всі майстерні позакривають.

МАРФІНЬКА (витерла сльозу): Куди мені дітися, боже ж мій, боже мій! (Накинула хустку на себе і вибігла).

(Тарас кинувся за нею).

ТІТКА: Ти куди, босяку? Зась тобі до панночки!
(Відштовхнула його і тряснула дверима).

ТАРАС (крикнув їй вслід): Відьмака!!

ПЯТА ДІЯ
5. ЗДОБУТО ВОЛЮ
ДІЙОВІ ОСОБИ:

1. ШЕВЧЕНКО Тарас – учень в майстерні Ширяєва
2. КАТЕРИНА – сестра його
3. ШИРЯЄВ – хазяїн майстерні
4. МАРФІНЬКА
5. ГРЕБІНКА – письменник, видавець
6. СОШЕНКО – художник-академік
7. БРЮЛЛОВ – художник-професор

(Комірчина на горіщі майстерні Ширяєва. Ззаду двері на сходи. Тапчанчик, столик невеличкий. Полочки з книжками, вішак коло дверей з одежею, кілька стільців. Лавка коло дверей, на ній відра, пензлі – приладдя для фарбування. На стінах деякі малюнки на папері. Коло тапчана маленький столик, на ньому ліки, кварта з водою. На тапчані лежить Тарас, має вигляд як після тяжкої хвороби. Біля нього і кругом нього книжки, самодільні зошити).

ТАРАС (пише олівцем, щось рухає): Скільки задач рішив, а цієї ніяк не виходить, ще заслаба голова після такої тяжкої та довгої хвороби... Га-а, тут між цифрами рядки змішалися, думки мої розкидані... (читає):

Тяжко, важко в світі жити

Сироті без роду:

Нема куди прихилитися

Хоч з гори та в воду...

Ще за слабкий я, а все спав би, та спав...

(Ти спи, хлопче, бо як цілком пробудишся, гірко тобі буде...).
(Щось малює на тій же зошиті). Поманила мене воля та й заглохло за нею – і не чути, і нікого не видно. Що це в мене вийшло?.. Та ж то як Марфінька! Чисто Марфінька!.. (Ще щось поправляє). Де то вона сиротина? Те ж гірка її доля. Хто їй допоможе?

(Входить Ширяєв з якимись подарунками).

ШИРЯЄВ: Здоров, хлопче!

ТАРАС: Що? Цікавитесь, коли в роботу запрягати?

ШИРЯЄВ: Яка вже з тебе робота? Он, поправляйся. Бачиш, що тобі поприсилали і Брюллов, і Сошенко, і ще якісь пані... То все твої тепер знайомі... Сам Брюллов... що при височайшим дворі состоїть!

ТАРАС: До чого ж це ви все співаєте?

ШИРЯЄВ: Та як же цим не хвалитися? Це ж все через мою науку. Хто б тебе пізнав, як би не моя майстерня?

ТАРАС: Он воно що! Ну, ну, буває і така правда на світі. А скажіть мені, чого ви від мене тепер хочете?

ШИРЯЄВ: А чого ж би я хотів? Щоб ти поправився як слід, і чим дужчий став, ну, і щоб хоч трохи вдячний мені був, а то завжди такий настовбурчений... Он, вже і Енгельгардт цікавиться тобою, нагадав собі, що за науку твою гроші платив, хоче мати свого дворового маляра. Наказав Дмитренкові контракт за тебе одібрати... Сам не знаю, що про це думати.

ТАРАС (шепче): Так, так, я ж панський маляр... (з криком і болем). По що мене вчили! По що допустили до себе всі ці „Олімпійці“, як їх називають, коли можуть мене знов на паркани послати, та за непослух до стайні погнати! (Кинувся в розпачі лицем до подушки).

ШИРЯЄВ (аж налякався, позадкував до дверей): Та що тобі хлопче? (А в двері ввійшла Марфінька, не бачачи Тараса, несміливо запитала):

МАРФІНЬКА: Чи тут живе Тарас Шевченко?

ШИРЯЄВ: А, мамзель! Пожалуйте, пожалуйте. Тут проживає, тут. (Виходить).

ТАРАС (кинувся): Марфінька!

МАРФІНЬКА: Це я, Тарасику... (скидає з себе велику хустку; підходить ближче). Не вставай, не вставай, Тарасе... Який же ти ще слабкий, як тебе вимучила ця довга хвороба. Мені сказали, що тебе виписали з лікарні... а до лікарні не допускали.

ТАРАС: Як це добре, що в таку тяжку для мене пору ти зайшла.

МАРФІНЬКА: Та чого ж тобі тяжко, Тарасе. Друзі тебе не покинуть, вони тобі в усьому допоможуть. Про тебе думають, щось готують, радяться. Я не раз чула – про тебе турбуються.

ТАРАС: Спасибі їм... Та що з того – я кріпак... і це все... Ет, не будемо про це говорити... Скажи, як ти?

МАРФІНЬКА: Я не кріпачка, а невільниця: що тітка накаже, те мушу робити, ні свого кута не маю, ні гроша за душею, ніякого фаху не знаю. Поки у тітки живу, то й нікуди не пустить, як би й хотіла якої роботи навчитися... Лише одне знає – до того лисого чорта мене наклоняє... Хоч втопись!..

ТАРАС: Що ти, Марфінко, не говори так... іди в учениці до якої майстерні.

МАРФІНЬКА: Та ж то треба платить і десь жити.

ТАРАС: Така ж біда, як у мене: у тебе пута і в мене кайдани... Нема бідній сиротині як на світі жити. А та доленька лукава то ясно засвітить, то в гіршу ще темряву вкине...

(Входить Катерина з тлумочком, оглядається на Марфінку, на Тараса...).

ТАРАС: Сестро Катерино! (Скочив на ноги і похитнувся, мало не впав, Марфінка підтримала його, посадила на постелі, а він тільки мовчки руки простягає...).

КАТЕРИНА (підійшла ближче): Ой, чого ж ти так змінився за ці кілька років, що й не пізнати тебе, братику мій...

МАРФІНЬКА: То він був тяжко хворий, довго в лікарні лежав, допіру вчора виписали.

ТАРАС (вже трохи опам'ятався): Сідай, сідай, сестро, отут біля мене... Як ти попала в таку далеку сторону?

КАТЕРИНА: Обоз до пана провадили, хотіла тебе побачити... на хвильку відпросилася...

ТАРАС: А Ярина?

КАТЕРИНА: Ох, і не питай... гірка її доля: чоловік п'яниця... гірше ката, як нап'ється... Гостинця тобі передала (подає яблука в торбинці). Яблунька тобі кланяється... всихає вже старенька... як і все кругом сохне...

ТАРАС: Як там у нас в селах?

КАТЕРИНА: Та що казати! Бідують люди... – хати обвалились, стави замулило... А пани всі по столицях гроші пропивають та з нас хлопів старих, малих з шкірою здирають, останню свитину знімають...

ТАРАС: О, про це лихо чув я... чорніше чорної землі блукають люди... Сестри мої, сестри... де взяти сили все те пережити?.. На кого уповати? (Стиснув себе за голову).

МАРФІНЬКА (знов підійшла ближче): От і знов ти розхвилювався.

КАТЕРИНА: То я на тебе смуток той навела, а ти ж ще такий слабкий... Що ж перекажеш від себе?

ТАРАС: Катерино, Катерино, що ж можу сказати від себе? Уклін низький передай усім, хто ще мене пам'ятає, а за мене не журися, я, певне, поправлюсь... А брати як? Сусіди?

КАТЕРИНА: І брати поженились, всі ми розлізлись з нашого гнізда; в батьківській хаті лиш старший Микита зостався. Та що з того – у всіх нас одна доля: зрання до смеркання женуть на панщину, нема на кого й дітей покинути. Дід Іван з тої пори, як той нелюд відшмагав його, занедужав, так і не встав уже, помер...

ТАРАС: Який жах! І нема кари на них! Тільки нас карають! Сестро, моя сестро, як нам у світі жити?! Така розпука нападає... А жити хочеться, хочеться найти шляхи до кращої долі для всіх людей на світі!..

КАТЕРИНА: Ти як завжди, наш мрійнику, якісь шляхи в житті шукаєш. А доля наша цупко на одній дорозі тримається, що веде лише до гробу. Ти такий слабкий, а я тебе розворушила, мій братику. Піду вже, Тарасику, щоб ще підводи наші застати. Я багато часу потратила, поки до тебе допиталася.

ТАРАС: Так недовго побула...

КАТЕРИНА: Розтаємося з тобою може вже і навіки... Оставайся щасливо, братику Тарасе!

(Нахиляється до Тараса, обнялися міцно; витираючи сльози Катерина вийшла).

ТАРАС (ніби про себе): У тім раю зробили пекло! Там матір молодого ще померла і батько від натуги згинув... а сестри, сестри... мої голубки молодії в кріпацтві, мабуть, і посивіють...

МАРФІНЬКА: Яка ж тяжка недоленька твоя!

ТАРАС: Хіба ж то тільки лиш моя? (З відчаєм). То ж цілий край занапащений!..

МАРФІНЬКА: Ну, годі ж бо Тарасе!.. Може тобі щось трохи допомогти? Може поіси щось трохи?

ТАРАС: Дякую тобі за твою турботу. Нічого зараз я не хочу. Нічого не треба.

МАРФІНЬКА: То я піду вже.

ТАРАС: Куди ж ти підеш?

МАРФІНЬКА: Та ж до тітки... Більш мені нікуди йти... А там той осоружний вже чекає...

(Чути кроки по сходах). Хтось іде. (Бере свою хустку, напинає на себе).

(Входить Гребінка).

ГРЕБІНКА: Вітаю, вітаю... Я ледве дочекався вашого одужання, юначе. Здоров, здрастуйте, Марфінько! Куди ж ви? Затримайтесь, мав бути ще Сошенко.

МАРФІНЬКА: От бачиш, друзі тебе не забувають.

ГРЕБІНКА: Тарасе Григоровичу, вище голову! Ширше мрії! (Виймає упорядкований зошит з віршами). Ото ваша надія!

ТАРАС: Що це?

ГРЕБІНКА: Це цілий збірник. Це ваші вірші, що були на клаптиках в коробку... (Протягає йому).

ТАРАС: Це всі мої? Оті думки, що мені спокою не давали? (Переглядає). Так, так... То все мое...

ГРЕБІНКА: Де що друкується в альманасі „Ластівка”, а я маю намір, як згодиться своїм накладом видати окремим збірником ваші твори.

ТАРАС (притискає до грудей зошит з віршами): Та що ви! Чи це ж все комусь потрібне?

ГРЕБІНКА: Це ж поезія, це натхнення поета! Ви поет, Тарасе Григоровичу, поет не надуманий, а від душі... Та ще й народний. В своїй душі ви скристалізували все, що віками народ творив...

ТАРАС (згадує): Вірно! Це мені дід Іван оповідав... Про це мені кобзарі співали, та оці думки навівали...

ГРЕБІНКА: Ви перетворили це все в чудові поеми. Буде цілий окремий збірник тих пісень кобзаря... А як його назвати цей ваш збірник?

ТАРАС: Я ж собі уявляю, як той кобзар сидить на козацькій могилі, вітер чуб сивий розвіває, а він ці пісні співає... Нехай так і буде називатися „Кобзар”.

ГРЕБІНКА: Дуже слушно... То згода? „Кобзар” значить? Додавляйте ще що маєте...

(Вбігає Сошенко збуджений, радісний, за ним поспішає Брюллов).

СОШЕНКО (до Тараса): Що ти такий розгублений? Приймай гостей в своїй комірчині.

БРЮЛЛОВ: Фу! За молодими ніяк не поспієш. От яка громадонька зібралась... Невеличка, але дружня!

СОШЕНКО (урочисто до Брюллова): Учителю наш, будьте і йому вчителем і батьком. В ваші руки передаю свого приймака... (Передає йому папір і підводить до нього Тараса).

(Тарас нічого не розуміє, майже наляканий. Марфінька вже догадалася – сплеснула руками).

БРЮЛЛОВ (тремтячим голосом): Приймаю тебе в учні свої академіком. Приймай... читай... (протягає йому папір) і тримайся... Широкий шлях перед тобою...

ТАРАС (весь тремтить): Мене академіком? Я академіком? (Оглядаючись). Ви всі чули?!

(Бере папір, поволі розгортає, знов оглядає всіх, якимось боязко пробігає рядки і нестямно кричить, протягаючи всім написане: „Воля! Воля!”

У всіх на очах сльози. Марфінька закрила обличчя руками).

ШИРОКІ ШЛЯХИ

ПЕРША ДІЯ „СЕРЕД ОЛІМПІЙЦІВ” ДІЙОВІ ОСОБИ:

1. Шевченко Тарас – студент академії мистецтв
2. Брюллов Карл Павлович – художник, професор
3. Сошенко Іван – академік, художник
4. Жуковський – письменник, поет
5. Мокрицький – академік, художник
6. Лукіян – служник Брюллова

(Майстерня Брюллова в академії мистецтв поділена червоною завісою на дві частини. Передня частина як би вітальня: в ній м'які меблі, картини, бюсти, бібліотечні шафи, камін. У вітальні Шевченко, Сошенко з своїми роботами).

Шевченко (тримає аркушик паперу): Ось послухай:

„Високі ті могили
чорніють як гори...”

Сошенко: Ти все за своє.

Шевченко: Ех, друже! Вони ж стоять перед очима!

„Та про волю нишком в полі
з вітрами говорять...”

Сошенко: Славно як!.. Та не забувай і свого призначення стати художником достойним свого вчителя, великого Брюллова. В тебе ж талант, Тарасе, не занехай його.

Шевченко (ховає аркушик до кишені): Так, так, я якось роздвоююсь... Як то прийме великий Карл мою картину, перший мій твір художній.

Сошенко: Не бійся, на то він і великий, щоб відчутти талант навіть у першій зарисовці.

Шевченко: Як би ти знав, друже, як щастя мене розпирає почувати себе людиною правною, вільною, не зв'язаною жодними путами. В мене кипить нахил до творчості... Так ще недавно я був замузьякою на горищі Ширяєва і кожний крок до інтелектуального, світлого було стлумлено... Хіба я міг мріяти вступити босими ногами з відром фарби у руці, в замузраному фартусі до цих чудових блакитних зал повних краси – до академії мистецтв... Це була для мене недосяжна святиня... Олімп,

доступний лише для олімпійців... І о тепер Тараско цей, як звав мене мій пан, серед цих олімпійців... (схвильований).

Сошенко: Ну... ну, заспокойся, привикай до нового життя, сміливо вступає на ширші шляхи.

(Майже вбігає Брюллов).

Брюллов: Здорові були хлопці! О, це здорово!

Бачу, бачу! Принесли свої твори... Гаразд, гаразд! А тобі що, Тарасе?

Сошенко: Та ще не годен забути свого ширяєвського горища.

Брюллов: А що ж, нехай і пам'ятає! „Это многих славных путь”... Ну, давай, давай, Тарасе Шевченко!

Шевченко (розгортає свою картину): Це з моїх дитячих літ...

Брюллов: Так... кажеш з дитячих літ... Це добре, що ти береш сюжет з самого життя, а не фантазію. (Оглядає картину). Бачу... відчуваю – цей хлопчик знає, що значить голод, він ділиться останнім шматком хліба навіть з твариною, з цим песиком голодним... Скільки розуміння життя, скільки людяності, скільки мудрості... Спасибі тобі, Тарасе! Ти відкриваєш очі на мистецтво: це не примха, не тільки оздоба в житті, а виховання в людині найглибших, благородніших почуттів... Я радісно схвильований... Дозвольте, хлопці, я трохи відпочину – набігався сьогодні в пошуках: потрібна мені ще одна постать для задуманої мною картини... Ну, але це потім... (лягає на канапі). А ви розкажіть мені, як день провели? Сідайте, сідайте, хлопці, ближче біля мене...

(А хлопці, підштовхуючи один одного, сідали на краєчку червоної канапи і чекали цікавої лекції).

Сошенко: Були в Ермітажі... Вивчали картини Веласкеса, Рубенса, Рембрандта...

Брюллов: Так, так, мої хлопчики, приглядайтеся до першокласних майстрів, але свій розум майте. У Веласкеса беріть правду колориту, м'якість тіла, характер виразу... А от Рубенс... він молодець... любить багатство, пишність, розкішні бенкети... Ну, що ж, дивіться, бенкетуйте у Рубенса, та не наслідуйте...

Шевченко: На мене більше враження зробив Рембрандт.

Брюллов: А, Рембрандт!.. Той ніби вкрав сонячний промінь... А чи звернули увагу на „Казарму” Тенбера? Для цієї одної картини можна поїхати й на край світа. Придивіться, хлопці, ще до неї... А що ви ще робили?

Сошенко: О, ви гляньте на цього юнака, та він кидається, як біснுவатий, на всі лекції – до університету, до медичної академії, на уроки французької мови...

Шевченко: Що ж, треба мені надолужити, що пропустив, догнати товаришів.

Сошенко: А сьогодні до театру збираємось.

Брюллов: Ов!.. І я з вами молодими! (Аж зіскочив з канапи). Це добре!.. Вже я відпочив. Тепер я з вами поділюсь своїм... Це ще секретно. Але ви мої друзі, ви мої учні і ви ж мої перші критики... Картина не кінчена, деякі контури лиш намічені. (Відслонив завісу). Це історія народу. Нехай Бруні догоджає імператорам, возвеличує їх славу своїми колосальними картинами, вихваляє самодержавство, церковність... А тут, народ, боронить своє рідне місто, свою землю...

Шевченко (вглядається вражений): В історії і мого народу багато було боротьби – згадати гайдамаків... О, якби можна було висвітлити цю пору історії!.. Якби я зміг! Тут на цій картині все народ, царів нема... От матінка стара... Я чую, що вона говорить, виряджаючи свого єдиного сина у нерівний бій. Я відчуваю спрагу цих потомлених воїнів, з якою жадобою вони п'ють воду з відра... Ох, тяжкі ж бої ідуть!..

Брюллов: Дуже радий, мій друже Тарасе, твоєму враженню. Для таких як ти я її й закінчу. Це облога Пскова. (Закриває завісу). Так значить – до театру... О-о-о, я й не помітив яким франтом виглядає Тарас!

Сошенко: Його важко вже й пізнати, нашого Тараса. Я й сам дивуюсь, як він добирає собі до смаку якийсь шалик на шию. Ви бачили б його, як на дрожках з Мокрицьким летить до театру, або на якусь літературну вечірку...

Брюллов: Добре, добре... Так, Тарасе. Нема чого дивуватись. Він був позбавлений цього всього ціле життя своє... Ні одягу, ні театру, ні культурних друзів він не мав. Через щилину дивився на світ широкий, хоче тепер на отвір цілий.

(Входить Жуковський).

Жуковський: Це мені до душі – ціла сім'я художників – ніби батько з своїми дітьми. Привіт вам, художники! А я вас пам'ятав, моїх друзів, привіз вам подарунок з Німеччини. Повний портфель естампів з гравюр. Це все майстри мюнхенської школи. (Виймає з портфеля). Он, скільки в них божественного...

(Всі розглядають).

Шевченко (не стерпів, аж вигукнув): Та кому ж потрібні всі ці мученики, мучениці, херувими та серафими! Вони ж наче охлялі, неживі, бо їх і на світі ніде не було.

Ось подивіться на етюди Карла Павловича, саме життя в цьому мистецтві...

(Брюллов лише посміхнувся і підморгнув до Сошенка).

Жуковський (і собі посміхнувся): Бач, бач – як стає в оборону свого вчителя. А ви просто зіпсовані учні Карла Павловича – от що! Весь захід захоплюється, а він так сміливо критикує визначних майстрів... ну, гаразд! Ви нате в академії вчитесь, та ще й у Брюллова...

Брюллов: Сподіваюсь, що вони перевершать свого вчителя. Хай вони будуть ближче до життя.

Жуковський: Що там, Тарасе, в тебе нового в поезії?

Сошенко: Я вже з ним ледве не полаявся з-за його віршування. Тут програмна праця академії, а він до своїх аркушиків припадає.

Жуковський: Де ж вони?

Шевченко: Та ще нічого не закінчено, Василю Андрійовичу.

Жуковський: Ну давай, давай, що маєш нового!..

Шевченко (виймає з кишені аркушики): Це я задумав писати поему, але з собою не маю... уривки тільки...

„Єсть на світі доля, а хто її знає...”

Жуковський: Ну кінчай, кінчай... улаштуємо літературний вечір з нових творів наших поетів – будеш читати і ти свої. Нічого ховатись, пора себе виявить. (До Сошенка). А ти не спиняй його: цього покликання його ніхто і ніщо не переможе.

(Ввійшов Лукіян).

Лукіян: Так що... прийшли сказати, що приїхав цесаревич оглядати майстерні художників.

Брюллов: От клопіт, недавно якось викрутився від малювання портрета царя, то ще може і цей причепиться. Хлопці, виручіть мене старого – вийдіть проводіть його – ніби то мене нема, а я другим ходом вислизну. Ходімо, Василю Андрійовичу. (Бере капелюх, крилатку свою тощо). Ви покажіть йому, хлопці, „мідного змія” Бруні. Поясніть, яка то страшна божественна сила в нім проявляється... Він буде задоволений і Бруні – теж.

(Хлопці переглянулись, приснули зо сміху, прибрали хоробру позу і вийшли з словами: „Господи допоможи!”).

Жуковський: Не пізнати нашого Тараса.

Де ж той хлопчина, що несміливо, допитливо так дивився в очі: чи він так сказав? Чи він так ступив? Чи хто не накриє його зверху образою? Тепер це впевнена в собі людина, в своє людське достоїнство... То був алмаз в драній світці, а тепер вже кристалізований діамант...

Брюллов: Росте, росте хлопець як на дріжжах... Трудно навіть уявити собі хто з нього установиться: художник? Поет? Борець? Чи пророк?..

(Вбігає Мокрицький).

Мокрицький: Комедія та й тільки!.. Ви бачили б цей пишний похід: високий блискучий царевич і цілий тлум в аксельбантах, а наші хлопці з поважними мінами, як достойні репрезентанти академії перед кожною картиною слово в слово цитують лекцію Карла Павловича.

А перед „Мідним змієм” Тарас таку декламацію розвів, що Бруні, і так високий як верста, ще вищий витягнувся вдвоє...

Брюллов: Молодці хлопці!.. Лукіяне!

(Входить Лукіян).

Брюллов: Приготовиш тут закуску і чай на чотири особи. Треба ж чимось підкріпити хлопців – тож виснажаться цією репрезентацією. Дістанеш чотири білети до театру.

(Дає гроші).

(Виходить Брюллов, Жуковський і Мокрицький).

Лукіян (прибирає зі стола картини, наводить порядок та все бурчить): Ніколи спокою нема Карлу Павловичу. Завжди товчється народ біля нього; а то він сам кудись біжить. Гей, то ж не молодий вже чоловік, а мотається як в'юн... Ну чим же тут нагодуеш? Погляну в своїм закутку... (Пішов).

(Вриваються Сошенко і Шевченко і аж падають на канапу, на крісла – так сміються).

Сошенко: Ох, Тарасе, ти правдивий актор, щоби так про того змія!.. Ха-ха-ха! І голову, і хвоста, все розписав...

Шевченко: А як він вирячив очі свої – напевне, грішну душу має, то ж і боїться попастися змієві... Маєстро наш буде задоволений, бо вся царята визнають Бруні першою величиною, а Брюллова і його Помпею залишать у спокої... (заспіває).

„Гей, ну те, хлопці,

Славні молодці,

Чом ви смутні, невеселі?..”

(Сошенко й собі підхопив):

„Хіба в шинкарки мало горілки
Пива та меду не стало?”

(Входить незадоволений Лукіян).

Лукіян: Казав приготувати чай, а самого нема... Отак
завжди... Чистий розгардіяш та й тільки...

(Лукіян то входить, то виходить, приносить закуски, чай тощо,
навіть пляшку).

Сошенко: А справді голодний! Не гнівайтесь, Лукіяне, ми за
чаєм будемо смиреннькі.

Лукіян: Ну то пригощайтесь, а я піду за білетами до театру.

Шевченко: Ну й Лукіян! Почув, що співаємо про чарку, то вже
й пляшку підніс.

„Вип’єм за щастя,
Вип’єм за волю!..”

А ще вип’єм за Брюллова,
І за всіх олімпійців!..

(Завіса)

ДРУГА ДІЯ
„НЕПЕРЕМОЖНЕ ПОКЛИКАННЯ”
ДІЙОВІ ОСОБИ:

1. Шевченко Тарас
2. Гребінка – письменник
3. Жуковський – поет
4. Брюллов – художник
5. Белінський – критик
6. Панаєв – видавець
7. Штернберг – художник
8. Глінка – композитор
9. Гулак-Артемівський – артист
10. Козачківський – дідич

(Літературний вечір у Гребінки. Вітальня. В дальнім кутку фортепіано. Недалеко канапа, перед нею столик, на ньому розкидані брошури, ноти. Біля фортепіано Глінка підбирає якусь мелодію – щось komponує. Біля нього Гулак-Артемівський потихеньку схоплює мотив і занотовує в свій нотесик. Брюллов примостився за ними, рисує олівцем, поглядаючи крадькома на

Глінку і Гулака. В переднім кутку теж канапа, перед нею великий круглий стіл, на якому журнали, гравюри, папки з паперами. Тут на канапі засів вигідно Жуковський, проглядає статтю в журналі. Групою стоять Гребінка, Шевченко, Штернберг...).

Штернберг (з портфелем, з ескізами своїми, показує Гребінці і Шевченкові): Ото, що я привіз з собою.

Гребінка: Та тут вся Україна!

Штернберг: Так і Карл Павлович каже, що побачив цілу Малоросію.

Шевченко (розчулений): Чом мене там не було!

Все таке близьке, рідне... На цім маленькім клаптику паперу отой млин вітряний з своїми крилами, пара волів запряжених, на возі мішки зі збіжжям...

Яке ж це все знайоме... Під вербою хатина стара, а під хатиною бабуся теж старенька... і я колись там був... Як це давно, давно було...

Брюллов (підказує): А правда? – Само життя!

От порівняйте. (Бере зі стола образок). Пишне все: на ватмані, акуратно все, по-німецьки... За титуловано „Виды Волги”, а я тут не тільки Волги-матушки не бачу, а навіть порядної природної калюжі нема...

Шевченко (про себе): Немає другої Вкраїни, немає другого Дніпра!.. Добре було би видати естампи живописної України, щоб широко розійшлося поміж людей – показати красу батьківщини, історичні події, життя народу...

Брюллов: Що ж, благословляю на таке діло. І берись за таке видання. Тільки раніш закінчи академію.

Гребінка: А треба ж і з „Кобзарем” закінчити.

Штернберг (виймає з портфеля аркушик): Я задумав таку справу для „Кобзаря”. (Розглядають зарисовку). Сидить старий Кобзар з бандурою на призьбі, співає козацьку думу, а біля нього малий Тарасик з захопленням слухає дідового співу...

У Шевченка (навернулися сльози): Нагадує мені мое дитинство і столітнього діда Івана...

Спасибі тобі, друже ти мій вірний!..

Брюллов: От і чудове содружество. Недурно студенти їх називають як старожитніх братів – Кастор і Полукс... А ви прислухайтесь, що там діється... Щось наростає нове. (Показує на Глінку і Гулака).

Гребінка: А це щось буде теж наше українське.

Недурно той Глінка викопав Гулака з України.

Що ви там, братія, творите?

Гулак-Артемівський (відмахнувся рукою): Зараз, зараз! Терпіння!..

Брюдлов (робить останні штрихи на своїх рисунках): Ось подивіться, хіба невірно зрисував? Он який наш Глінка – ото співа без голосу, без фрака. А це другий – Глінка в захопленні від своєї творчості, а над ним, як архангел, Гулак чатує... А ще Глінка серед дівчат у Смольному на балю...

(Розглядають, сміються... Лиш Шевченко свою думу думає).

Гулак-Артемівський (кричить): Готово! Слухайте! Вірш Забіли, музика Глінки, співає Гулак-Артемівський:

„Гуде вітер вельми в полі,

Реве, ліс ламає...

Плаче козак молоденький

Долю проклинає...”

Брюдлов (підходить до Глінки): Ну, і розчулив! (Стискає їх обох). За це ось тобі подарунок. (Подає свої карикатури. Глінка сміється, а за ним і Гулак-Артемівський гуде своїм басом).

Шевченко (підходить): Дайте списати чудову пісню. (Списує).

(Входить Панаєв, Белінський і Козачківський).

Панаєв: Та тут у вас цілий концерт, та щось нове чую. Ото привів Белінського, а то сидить букою – нікуди не хоче й посунутись, тільки й знає свої статті-критики на нас строчити. А Козачківський і сам прибіг – дуже хоче Тараса побачити.

Козачківський: А так, так, де той Тарас у вас тут?

А Шевченко (не спускає очей з Белінського, на слова Козачківського підійшов і обізвався): Дай, боже, здоров'я! Оце той самий Тарас, що ви хотіли бачити.

Козачківський: Тарас... Тарас Шевченко... Так он ви який!

Шевченко: А ви з України?

Козачківський: А як же, тільки що з України. Там знявся такий гомін по цілому краю від тієї „Ластівки”, що по рідному защебетала. Дочекалися ми свого слова, свого збірника... Господи милостивий, читали вашу „Причинну”, а волосся в мене, що вже його на голові обмаль лишилося, та й те настовбурчилося, а біля серця так щось і защеміло... Коли дивлюся, а й жіночка моя очиці витирає... Так читали ми і плакали... Почоломкаймося ж, співаку України. (Цілюються).

Гребінка: От як прийняла Україна твої твори, Тарасе Шевченко.

Козачківський: Так, так... народ простий, хто лише письменний, читає, а неписьменний слухає та плаче. (До Гребінки). Хай же щечече твоя, „Ластівка” і далі всім на розраду.

Гребінка: Що моя „Ластівка”! Скоро у нас солов’ї розголосять свої співи на цілу Україну: незабаром вийде „Кобзар” – збірник самих творів тільки Шевченка.

Панаєв: А як-то „Північна Пальміра” поблагословить нашого Тараса? (Поглядає на Белінського).

Белінський (теж цікавиться Шевченком, підійшов до нього): Так он який Шевченко! Я знаю на память отакі рядки: „На розпутті Кобзар сидить та на кобзі грає, кругом хлопці та дівчата – як мак, процвітає. Грає Кобзар, виспіває, вимовля словами, як москалі, орда, ляхи бились з козаками...”

Які яскраві кольори цієї картини...

Їх може мати лиш той, хто має глибоке вогненне почуття, гарячу любов до свого краю, до своєї України, до своїх людей, тут і поетичні думи, тут і трагедія народу... Тільки дійсний не надуманий народний поет, талант може це створити. Я радуюсь, що український народ дочекався співця – кобзаря своєї долі.

Жуковський: От вам і визнання, і доказ в словах Белінського про дружню взаємність між племенами, наріччями слов’янськими. Оця стаття Іоана Колара, що я проглядаю, доказує, що „слов’янські коліна – чада єдиної праматері, розвіяні бурею часів, втішаються, радіють, згадуючи про своє спільне походження. Слов’янський народ прагне до своєї початкової єдності, як рослина, що досягне цвіту, плода – до свого сім’я і зерна”. Отак і ми росіяни радуємось словами співця України.

Шевченко: Як же це вірно – це все вірно: потрібна єдність, спільність, може, й ширина. А також вірно і те, що землю можна іншу, але без мови, без слова – не бути народу ніде і ніколи. Не стане мови – нема народу...

Гребінка: Що до взаємовідношень нас слов’ян, треба б вияснити всю історію гайдамачини, бо закидують болотом цю епоху боротьби. Дехто трактує невірно, ганьбить – твердить, що гайдамаки-розбійники, грабіжники, ненависники...

Шевченко (перебиває, гаряче): О, як же це боляче! І цю болячку я ношу у своїм серці... Почав поему „Гайдамаки”...

„Болить серце, як згадаєш:

Старих слов'ян діти
Впились кров'ю... А хто винен?
Ксьондзи-езуїти”.

(До Козачківського). Стережіться, бо дійсно на голові волосся стане догори від полум'я та гніву народу, що став в оборону своєї гідності – так опишу жахливо...

Козачківський: Пиши, пиши, серденько... читатимемо, хоч би й серце пукло!..

Белінський: Слава тобі, борцю, за честь народу. Мене звать (неістовий Вісаріон) – нехай же і тебе назвуть „неістовим” Тарасом...

Гребінка: Це визнання росіян, що до твоєї творчості, Тарасе. Давай все, що маєш, для свого „Кобзаря”... Співай, Кобзарю, пиши, Тарасе!

Шевченко (якийсь урочистий, заглиблений в собі одійшов на середину кімнати і промовив): Вислухайте ж ви всі і прийміть мої думи...

„Думи мої, думи мої
Квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас...
Де ж мені вас діти?
В Україну ідіть, діти,
В нашу Україну
Попідтинню сиротами,
А я тут загину...
Привітай же, моя ненько,
Моя Україно,
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину...”

(Гулак-Артемівський починає імпровізувати мелодію на ті слова, Глінка – акомпанемент і всі співають).

Брюллов (у захваті): Ото, Тарасе, це твоє непереможне покликання... Але все ж таки кінчай академію. Пошлемо тебе в Рим повчитися в старих майстрів, а там берись за свою музу...

Штернберг: Справді, буду чекати тебе там, брате мій, у Римі.

Шевченко: Ні, раніш на Україну, до свого народу... Він мене обдарив своїми піснями, йому я мушу їх повернути.

Белінський: Це і є народний поет-трибун.

Шевченко (нестримний, з широким розмахом напівспіваючи, декламує):

„Ой Дніпре, мій Дніпре,
Широкий та дужий!
Багато ти, батьку, у море поніс
Козацької крові. Ще понесеш, друже!”
(Гулак-Артемівський і це підхопив).
„Червонів ти сине та не напоїв:
А сю ніч уп'єшся. Пекельнее свято
По всій Україні цю ніч зареве;
Потече багато, багато
Шляхетської крові. Козак оживе...”
Гулак-Артемівський: Співай-проказуй, пророче, про долю
України!..
(Всі якось заціпеніли, ніби замислені над долею України).

(Завіса)

ТРЕТЯ ДІЯ
„ЧИ Є ЯКЕ ЩЕ ТЯЖКЕ ЛИХО, ЩОБ В ТІЙ ХАТИНІ
НЕ ЖИЛО” або „СЕРЕД РІДНІ”
ДІЙОВІ ОСОБИ:

1. Шевченко Тарас
2. Катерина – сестра його
3. Ярина – сестра Тараса
4. Микита – брат
5. Жінка Микити
6. Чоловік Ярини
7. Дівчинка – дочка Ярини
8. Маламудиха – сусідка
9. Дід старий – сусід
(Селяни, діти)

(Батьківська хата Шевченка. Бідно. Пусто. Під хатою стоїть Шевченко з портфелем, з дорожнім саком, оглядається навкруги).

Шевченко: Батьківська хата... У ній я мучився колись. Померли тут батько, матір і дід Іван, сестра Маруся... (заглядає через низеньке вікно до хати). До того сволока чіплялася плетена колиска із лози. Тут народжувалися кріпацькі діти, в колисці цій плекалися вони. А нікогісінько нема. На панщині ще, хоч вечір

близько... О, нема такого в світі лиха, щоб в цій хатині не жило! А я... я мрію видати „Живописну Україну”, щоб радувала всіх своєю величною красою... (Схопив себе за голову). А що ж на цій же Україні я найшов?! О, люди, люди, з раю пекло утворили!

(Кладе на призьбу свої речі, сам пригноблений, ніби зморений, сідає в смутку).

(Прийшла Катерина).

Катерина (зжахнулася): Хто це? А наших ще нема нікого?

Шевченко: Як-то наших нема? То Тарас для вас уже чужий?..

Катерина: Ти!! Тарасе!

Шевченко: Сестро! Не пізнала? (Стискаються в обіймах). І ти змінилася, моя ти матір-Катерино, що доглядала, боронила, не раз шматком хліба ділилася...

Катерина: А ти он який став! Угадав батько, що будеш ти великим чоловіком. Широко несеться чутка про твою книгу, про пісні, про слово твоє шире...

Шевченко: Як же всі ви тут живете?

Катерина: Сам добре знаєш, брате мій, хіба ж не ти про це пісні складаєш? Розбрелися ми хто куди з батьківської хати, а тут лиш старший брат зостався... Я думала, що вже вернулись з поля, то й забігла.

Всі ми вже відділилися, подружені, але все ж навідуємось до батьківської хати.

Шевченко: Лише я одірваний так далеко від своєї хати та від рідні і кочуся як те перекотиполе... не знати, де й спинюся.

Катерина: Що ж далі з тобою буде? Куди прямуєш?

Шевченко: Я думаю, що вже України не покину. Закінчив академію, може устаткуюсь викладачем у Київському університеті. Хотів би тут я працювати – свої знання, свої думки, свій хист своєму народові віддати.

Катерина: Щастя тобі, мій брате!

(За хатою від дороги почувся нестямний крик жіночий і на подвір'я заскочила жінка розтріпана, з дитиною на руках. „Рятуйте, люди, дітей рятуйте, бо поб'є! Уб'є! Уб'є!” – кричала. За нею гнався з дрючком чоловік дужий, п'яний, з каламутними очима і кричав: „Віддай, віддай добром, бо вб'ю”...).

Катерина: Ой, господоньку! Та це ж нещасна Ярина наша!..

А Ярина (вже підскочила до Шевченка): Панночку! Панночку, рятуйте! Бо уб'є мене і дитину...

Шевченко (метнувся межі жінкою і чоловіком): Не вб'є! (Схопив міцно п'яного). Ти, чоловіче, заспокойся!.. (П'яний який зразу обм'як і завалився на призьбу. На крики набігло людей Прибігла дівчинка років семи, з хворостиною в руках, припала до колін матері).

Дівчинка: Матуся моя, матусечко, знов били вас, матусечко? Я й гусей покинула на леваді, як почула ваш голос... і побігла, побігла... (Тулиться дівчина до матері, зазира їй в очі).

А сусідка стара (бідкається): Так уже збиткується, так збиткується цей клятий пияка над бідною жінкою...

Ярина (до сусідки): Хотів останню плахту нести до шинку, а я не дала... То він і роз'явився... (До дівчинки). Біжи, донечко, до гусей, а то в школу вскочать... Врятувала мене добра людина... Спасибі вам, панночку! (Підійшла до Тараса, ніби хотіла руку поцілувати).

Шевченко (що весь час як скам'янілий, широкими очима вглядався в Ярину та її дітей): Ярино!.. Це ж ти, Яриночко! Я ж, Тарас!..

Ярина (як збожеволілої очима): Тарас?!..

Шевченко: Сестро моя, Яриночко!

(Припали один до одного, Катерина ледве встигла дитину з рук Ярини вихопити. Всі скамяніли. Набирається ще більше людей. Прибіг Микита з жінкою. Шемрання: „Тарас... це Тарас... Тарас...”).

Микита: Здоров, брате!

Жінка Микити: Здрастуйте!

(Ярина і Катерина не відходять від Тараса – то дивляться один на одного, то плачем заливаються. Не тільки дорослі, але й діти позбігалися. А Шевченко, знай, кругом обходить та руки потискає жінкам, чоловікам, а дітей по головках гладить).

Катерина: Он який Тарас наш! Боже мій! Як згадаю – бродить воно само самісіньке по бур'янах, по левадах, по горбках нужденне, недоглянуте. Зайде під хату, впаде грудочкою на призьбу і засне камінчиком... Сказано – сирота... Як гляну було на нього – серце кров'ю обливається... Таке воно занедбане. А дивіть – вистрибло!..

(Витирає сльози).

Сусідка стара: Не дивуйся, не дивуйся, голубко, я завжди бачила: як вогонь хлопець був. Ніхто, ні мачуха, ні дядько старший, ні п'яний дяк – ніхто не міг уговтати того хлопця... Я

казала, що з Тараса не аби-яка людина буде... То й батько Тараса, небіжчик, перед смертю так пророкував... Дивись, дивись, синку...

(Тарас підійшов до неї усміхаючись): Не признаєш Маламудиху, що яке б лихо не було, а все бадьориться, козаком держиться... Що ж – який світ гіркий – а треба жити, поки душа тіла тримається...

Шевченко: О, так, так, матінко рідна! Та це ж стара Маламудиха, без якої, як і без того Гриця, що вода без нього не освятиться – скрізь поспіє... давайте здоровкатись.

Маламудиха (зраділа): Згадав, згадав! Сокіл ясний, і не загордів.

Шевченко: Всіх, всіх вас, мої любі, в своїм серці хороню.

Сусіда старий: А як же, це ж наш Тарас – і в Петербурзі жив, і вивчився, і книжки писав, і, мабуть, з великими людьми знався, сам великим чоловіком став, а до нас, до кожного тепле слово найде – бо щире серце має...

Ярина: І мое вже серце відтаяло. Горе мое розвіялося, в очах світліше стало.

П'яниця (опам'ятався, підійшов до Тараса): Простіть мені, Тарасе Григоровичу, не гнівайтесь... Нужда, неволя довела...

Шевченко: А ви ж не бачите, яке подвійне ярмо тягає ця ваша жінка-кріпачка, ще й жінка кріпака і п'яниці... А діти ж... діти, мої квіти! Чим вони винні? Підійдіть, дітки, до мене всі... всі, які тут є... (Розкриває свій сак, достає звідти ласощі для дітей). Покуштуйте, поласуйте – це з самої столиці вам привіз...

(Діти підходять. Матері між собою гуторять).

Одна: Дитиною сам набідувався, то перш за все за дітей пам'ятає...

Друга: А як-же... а як-же... Не дивіться, що паном одягнений, а нашого роду, своя людина...

(А Шевченко покінчив з дітьми, почав старшим дарунки роздавати: жінкам хустини, запаски, дідам пачки тютюну, Микиті, Катерині, Ярині ще й гроші розділив).

Шевченко: Ото, що маю, вибачайте, тим і ділюся, а ще хто письменний, то й кілька книжечок своїх привіз. (До Микити). Це ще окремо гроші – пригости всіх цих людей, що так приязно мене зустрінули, а ми тут вечірком і згадаємо про життя-буття.

(Катерина, Микита і його жінка заходились щось приготувати для гостини. На подвір'ї на муравиці постелили скатертину, винесено ослінчики з хати. Сідають хто де може.

Шевченко підходить то до одного, то до другого, а найбільше біля Ярини, що так і тулиться до нього з своїми дітьми).

Шевченко: А що, діду, чи пам'ятаєте старого козака Івана, мого діда?

Дід: О! Аякже, аякже, хоч і старший він за мене був, а все ж приятелювали ми з ним. Тяжка його смерть була, як і ціле життя...

Ще один сусіда: Та й всім тяжко. Сили немає – п'ять днів на пана роби... і жінки, і діти... Люди тікають. Пів села в бігах.

Ще один: А подушне... Звідки платити? Звідки давати? От подекуди й бунтується народ. У графині Браницької люди економа трохи не зарубали – жорсткий він був.

Хтось: Ну й що?

Той самий: Га, що? Звісно: кого в залізо закували, кого в солдати, в тюрму.

Дід: О, господи! Лучше кривду притерпіти, ніж чинити...

Шевченко (спалахнув): Вступитись за своїх дітей, за своє життя – це правди добиватись, а не кривду чинити... Так не можна завжди попускати... Не може так завжди бути...

Де-хто (налякався): Не кажи, не кажи так голосно... Лиха б якого не сталося...

Маламудиха: Такий гарячий, як і був...

(При замовкли зажурені. Тим часом жінки розставили миски з закускою, вже й пляшку Микита роздобув. Жінка Микити і Катерина пригощають).

Катерина: Сідайте ближче до мисок. Микито, наливай чарки та частуй гостей.

Микита: Дай боже здоров'я нашому гостеві та й вам всім присутнім. (Подає чарки).

Шевченко: За нашу зустріч, за кращу долю!

(Випивають, закушують. Жінки роздають дітям по куску хліба з закускою).

Жінки: Ідїть, дітки, спати, вже вечеріє...

(Відправляють дітей, відходять помаленьку й старші, зостається рідня).

Микита: Дякуємо тобі, Тарасе, що так щедро обдарив нас всіх, а найбільше за те, що пам'ятаєш про нас, про своє село, про свій край...

Шевченко: Багато років уплило – я не бачив свого села, наших гаїв, степів, але вони завжди стояли перед моїми очима.

Нема другої України, немає другого Дніпра... Для чого ж терпить так народ мій!.. Повірте мені, є люди, що про це думають, готові життя своє покласти, щоби вибороти долю кращу, а на самий перед волю. Вам, мої рідні, клянуся, що покладу всі свої сили на боротьбу з кріпацтвом. Буду працювати, буду заробляти, щоби викупити вас всіх рідних з неволі.

Катерина: Дай, боже! Дай, боже, тобі сили, Тарасе!

Шевченко: А де Оксаночка, та кучерява сусідська дівчина? Що з нею?

Ярина: Лиха її доля, Тарасе! Підманув її пан один, красуню нашу, та й покинув. А вона з жалю та з сорому збожеволіла. Бігала боса влітку й зимою... Кукає зозулею, то сяде десь під тином, співа несамовито... Заночує десь під стогом у полі, то у лісі криється... А це вже довший час її й не видно – замерзла, може, в хащах зимою, чи й, може, вовки пірвали – не знати. Від людей тікала, не годен було її до хати заманити... Хай бог скарає того, хто її так тяжко скривдив! Отаке життя наше кругом, куди не подивись... Ой, діти вже послули на призьбі! (До чоловіка). Забирай ти старшеньку, а я меншого. Чи довго в нас пробудеш, Тарасе?

Шевченко: А пробуду трохи.

Микита: То ходи ж до хати. Там тобі й постелено вже.

Шевченко: Ідїть, ідїть, спочивайте всі, – вам же всім удосвіта на панщину, відпочивайте, відпочивайте, рідні мої... (Випроваджує їх всіх). Я ще трохи побуду тут, подихаю під вечірнім зоряним небом...

(Всі розходяться. Тихо стає. Звідкись здалеку чути співи дівчат).

Шевченко: Затихло все... Тільки дівчата та соловейко не затих...

То це ж моя живописна Україна:

Тихесенько вітер віє, степи, лани мріють,

Між ярами над ставами верби зеленіють...

Душе моя, чого ж плачеш? Чого ж ти сумуєш?

О, скільки ж того плачу людського!

Як би зібрати сльози разом, можна й світ затопити,

А сльози дурно висихають.

Скрізь пекло таке, як і було. Ніщо не міниться... Само не зміниться. Щось треба робити...

(На спів, що чути здалека). Це плачучи співає Україна.

ЧЕТВЕРТА ДІЯ
„МІЖ ДВОМА СВІТАМИ”
ДІЙОВІ ОСОБИ:

1. Шевченко Тарас
2. Репніна Варвара
3. Капніст
4. Глафіра
5. Олександра – вихованка Варвари
6. Репнін Василь
7. Каленик – кріпак
8. Служник

(Вітальня в домі Репніних в Яготині. Багатство, але не показне, скоріш суворе. Канипи, крісла, порт’ери – все в м’яких не яскравих тонах. Багато портретів родини, між ним декабристів. Багато рослин у вазонах – притульно, фортепіано. У вітальні Варвара доплітає шарф. Саша за столом з своїм альбомчиком, щось вписує в нього. Глафіра біля вікна за мольбертом).

Варвара: Я знов перечитувала поему „Слепая”. Якби я могла передати, дівчатка, все те, що я знов пережила... Яка краса, яке захоплення і який біль! Якби не лилися сльози, я мусила б кричати, такий пекучий біль у грудях...

Глафіра: Яка ж ви вразлива, як натягнута струна... А коли він сам читав своєю душевною манерою свою поему, ви вся були якась просвітлена, ніби піддалися чаруючій музиці, вимріяній мелодії.

Варвара: То ти така стримана, що навіть могла за іншими спостерігати?

Глафіра: Мабуть, я замерзла ріка...

Варвара: О, ні, це тільки назовні... Під кригою у тебе гаряче серце. Але вважай – не кожен стане чекати, поки розтопиться зовнішня крига.

Глафіра (сміючись): А мені і не потрібен кожен, лиш той один, який повірить в моє серце й чекатиме.

Варвара (допитливо поглянула на неї): Хто ж цей один?

Глафіра: Я не спішу ще жити.

Варвара (з любов’ю дивилася на неї): Так, у тебе час увесь ще попереду, люба дівчинко. (А сама якось замислилась).

(Глафіра тряхнула курявою головою, скочила до фортепіано і заспівала, акомпануючи собі):

„Не искушай мене без нужды
Возвратом нежности твоей.
Разочарованному чужды
Все обольщенья прежних дней!..
Уж я не верю увереньям,
Уж я не верую в любовь
И не могу предаться вновь
Раз изменившим сновиденьям...”

Варвара (про себе): Люба Глафірочка, як вона розуміє, що діється в моїй душі.

Вона знає, як колись не пощастило мені в молодому коханні... А що ж тепер я відчуваю? Сама не знаю... Де він? Цей несподіваний для мене він!! Тепер живу я цим, хоч і не знаю, що відчуваю...

(Глафіра підскочила до неї, обняла її голову, потерлася своєю головою).

Глафіра: Треба кінчати портрет, а то як зявиться він, буде корити, що нічого не зробила. (Взялася за свій мольберт).

Варвара (усміхнулася, ніби одійшла від своїх думок. До Саші): А що ти там все строчиш?

Саша: Намагаюся все щось смішне, як якийсь жарт, скласти, та мені не вдається. У нас тут так тихо, чинно, з якимось поважним настроєм, що все легке, жартівливе, здається, не до речі...

Коли б скоріш Шевченко повернувся – він часом, як розійдеться, вміє всіх розворушити. Та його кудись Базіль надовго затягнув.

(Чути шум, сміх в дальших кімнатах).

Саша: Вже є. Або ж не казала?..

(Майже вбігають Респінн Василь і Шевченко).

Респінн (сміючись): Якби ви бачили, мої любі, як витанцювував Тарас Григорович гопака, аж чуприна тряслася на ньому, а той фрак розлітався, як крила ластівки...

Шевченко (пожвавлений): Добрий день! Або ж я що, дівчаточка милі, не козак? От тільки той фрак кумедний не личить козакові, особливо при викрутасах гопака... Що ж ви всі тут без мене робили? Похваліться.

(Поглянув скося на Варвару, яка стала ніби стивна).

(Підскакує Саша).

Саша: А я новий вірш склала. Ось послухайте мій жарт, хоч і не зовсім вдалий:

„Де подівся наш Тарас?
Скучно стало всім без вас –
Хоч би вусом підкрутили,
Та бровами підморгнули,
Стало б зразу веселіше,
Закрутилось все жвавіше...
Чи у шинку загулявся?
Чи дівчатам десь попався?
А в нас серце не мовчить –
Серце в'яне і тремтить...

Шевченко (від того вірша аж за голову взявся, а Варвара досадливо знизилла плечима): Панно Олександро! (Сміючись). Ха-ха-ха! Як можна після вашого такого ніжного, ліричного вірша „Свячена вода” та так простісінько про мене скласти... Он хмуриється Варвара Миколаївна, не пізнає вас...

Глафіра (і собі підскочила, й потягла його до мольберта): Ось, погляньте на свій портрет.

Шевченко: А це ще ліпше! (Сміючись). Що за напасть! І що ті дівчата виробляють – все про мене та про мене. Одна гульвісою мене зобразила, друга кирпатий ніс приправила... Хіба ж я такий вже кирпатий? (Жартуючи, ображеним тоном). То ви навмисне так розмалювали мою особу, щоб мене дівчата жахалися. (Показує Репніну). Дивіться, мій добродію, чи можна витримати з тими дівчатками! (Обое сміються).

Репнін: Ідіть, ідіть, дівчатка, за мною я вам покажу, що я вам привіз від жіночки своєї.

(Виводить їх за собою).

Шевченко (підходить до Варвари, яка стоїть непорушно, а сам непевним голосом): І чимось обдарите мене?

Варвара (говорить як би не до нього, а кудись у простір): Краце не кидали би свого безлюддя у вашім кутику у флігелі, звідки виходять такі прекрасні твори. Чи можливо ж, щоби того, якому дано бути генієм, задовольняли пусті витівки Базиля, бути в легковажному його товаристві, бути таким, як зараз... (Звертається до нього). Не знаю – я так високо ціную ваш талант, вашу душу, що не можу собі уявити вас схожим на простих

смертних, на звичайних легковажних ала кампанія Базиля...
Даруйте мені за ці слова, що вирвались у мене...

Ото я сплела для вас шарф теплий, у вас дуже легкий плащ...
Бережіть своє здоров'я... А це я переписала для вас вірші
Мицкевича – поета польською мовою, ви хотіли їх перекласти на
українську.

(Шевченко стояв мовчки і уклонився).

Варвара: А там на останній сторінці я дописала кілька слів
від себе. (І одійшла за дівчатами).

Шевченко: Скільки уваги, скільки тепла до мене в цім домі...
Кожний по-своєму проявляє... (гладить шарф). М'який, теплий...
(Розгортає переписане і читає на останній сторінці). „Ліра не є
приналежністю кожного. Але ті, хто мають серце, люблять
вслуховуватись в акорди натхнених співців і, у відповідь для цих
володарів високого, у них є таємні молитви і щирі побажання. І
вони – ті, що чекають в майбутньому прекрасного, вигукують:
Оксаночко, люди тебе загубили, і твій поет забуває тебе!..” Що
значить ця алегорія? Ні, поет нічого не забуває і все гостро
відчуває. От тобі у відповідь... (Бере аркушик з своєї книжечки
записної). Ні, я не забуваю своєї ліри... (пише).

(Входить Капніст).

Капніст: От де ви. Нагулялись з Базелем? О, той вміє найти
розривки. Хоч-не-хоч, а розворушишся.

Шевченко: Та був трохи у нього, трохи у Закшевських, на
якийсь бал попали. Отак покрутився у вашому світському
оточенні, але то все злітає, як легка полуда... А тут в цім домі
мене огортає якийсь дух глибини історичної... Я хотів би пізнати
про давніше життя цього дома, його оточення. Я тут найшов і
читав „Думи” Рилеева, я тут бачу портрети Волконського Сергія,
Раєвського генерала... А між тим ніхто тут про них не згадує.

Капніст (зворушений): Занадто близькі для них всі вони.
Адже Сергій Волконський брат старого Репніна. Було наказано
ще царицею надати йому це прізвище, щоби зберігся рід
Репніних. А дитя Марії Волконської оставалось на вихованні.
Репніних – старого і Варвари... А вони ж ще там, в далекому
Сибіру... Як же їм це переживати?

Шевченко: Так, ятриста рана...

Капніст: Які це були прекрасні люди! І як вони помилились!..

Шевченко: О, не кажіть так!

Капніст: Ні... ні... не говоріть нічого. Це було безумство. Їх справа приречена була на тяжку поразку. І вони це знали. Коли б ви знали, Тарасе Григоровичу, що це були за люди... Натхнені... правдиві... (Розхвилювався).

Шевченко: Ви були серед них?

Капніст: Що я? Маленьке кільчатко величного важкого ланцюга... Даруйте мені – я одійду... трохи схвилювався. (Швидко відходить).

Шевченко: Які ж тут люди кругом мене і тут же рядом другий світ – море кріпаків... Але ж ні – не можуть ваші терпіння, ваша смерть затертися без сліду! А з'являться нові борці... про них я закінчу свою поему „Тризна” і, їй, Варварі, присвячу (пише).

(Входить служник).

Служник: Тарасе Григоровичу, там посланець до вас.

Шевченко: То приведіть його сюди. (Пише).

(Служник якби завагався).

Шевченко: Та тут нема нікого зараз.

(Служник вийшов, Шевченко пише. Входить Каленик, запорошений, видно промерзлий).

Шевченко (вскочив): Як! Ви знов тут!..

Каленик: Як бачите. Та що ви там моему панові у відповідь відписали таке, що мало не побив мене, та швиденько щось нашкрябав, а мене назад погнав.

Шевченко (аж побілів, так скипів): Сідайте, сідайте, відпочиньте, обігрійтесь...

Каленик: Отак, так пани сваряться, а у кріпаків чуби тріщать...

Шевченко (ще більш збентежився): Простіть мене!.. Я не подумав і не припускав, щоб це на вас скоїлося...

Каленик: Та вже й не знаю, чи й давати вам його записку, щоб не сталося знов яке лихо? Але й не віддати страшно...

Шевченко: Я при вас й читати її не буду. Скажете, що не відповів.

Каленик: То, може, воно так і найспокійніше буде. (Відає записку. Шевченко кладе її до кишені не читаючи).

Шевченко: Сидіть, сидіть... Що у вас нового?

Каленик: Та що ж нового... Страшне діло, панночку! Рекрутів забирали. На кого пан вказав, того й ловили... Хлопці тікали, а їх, як половили, і там же на очах матерів у кайдани закували.

Вдовиця одна чуть на смерть не завмерла – єдиного сина забрали.

Шевченко (нестямно): От він другий світ!..

(Вражений, сидить мовчки).

Каленик (кашлянув): То як же буде з відповіддю?

Шевченко (опам'ятався): Скажіть, що відповіді не дав. Ідіть, ідіть – вас нагодують, відпочинете...

(Вийшов з Калеником за двері, потім вернувся).

Шевченко: Не тут моє місце, не тут, а там з ними... (оглядається). Тут все урочисте, красне минуле... Там жахлива дійсність... Там моє місце... А що ж цей пан у вишиваній сорочці, в українських кунтушах, в козацьких шароварах... Що ще від мене хоче? (Виймає записку і читає голосно ж). „Ви мабуть, ще не забули, ким ви нещодавно були? А в мене триста такого бидла, як ви...” (Схопився і вибіг із вітальні).

(Входить Варвара).

Варвара: Його тут нема... Може, розгнівався за мої зауваження... Але ж не можу я не піклуватися про нього... Я все життя віддала би, щоб облегшити його... (Сиділа тихо, голову схилила). А він ніби старається уникнути мене.

(Входить Капніст).

Капніст: Що тобі, Варваро? Чи чимось засмучена?

Варвара (якось одухово): Де він? Куди пішов? Ти не знаєш?

Капніст: Ні, не знаю. Я тут його покинув.

(Взяв її за руку). Я розумію тебе, Варваро... Але мушу сказати те, що мислю... Я боюся, щоб не сталася і йому кривда. Занадто чутливе у нього трепетне серце: до всякої ласки він тягнеться всією душею.

Так може статися, що ти необережно виявиш почуття своє, що зародилося до нього і причиниш йому більше болю...

Варвара (кинулася): Як так? Чи ж не може бути теж щасливим?

Капніст: Ні, Варваро, таке щастя не для нього – особлива дорога в нього.

Варвара (закрила обличчя руками): Що ж мені з собою робити?

Капніст: Іди, заспокойся, подумай на самоті...

(Варвара встає, поволі відходить).

Капніст: Так, це єдине... – їм треба розлучитись. Переболить це... Але єдиний вихід.

(Входить Шевченко напозір змирений, спокійний, але блідий).

Капніст: І ви, я бачу, перейнялись цією трагедією моїх друзів.

Шевченко: Це не трагедія, а світлий зачин, що озарить і дальшим наслідовцям путь... А де Варвара Миколаївна, я маю їй децю важного сказати.

Капніст: Я передчуваю, що... і мушу висловити свою думку. Тяжко мені, повірте, друже, говорити, але заради вас обох я мушу бути чесним і одвертим. Їдьте звідси, довго не затримуйтесь. Я завтра раненько виїду додому, якщо згодитесь – я вас запрошуюю до себе...

Шевченко: Не докоряйте собі, бо це саме і я хотів їй сказати. Від'їздом вашим я скористаю.

(З галасом вбігли веселі дівчата Глафіра і Саша).

Шевченко: А де ж Варвара Миколаївна?

Глафіра: Ми її кликали, а вона не хоче йти. Чогось ніби захворіла, чи що?

Шевченко: Я написав нову поему, яку я присвятив їй, і хотів би передати.

Дівчата (кинулись радісно): То ми її приведемо. Може, вона лиш так сумна. Це буде їй приємно.

(Побігли. Шевченко ходить мовчки по вітальні).

Капніст: Я преклоняюсь перед вашим рішенням. Цію його. І тепер спокійний за вас обох.

(Входить Варвара з дівчатами. Шевченко йде їй назустріч).

Шевченко: Варваро Миколаївно, я написав новий твір, який дозвольте вам присвятити: це поема „Тризна” пам'яті дорогих і близьких вам людей. Оце вам зошит. А ще окреме звернення до вас. (Протягає окремий аркушик).

Дівчата: Прочитайте, прочитайте... і нам.

Шевченко (обвів всіх очима, почекав поки всі сіли і почав читати):

„Душе с прекрасным назначеньем
должно любить, терпеть, страдать
и дар – господний – вдохновенье
должно слезами поливать.
Для вас понятно это слово!..
для вас я радостно сложил
свои житейские оковы
священнодействовал я снова

и слезы в звуки перелил.
Ваш добрый ангел осенил
меня бессмертными крылами
и тихо стройными речами
мечты о рае пробудил”.

(Дівчата залились сльозами. Варвара сиділа щаслива. Капніст від хвилювання стискав свої руки. Шевченко, кінчивши читати, подав свій аркушик і поцілував протягнуту руку Варвари).

Варвара (промовила тихо, задушевно): Спасибі!.. (Капніст взяв обох дівчат під руки і вивів їх з вітальні).

Шевченко (сів поруч з Варварою): Я хочу вам, лише вам розповісти, що у мене наболіло, накипіло... (Взяв тонку руку княжни в свої міцні мужицькі руки і почав своїм щирим голосом оповідати). Ви знаєте, є такий поміщик Лукашевич, який дуже щирий – в лапках – українець. Я вірив йому, я бував у нього, – цікавився деякими стародавніми фоліантами тощо... Обіцяв до нього ще заїхати. І от що сталося. – Ви пам’ятаєте, третього дня, як мело, яка завірюха була, мороз був лютий – добрий хазяїн і пса надвір в такий час не випуска, а цей пан послав бідолаху кріпака за тридцять верст принести до мене нікчемну безглузду записку з запрошенням. Я впав у такий гнів, що відписав про нього, що думав. І от сьогодні він пригнав знов того ж кріпака з цим паскудним листом. (Протягнув лист, а у самого сльози полились. Варвара пробігла очима рядки, схопилася і притулила його голову до свого плеча).

Варвара (гаряче): Мерзенна, негідна людина. Він мусить радіти, що геніальний син його країни вийшов з цього ганебного стану, а не дорікати ним...

Шевченко: Варваро, зневага його мене не вразила, а безмірно боляче мені, що в путах таких (щирих) мільйони моїх братів, яких не почитають за людей, а мають за безсловесне бидло... З цим треба боротися!..

Варвара: Знайте, що є люди, для яких ваші благородні почуття і святий вогонь вашого таланту вище будь якого аристократизму... Скажіть лише слово – і я не зупинюся ні перед чим, щоб полегшувати вашу долю.

Шевченко (зворушений підноситься): Моя дорога сестро! Відчуйте це, що я належу моему народові, який знаходиться в армі, як і всі мої рідні. Місце мое межи ними. Я шукаю не

полегшення, а засобів до боротьби. Прощайте!!.. (Припав до її рук, поцілував у чоло). Я завтра їду звідси.

(І швидко вийшов).

Варвара (дивиться йому вслід): Чому ж не zostався він?.. Невже йому мало його музи? Ми були б щасливі. Він малював би свої фрески, творив поеми...

Разом їх читали би...

Йому цього замало...

(Поглянула на портрети декабристів).

І ці покинули хороми, пішли на каторгу...

Бо це борці...

Так мусить бути.

(Завіса)

П'ЯТА ДІЯ

„ЗАСОБИ БОРТЬБИ”

1-ша картина: „Кирило-Мефодієвське товариство”

ДІЙОВІ ОСОБИ:

1. Шевченко Тарас
2. Гулак Микола Іванович
3. Куліш Пантелеймон
4. Костомаров Микола
5. Савич
- 6, 7, 8. Студенти – Посяденко, Навроцький, Петров

(Кабінет у Гулака М. І., не розкішний, скоріш має вид кабінету вченого. Шафи з книжками і фоліантами. Легко приставлена до шафи драбинка свідчить, що книги не лежать мертвим скарбом. На столах теж лежать книжки наготові. В кімнаті зібралися, крім Гулака, Костомаров, Куліш, Савич і кілька студентів.

Петров сидить біля самого порога, притулений до шафи, тримає на колінах журнал, низько до нього схилився, ніби пильно його розглядає, хоч сам намагається все спостерегти і все запам'ятати).

Гулак: Треба ж нам остаточно встановити мету нашого товариства, ствердити статут, прийти якось до згоди.

Куліш: Хіба ж це не найвища і потрібніша мета нашого Кирило-Мефодієвського товариства, в пам'ять перших просвітителів слов'ян, Кирила і Мефодія, просвітити наш народ.

(Входить Шевченко, Куліш кидається до нього).

Куліш: А-а! Кобзар кобзарів українських! Твої пророчі пісні, твоє слово полинули по всій Україні...

(Шевченко злегка скривився, мовчки вклонився всім і підійшов до хазяїна).

Шевченко: Я, здається, своїм приходом перебив мову, вибачте і продовжуйте.

Куліш: Так кажу – єдиною найближчою метою нашого товариства просвітити наш народ. Треба освітою, культурою знищити темряву кріпацтва. Треба, щоб вся наша освічена культурна верхівка, що вкусила від божественної чаші з джерела культури, сповнилась любов'ю до менших братів наших – темних кріпаків... Хіба ж не бачите, який великий потяг до нашого українського слова, української історії, пісні... поширився серед нашого культурного панства... Он де наша сила. Об'єднати їх всіх, згуртувати на благо народу...

Шевченко: Це мое болюче місце... дозвольте не змовчати. А пізнав багатьох з цих просвітителів-панів... А як же... в них заведені оркестри з кріпаків, що виконують навіть Бетховена, Моцарта; балети із своїх кріпачок; посилають навіть за кордон для едукції. Але як хто з них, з цих редукованих не догодить своєму панові, то без сумління промінє його пан на породисту суку, віддасть в солдати, або звелить вишмагати різками на конюшні... бо то його кріпак... Оце поставити собі метою – знищити кріпацтво...

Посяденко: Вірно! Чекайте від панів добра! Та ж вони й останній шмат вирвуть із уст кріпака.

Шевченко: Для цього нам треба об'єднатися з братами слов'янами. Від самого Петербурга і Москви те саме лихо, що й у нас.

Куліш: Нащо нам втручатися в чужії справи, коли ще й своє поле не зоране. Та до того ж нам треба дбати про єдине устремління – відродити свій національний дух, дух єдності, братерства у всіх – чи він пан, чи він кріпак, а це у нас на Україні необхідно, я вірю, що можливе.

Шевченко (скипів): Набачився я цього духу братерства у пана Галана, чи Лукашевича та й інших панів...

„Латану свитину з каліки знімають,
з шкірою знімають...
Людей в тяжкі ярма запрягають...
Орють лихом, лихом засівають...
За подушне в удовиці єдиного сина
в рекрути здають...”

Ви хочете просвіщати цей народ, коли він з голоду пухне,
коли кріпацтво йому руки і ноги скувало...

„Розбийте кайдани!
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте!”

(Куліш і Костомаров замахали руками, з жахом дивились на Шевченка, а решта впилися очима, слухали, щоб не пропустить жодного слова збудженого борця селянської долі. Настала тиша).

Савич: Згадайте змовників 25 року – яка прекрасна їх мета була, але їх згубила нерішучість, незгода між собою. Ми мусимо прийти до згоди...

Костомаров (замотав головою): Не хочу навіть слухати про таку згоду. В мене думка була про об'єднання усіх слов'янських народів, про федерацію слов'ян.

Савич: Це дуже давній об'єднуючий девіз, ще Міцкевич про це згадує, як удвох з Пушкіним стояли під одним плащем, укрившись від дощу. Два геніальні слов'янські поети – це символ був єднання. І я чув його лекцію в „Коледж де Франс”, як він натхненно висловлював свою мрію, щоб всі слов'янські народи з'єдналися на ґрунті духовної, розумової і політичної діяльності.

Шевченко: Це найбільше мусить бути і наше бажання: єднання для спільної боротьби.

Куліш: І Україна – наріжний камінь цієї федерації.

Гулак: А що ж буде з монархом? Що ж, він так і погодиться на оцю федерацію?

Костомаров: Це може бути під головуванням російського монарха.

Шевченко (аж вигукнув): Ну, знаєте, бути зараз монархістом, це просто підлога!..

(Всі замовкли, а Шевченко вже спокійно і впевнено продовжував).

Шевченко: Нехай вже буде й така назва – Кирило-Методієвське товариство. На цім всі погоджуються, таке

товариство потрібне, але нехай же його метою буде боротьба з існуючим ладом самоуправства, проти нерівності між людьми, за республіканський устрій для всіх слов'янських народів...

(Загомоніли, зашуміли всі).

Посяденко і Навроцький (гаряче): Так, так! Інакше не потрібне й якесь товариство!..

Костомаров: Але це ж само собою прийде, як буде народ освічений – це станеться еволюційно, обійдеться й без повстання.

Гулак: Та як? Як? Хто добровільно відпустить кріпаків? Робочу силу?

Куліш: Будемо уповати на бога, на благородство душ наших культурних людей, на доброту монарха...

(Шевченко крутив головою, стримувався, сидів уже мовчки, чекав кінця суперечки).

Гулак: Ну, що ж, об'єднуватись треба, а час мету покаже. Я уточню ще пункти статуту товариства. А тим часом вербувати членів. Доручити Савичу, що їде за кордон, поширити ідею в других західних слов'янських землях. На цім поки що закінчимо ми обговорення справ товариства.

Посяденко: Тарасе Григоровичу, порадуйте нас своїми новими творами. Прочитайте що нового.

(І всі: „Прочитайте, прочитайте”).

Шевченко: Кажете, щось нового. Закінчив я одну комедію свою. Послухайте, хоч не все, лише уривки, але стосуються вони й до нашої сьогоднішньої теми.

„У всякого своя доля
І свій шлях широкий:
Той мудрує, той руйнує,
Той неситим оком
За край світу зазирає,
Щоб загарбати і з собою
Взять у домовину”.

Уявіть собі – у сні я лучу над нашою землею і бачу під собою свою Україну... Чудовий ранок, вся країна повіта красою... а поряд з цим страждання людей, плач матерів, голод дітей... А потім далекий Сибір, де під землею в кайданах мученики за волю... А от і палац володаря самого, на якого навіть тут між нами, дехто якісь надії покладає...

„Так ось де рай! Уже нашо золотом облиті блюдолизи! А ось і сам високий, сердитий виступає...”

Звичайно, що цього не надрукують, я трохи розказав лише вам, друзі мої...

(І тут одрухово поглянув у бік Петрова, який поквапливо щось занотовував на папірці. Петров збентежився і хильцем вискочив за двері).

Посяденко: Що це? Та він чи не провокатор?

Савич: Тарасе Григоровичу, дайте запис цього твору. Хто знає – що задумав той хлопець, що так зрадницьки і так поквапливо вислизнув за двері.

Гулак (стривожений): Не припускаю... Він у мене трохи перебуває... бідак і тихий. Тарасе Григоровичу, будьте обачні. Дайте цей вірш.

Шевченко: Я не маю його при собі.

Посяденко: Я голову йому скрутив би, як би дізнався.

Куліш: А взагалі, Тарасе Григоровичу, після палких та гострих виступів, і то не тільки тут, вам треба виїхати за кордон, до Італії... приглянитись до майстрів славетних...

Шевченко (похмурнів): Ото сказав, так сказав – як по голові дав. Ніби й сам цього не знаю, та грошей чорт-ма... Тим часом позбираю всі свої роботи, а то порозкидав по різних хатах, на день, на два помандрую на той бік Дніпра. То ж на прощаннячко, на розтаваннячко гукнімо, браття, козацьку пісню яку. (І сам почав).

„Гей гук, мати, гук,
де козаки п'ють,
і веселая та доріженька
куди вони йдуть.
Та куди ж вони йдуть,
Там бори гудуть...
Поперед себе
Та вражих панів
Облавою пруть...
Зібрались вони
Під рясні дуби,
Та чекаючи та й отамана
На раду собі.
Отаман іде,
Як голуб гуде,
А під білою та березою
Головку кладе.”

Шевченко: Пора мені і вам розійтися...

Прощайте друзі! (Прощається зі всіма). Хоч посперечалися, а все ж це об'єднання в товариство діло хороше. Час покаже, в що воно виллється. (Вклонився всім і вийшов).

Гулак (тривожно): Добре, що його вже нема тут. І ви по одному розходьтесь, друзі, Савичу раджу виїхати негайно. У вас, здається, і паспорт закордонний вже в руках. Куліш теж зібрався вже їхати до Варшави – поспішіть. А от про поїздку Шевченка за кордон треба подбати і то як най скоріше. (До студентів). Хлопці, прослідкуйте за тим Петровим, де він буде обертатися... Думаю, що до мене більше не наверне...

(Посяденко і Навроцький швиденько вийшли).

Савич: Ну що ж, як треба їхати, то й їхати. А от я вже не до Парижа виберусь, а по словянських землях покручуся в справі, таки цієї федерації. (До Гулака). Дай мені цей проект статуту товариства, я перепишу й поверну. (Забрав, попрощався і вийшов).

Куліш: А у мене є один план, що до поїздки Шевченка за кордон. Коли б згодився, то й виправимо. Так буде спокійніше, а то занадто гарячкує... (Виходить).

Костомаров: То що ж зостається тут? Пустка... – тільки ми з вами зі всіх початківців товариства.

Гулак: Наростуть молоді сили. Підхоплять справу.

Костомаров: І то правда. Бувайте! (Відходить).

Гулак (замислений, неспокійний): Може й справді змію підгодував у себе? Подивлюся в дальших кімнатах. (Виходить і за хвилинку повертається). Нема. Так і є – він шпигун. Знищити списки. Статут забрав Савич. Здається ніяких слідів. (Проглядає папери, розпалює камін, дещо спалює. Стук у двері). Невже?! Швидко справилися...

(Входять жандарми).

Жандарм: Навіть двері гостинно не замкнені. Ви Гулак Микола Іванович? Господар цієї квартири?

Гулак: Так.

Жандарм: У вас мали бути збори.

Гулак: Як бачите – нікого нема.

Жандарм: Маю наказ перевести у вас обшук.

(Показує папірець).

Гулак (показує кругом себе): Ото все відкрито.

Жандарм: Ого-го, та тут і за місяць не переглянемо... (Гулак низав плечима і спокійно засів у фотель).

Жандарм: Що ж, берімось...
(Перевертають, переглядають).

(Завіса)

П'ЯТА ДІЯ
„ЗАСОБИ БОРОТЬБИ”
2-га картина: „Арешт”
ДІЙОВІ ОСОБИ:

1. Шевченко Т. Г.
 2. Посяденко
 3. Навроцький
 4. Петров – студент
 5. Дідок
- (Жандарми, селяни)

(Берег Дніпра. Від переправи човном їде Шевченко з портфелем і скринькою з малярським приладдям. Розмовляє з селянами, що зібрались біля переправи. З гори наддніпрянської сходять кілька жандармів. Недалеко крутиться Петров, переодягнений, трудно й пізнати. В сторону поза кущами Посяденко і Навроцький слідкують за Петровим).

Шевченко (підійшов до старого діда): Чи здалека, діду?

Дідок: Я з Києва.

Шевченко: О, як то добре! Земляк значить.

А я оце якраз збираюсь туди зайти.

Як там Варфоломей Шевченко? То мій брат удругих.

Дідок (кинувся): То ви, може, Тарас Шевченко?

Шевченко (сміючись): А ви й про Тараса чули?

А я і є Тарас, Тарас Шевченко.

Дідок: Та як не чути! Дай на тебе глянути. От який той Тарас! Багато поголосу ходить про тебе... (До селян, що недалеко були). Дивіться, людоньки, – он це Тарас Шевченко.

(Шемрання поміж людьми: „Шевченко, Шевченко”, підходять ближче).

Один молодий: Що „Кобзаря” написав?

Шевченко: Він самий, він... А ти що письменний?

А дівчина якась (вихопилась):

„По діброві вітер віє
гуляє по полю,
При дорозі гне тополю
до самого долу...”

Шевченко (зрадів): Дійшло?! Ото ж казав я – одну сльозу з очей карих, і я пан над панами!.. (Сідає на якийсь камінчик, дістає з портфеля зо дві книжки і роздає). Нате ж вам кобзариків, вивчайте на здоров'я... (До діда). Як живете, діду?

Дід: Або ж сам не знаєш? От старість прийшла. Куди дітися? Сам один на світі zostався. Ні в пастухи, ні в конюхи... хоч в старці йди попід тинами. До кого вдатися? Бог високо, цар далеко, а свої люди й самі бідують... Отака моя стареча доля...

Шевченко: Правду кажеш, бог високо, цар далеко – нема чого на них і уповати. Треба громадою радитись та самім собі долю добувати. (Пошукав у кишнях грошей). Прийми від мене, діду, на знак надії, що колись нашим молодим легше буде...

(На горбі Петров, криючись, підійшов до жандармів).

Петров: Он Шевченко межі мужиками, щоб не помилились, я підійду раніш до нього.

(Жандарм кинув головою, Петров сходить в напрямку групи селян).

Посяденко (до Навроцького): От падлюка!

Я зараз кинуся до нього. Зіб'ю його з ніг.

Навроцький: Краще бігти, попередити Шевченка, може які папери сховати треба. (Кинулись поміж людьми. Але Петров був ближче до Шевченка, випередив їх, підійшов до Шевченка, який розглядав книжечки з селянами і нічого не помічав).

Петров: Тарасе Григоровичу, оберніться, гляньте, жандарми сюди направляються. То за вами. Скоріш дайте ваш портфель, я заховаю, щоб до чого не причепились... Не бійтеся...

(Поки Шевченко розігнувся і обернувся, Петров схопив портфель, що лежав на землі, і відскочив від Шевченка).

Посяденко: Невже він рятує Шевченка?

Навроцький: А ми так погано про нього думали. Може, сумління заговорило...

Шевченко (до людей): Одійдіть від мене, люди добрі, щоб і вам ще не досталось чого недоброго... бо за мною он вже прийшли харцизяки...

(Люди загомоніли: За що? По що? Як би не дати! Метушаться, гомонять. Шевченко сидить сам на камені).

(Петров швиденько підскаочив до жандармів і сунув одному портфель Шевченка).

Петров: Оце з мого боку і все. (І швидко відійшов).

(Жандарми скерувались до Шевченка. Посяденко і Навроцький доганяли Петрова).

Посяденко: Куди? Вбити тебе мало! (Кілька разів хльоснув Петрова по обличчю, той вирвався, скулився, побіг на горби, а хлопці побігли в сторону до Шевченка).

(Жандарми підійшли до Шевченка).

Шевченко: А, і портфель мій у вас!..

Спритно зроблено... А я оглядаюсь, де він подівся...

Жандарм: Ви Шевченко Тарас Григорович?

Шевченко: Я Шевченко Тарас Григорович.

Жандарм: У мене наказ вас затримати і припровадить до канцелярії генерала губернатора.

Шевченко: Покажіть наказ.

(Жандарм протягає урядовий папір).

Шевченко (мовчки перечитує): Ну, що ж, ходімо. (Піднімається з каменя, мовчки уклонився на всі сторони і пішов на горби. По дорозі забачив студентів, що стояли в розпачі). Прощайте, хлопці!

(Натовп з острахом дивився йому вслід).

– Ховайте, ховайте „Кобзаря” у кого він є, та швиденько тікайте, щоб не одібрали...

– Тільки нам і залишилось...

– Що з ним буде?

– От тобі, кажуть, і вільний Шевченко – де ж та його воля?

Був кріпаком та став арештантом...

– Не знати – які кайдани гірші!

Дідок: Думки-пісні його не закують! Не закують душі його...

(Завіса)

НА ЗАСЛАННІ

ПЕРША ДІЯ „В КАЗАРМІ” ДІЙОВІ ОСОБИ:

1. ШЕВЧЕНКО Тарас Григорович – солдат
2. ЛАЗАРЕВСЬКИЙ Михайло
3. СКОБЕЛЄВ
4. МИТРОШКА – солдат
5. СТАРИЙ
(Солдати, казах)

(В казармі Орської фортеці. Видно тільки кінець казарми. На нарах лежать постаті, прикриті чи солдатською шинелею, чи чимось іншим. Спереду високе віконечко, під ним поличка з книжками, столик, збитий з простих дощок, на столику бляшанка з приготовленою масою для скульптури, почата фігурка казахського хлопчика, на стіні висить казахська домбра, на цвяху мундир, тощо. Тут же на нарах лежить Шевченко, читає книжку при лійовій свічці, світ затуляє книжкою. Чути вигуки, крик, храп).

– Ой, братці, зжальтеся. Шкіра лопається.

– Та чого кричиш! Прокинься, ніхто тебе не ріже.

ШЕВЧЕНКО (оглянувся): А той бідак і уві сні кару відбуває.

– Не шмагайте так.

– Перестань, кажу тобі!

– Га, що. От чортяка. Його високородіє приснився, що наказав ременем відшмагати.

– Ну, досипай, досипай – як би той сон в руку не був.

(Втихомирилось. З-під нар виліз підліток казах. Шевченко легко вхопив за плече, робить знак, щоб той не крикнув, гладить його по плечу).

ШЕВЧЕНКО: Що тобі?

(Казах показує, що хоче їсти. Шевченко витяг з-під подушки шматок хліба, хлопець взяв, приклав руку до чола, прошепотів: „Акін, спасіба” і поповз назад. Собака видно зачула хліб і собі наблизилась, сіла на задні ноги, замахала хвостом).

ШЕВЧЕНКО: І ти голодна, псино. (Пошукав на полиці, ще знайшов якісь шматки, віддав, погладив по вухах і відмахнувся рукою, пес і собі подався здовж казарми).

ШЕВЧЕНКО: І люди, і тварини – все голодне у цім пісчанім краю. Найтяжче ніччю – тьма, тиша, прикрі думки... Де ви всі мої друзі? Чи ще побачимось? А серце стукає: ніколи, ніколи, ніколи. При цім сліпачку погано видно, а така жадоба писати, поки ніхто не бачить. (З-за пазухи виймає свою захалявну книжечку, оглядається). Я не спроможний боротися з спогадами – думами. В казармі, в цій тюрмі, здається, немає на що сподіватись...

„А я таки буду сподіватись,

Таки буду виглядати,

Жалю серцю завдавати”.

Як той чернець, що в келії самотній за свою Україну молився.

(Пише).

Так, бий поклони

І плоть старечу усмиряй,

Святе писаніє читай...

А серцеві не потурай.

Воно тебе в Сибір водило,

Воно тебе весь вік дурило.

Бідне людське серце. Чи не дурило воно і тебе, Тарасе, все твоє життя. Мое нестримне серце привело мене сюди (оглядається). А це ж люди, мученики, як і я... Я ж не один. Вони живі і мені ще треба жити... Свята поезіє, врятуй!

(Вскочив молодий солдат Митрошка, широко двері відчинив. Піднявся крик).

– Чортяка тебе взяла б. Двері зачиняй.

МИТРОШКА: Браточки, айда, воші шпарити. Пекарі хліб повиймали, казали, хто хоче, хай шмаття несе, поки піч гаряча...

(Заметушилися всі, почали скидати з себе сорочки, онучі. Напівголі, хто і сам побіг до пекарні, а хто кидав біля Митрошки. Хтось пожартував: „Ех, ма, коли не п’є козак, то воші б’є, а все не гуляє”.

МИТРОШКА (підскочив до Тараса): Тарасе Григоровичу, давайте, давайте і своє, бодай сорочку, я занесу.

ШЕВЧЕНКО: Так, так, друже, спасибі тобі. О це добре – нехай попариться.

(Помалу все знов утихомирилося, понакривались хто чим мав. Почали по-тиху між собою гомоніти. Шевченко знов взявся було за свою книжечку та приповз до нього Скобелев).

ШЕВЧЕНКО: Що тобі? Примощуйся біля мене... Що, тоскно, браток. Як це так – ти з України, а прізвище російське.

СКОБЕЛЕВ: Е-е, довго розказувати... А от, порадьте, що мені робити. (Виймає з кишені пакет сургучем опечатаний). Ото пакет, а в нім мало бути десять карбованців, віддав мені його ротний – а грошей там нема.

ШЕВЧЕНКО: Підлота!

СКОБЕЛЕВ: Я йому морду наб'ю.

ШЕВЧЕНКО: Ну, і що з того? Ти цим не докажеш, що він взяв, а за зневагу офіцера найменше на каторгу попадеш, а то й розстріл можуть присудити. За десять карбованців не варто життя стратити. От що, я тобі назбираю ці гроші. Розумію, що вони тобі потрібні. Заспокойся, візьми себе в руки.

СКОБЕЛЕВ: Коли ж такого гада варто і зничтожити. Хіба ж можна залишити на світі, щоб він кривдив бідолах солдат. Мені однаково вже, а з каторги я не раз вже тікав...

ШЕВЧЕНКО: Он що. (Про себе в роздумі: „Варнак” з кріпаків певно”).

СКОБЕЛЕВ (тихо): Звичайно і прізвище не мое, а хто такий я, і сам добре не знаю, не пам'ятаю, забув. Михайлом хрестили, бо мати Мишкою звала. Та забрали мене малим від матері до панського оркестру – на трубі грати... Ну і пішло, і пішло... Є що згадувати, не допоможе ніщо... Ніщо не допоможе. Не вернеться вже ні доля, а ні Україна. Та нема гірш нікому, як козакові молодому...

ШЕВЧЕНКО (обняв солдата): Чи ж мало є таких, бачив на Україні і скрізь.

Щоб він не плакав, не журився,

Щоб він де-небудь притулився –
то віддали в москалі.

Ну, а за гроші не журися. Цур їм, ще за них лихо терпіти. Вже я якось роздобуду...

(Вбігає Митрошка з оберемками одежі, що аж димить).

МИТРОШКА: А ну вставай, та розбирай своє добро, хто що здавав.

(Всі заворушились, кинулись по одежу, вибирали свої сорочки, розглядали, тішились).

Вигуки:

– От, так посмажились.

– Диви, диви, як полопали.

– Оце так баня.

– Будемо мати спокій хоч кілька ночей.

– Еге ж, чекай того спокою, а постілка аж кишить, там всього, чого хочеш, знайдеш.

(Одягають білизну, оправляють постілку, Скобелев встав, іде собі за сорочкою. В другому кінці чути починається сварка).

МИТРОШКА (подає Шевченкові його сорочку): Ото ваша, Тарасе Григоровичу,

ШЕВЧЕНКО: Спасибі, друже. (Одягає).

(Чути крики).

– Ей, хто з вас тут лазив. Нема пляшки з горілкою, все перебував.

– А хто ж, як не Микола. Це він ласий до чужої горілки.

– Ти, що, бачив?

– Бачив, не бачив, а нюхом чую, як від тебе сивухою несе.

– А сто дідьків твоєї матері. То ти будеш за чужим добром лазити.

(Чути ляпас).

(Почалася бійка, крики, лайка).

– Ах, ти ж каторжник.

– Сам каторжник.

– Та що, ви братушки, ще ротний надійде, то лихо всім буде.

Іди під три чорти з своїм ротним. Я на останні гроші горілки купив, та щоб дарував йому. Я з тебе кишки витрушу, злодію миршавий.

– Та розтягніть їх, як півні вчепились один в одного... Он за горлянку хапаються...

ШЕВЧЕНКО: Хлопці, хлопці, не бушуйте.

СКОБЕЛЕВ: Ранок уже, одягатися пора, скоро нас покличуть.

(Помалу втихомирилось, почали одягатись).

ШЕВЧЕНКО: Де я? Це ж мої товариші, мого життя. Всі такі ж нещасні, як я. Світку мій минулий, не дай кинутись в обійми темряви, руїни... Музо моя, сестро, не покидай, зігрій. А що ж ти, сестро, моя розраднице, така далека. Чи згадуєш Тараса – сіромаху? Немає листів ні від кого.

(Хтось вже одягнув солдатську амуніцію і закричав: „Левой, левой, левой”).

ШЕВЧЕНКО: Ну що ж... Настав уже день, ця безконечна ніч минула. Так я благав, щоб світало, як волі сонця я чекав... А що ж це сонце мені дало? Мені ж на варту... Не підю. Чогось нездужаю... Щось той ревматизм, чи що, розламав мене вкінєць. Митрошка, голубе. (Гукнув). Чи не пішов би ти за мене на варту оце зрання.

МИТРОШКА (підбіг): Добре, Тарасе Григоровичу, що мені. З охотою, зараз буду готовий. (Кидається одягатись, натягає вузькі штани). Мабуть, чортяка, шив перший солдатський шинель.

СТАРИЙ СОЛДАТ: Чорт, не чорт, а в недобру годину, то вірно. (Крекче старий). Ану, браточки, застебніть, бо сам не здужаю.

ДРУГИЙ (когось повчає): Треба не одягти, а всунутись в штани, застебнути їх аж під грудьми на ребрах.

- Ой задавиш, ей-бо, дихати нічим.
- Ач, який маніжний.
- Нічого, солдат – казенная вещь, накажуть – і не дихаючи житиме.
- Тягни, тягни портупею аж під ложечку...
- Як повмираем, тоді вже портупеї покидаємо.

СКОБЕЛЕВ: Від цього одягу солдати хворіють на кам'яну хворобу, грижу тощо. До армії тисячами бандажів надсилають.

ШЕВЧЕНКО (про себе): А монарше око милується на затягнутих журавлів.

СКОБЕЛЕВ: Ну, братушки, держись сьогодні на муштрі. Муштрувати будуть до поту. Якесь, кажуть, начальство скоро має бути... (Чути барабан).

МИТРОШКА: Ого, шикуйся... бігом марш. Бери ложку, бери бак, нету ложки, ступай так! (Виходять. Останнім виходить старий солдат, намагається випрямити спину).

ШЕВЧЕНКО: Самітності, самітності! А той старий солдат. Трудно йому вже випростуватися. Багато винесла спина його, широка вона, скільки ременю вмістилось в ній. Так муштруються царями всі народи і мовчать, бо благоденствують... Забутися, забути, читати Шекспіра мудрого – єдина розрада. Як це вірно сказав Гейне про Шекспіра: „Поле його драм – вся земна куля, час – вічність, герої – людство...” (Заглиблюється в читання, часом деякі рядки читає голосно).

(По казармі іде Михайло Лазаревський, підходить до нар, де лежить Шевченко).

ЛАЗАРЕВСЬКИЙ (хвилюючись): Тарасе Григоровичу! Кобзарє!

(Шевченко сів, якомсь з недовір'ям поглянув на нього).

ШЕВЧЕНКО: Вибачте, я вас не знаю. Так трудно навернути до людини іншого світу, відірватись від мого теперішнього існування... Хто ви такий?

ЛАЗАРЕВСЬКИЙ: Я ваш земляк, Михайло Лазаревський з України.

ШЕВЧЕНКО (пожвавішав): Ач, куди залетіти. І по своїй волі?

ЛАЗАРЕВСЬКИЙ: Що поробиш. Так по роботі довелось. Привіз вам листи з Оренбурга від художника Чернишова.

ШЕВЧЕНКО (схвилювався): То він ще й досі в Оренбурзі? Я так надіявся на його поїздку до Петербурга, що побачиться з Жуковським, з Брюловим, переговорить з ними про мою долю. (Читає лист. Лазаревський переглядає книжки).

ШЕВЧЕНКО: Що ж, не вийшло... А ще пише, що і тут є якийсь шпигун, якому наказано слідкувати за мною... Я і так уже не малюю і не пишу, хіба крадькома деколи. От глиницею зайнявся (показує початі роботи), бо про це в наказах нічого не згадали.

ЛАЗАРЕВСЬКИЙ: Я буду в Петербурзі в скорім часі – які будуть доручення. Приготовте листи, заберу з собою. Будьте обережні, Тарасе Григоровичу, і майте надію. Ото трохи паперу і олівці...

ШЕВЧЕНКО: О, за це гаряча подяка вам. (Ховає). Аж не віриться, що переді мною людина, яка побуває там, куди вже може не вернуса. Ви побачите мою прекрасну блакитну Альма Матер великого Карла... всіх друзів... і не знаю я, чи це сон, чи то був сон – така глибока межа між двома світами... Ну, та годі про своє відчуття... Я приготую листи, дещо з своїх думок. Тільки сюди за ними не заходьте, я вийду в степ за казарми, там і передам вам. Розкажіть же, розкажіть, що діється на світі.

ЛАЗАРЕВСЬКИЙ: Про Оренбург лише можу вам згадати, про поляків – ваших друзів, які завжди вас пам'ятають і називають вешцем. А з краю вісті невідрадні. Там хитрий лис все нишпорить.

ШЕВЧЕНКО: Матінка Росія і тут своє піклування простягає материнське.

ЛАЗАРЕВСЬКИЙ: Зубожіння страшно... Азія...

ШЕВЧЕНКО: Хіба ж наша цивілізована Європа далеко відійшла. Коли згадати кріпаків якого-небудь панка у нас на

Україні, то самого Данте перелякати можна тим пеклом. Та що казати – скрізь так на світі...

ЛАЗАРЕВСЬКИЙ: А все таки в Європі назрівають деякі зміни.

ШЕВЧЕНКО (жваво): Які?

ЛАЗАРЕВСЬКИЙ: В Австрії, в Угорщині, в Італії повстають селяни.

ШЕВЧЕНКО: Чи дійде ж той вітер і до нас?

ЛАЗАРЕВСЬКИЙ: В газетах часом прориваються вістки до нас. А цар старається братерську руку протягати всім імператорам у скрутний час.

ШЕВЧЕНКО: Ото ж бо й є. Потрібно в нашій армії свідомість пробудити.

ЛАЗАРЕВСЬКИЙ: Найдуться ще й такі. Народжуються сили молоді, підіймуться на нові височини.

ШЕВЧЕНКО: Ой, брате мій, не страшно і зійти в могилу, якщо твої знамена підхоплять молоді.

ЛАЗАРЕВСЬКИЙ: Надійся брате. То ми ще побачимося, а зараз поспішу до коменданта в урядовій справі. (Вбігає Митрошка).

МИТРОШКА: Тарасе Григоровичу, нещастя. Скобелев пропав – забрали.

ШЕВЧЕНКО (вскочив): Що сталося?

МИТРОШКА: Та ротний причепився, що той не так стоїть на муштрі, а він і крикнув: перед тобою не варт во фронті стояти. Ну і пішло... Ротний підскочив, дав раз в морду, а той йому, аж усі завмерли... Лиш було чути „Забрати його”. Я вже не пам’ятаю, хто й кричав і що потім було... І повели.

ШЕВЧЕНКО: Так, це певний розстріл... зневага офіцера... Отакі у нас криваві розправи. А-а-а, чом я його не стримав і випустив з казарми! (Митрошка припав до нар. Шевченко блідий стояв як скам’янілий).

ЛАЗАРЕВСЬКИЙ: Заспокойтесь, прошу вас. Я піду розізнаю, може можна щось розізнати і облегшити...

(Шевченко поглянув лиш на нього безнадійно і припав до своїх нар).

ДРУГА ДІЯ
„НА АРАЛЬСЬКОМУ МОРІ”
ДІЙОВІ ОСОБИ:

1. ШЕВЧЕНКО ТАРАС ГРИГОРОВИЧ
2. БУТАКОВ – комендант наукової експедиції
3. МАКШЕСВ – топограф, офіцер, учасник експедиції
4. ВЕРНЕР – географ, офіцер, учасник експедиції
5. МАРКО – солдат
6. МИТРОШКА – солдат

(Острів на Аральському морі. Тут і скалистий берег з одного боку, з другого боку рівне місце, вдалині як би ополонка круг джерельця, два намети – не то палатки, не то юрти, позаду видно море. Коло джерельця пораяється кухар Марко, йому помагає Митрошка: розкладають вогонь, приладжують казанок тощо. Тут же якісь паки, а на скелі сидить Шевченко з приладдям до малювання. Недалеко Вернер – геолог, щось копається в скелях, набирає зразки. Макшеев робить якісь поміри).

МАРКО: Сьогодні у нас учта на славу, з рибини уха. Та ще й рибина яка – осетрина.

МИТРОШКА: А де ж ти її зловив, коли?

МАРКО: Цей Арал – дуже бурхливе море. Видно, хвиля викинула осетра на берег – буря була – а він і застряг межі камінням, не міг вибрести з калюжі.

МИТРОШКА (кричить до Шевченка і Вернера): Ура. Геть з горохом! Вже цілий тиждень пучить животи. Сьогодні осетрина.

МАКШЕСВ: Я знав, що з моїм Марковієм ніде не пропадемо, він завжди щось винишпорить.

ШЕВЧЕНКО: Гляди, Марку, ти сам повчав мене, що риби сонної не їдять, щоб не зашкодило.

МАРКО: Поручусь за цього осетра, я по очах угадую.

ШЕВЧЕНКО: А от за це джерельце – спасибі можна сказати цьому небезпечному острівцю. А от на нашій шхуні вода вся протухла.

МАКШЕСВ: Кругом вода, а ми таку спрагу перетерпіли на цьому клятому морі. І невеличке, а бурхливе, повно скель гострих, та островів безлюдних.

ШЕВЧЕНКО: А все ж, яка розкіш. Ми як Робінзони – безлюддя, краса природна, хоч би подовше відпочити від

казарми, муштри, окриків, смороду... Нехай щодня горох, нехай помучить спрага, але ж тут воля, простори дикі...

МАКШЕЄВ: Але ж цей острів називається „Барса-Кельмес” – значить „підеш – не вернешся”.

(Підходить Бутаков до Шевченка, розглядає його зарисовки).

БУТАКОВ: Так... так. „Підеш – не вернешся”. Не боїшся тут залишатися, бо шхуна зараз одійде в дальше обслідування...

ШЕВЧЕНКО (замислений): Мені цей острів не страшний, страшніше повернення до форту.

БУТАКОВ (до всіх): Зостається тут вас п’ятеро. Продовжуйте свою роботу. На кілька днів залишимо вам харчів, а я з командою на шхуні обслідую ще дальші острови, може прийдеться нам ще десь зачепитись. А у вас, Тарасе Григоровичу, кажуть вже і вірш готовий для нашої флотилії.

МАКШЕЄВ: А як же, а як же. Допався до свое музи, а найбільш прильнув до малювання.

ШЕВЧЕНКО: Ще б пак, після такого посту... Та то ж як чоловік на світ наново народився... Папір маю, олівці. Це ж яке багатство... Вернувся до життя.

БУТАКОВ: Ну ж почитайте, прочитайте, чим ви там оживили свою музу.

(Шевченко дістає з своєї скриньки якийсь малюнок, а на обороті записаний вірш. Читає).

Готово. Парус розпустили,
Посунули по синій хвилі
Поміж кугою в Сир-Дар’ю
Байдару та баркас чималий.
Прощай, убогий Кос-Арале!
Нудьгу заклятую мою
Ти розважав таки два літа.
Спасибі, друже. Похвались,
Що люде і тебе найшли
І знали, що з тебе зробить...
Прощай же, друже. Ні хвали,
А ні ганьби я не спілітаю
Твоїй пустині. В іншим краю,
Не знаю, може й нагадаю
Нудьгу колишнюю колись...

БУТАКОВ: Наша експедиція попаде і в географію, і в геологію, і в історію, і в літературу. Пишіть. Як можна скоріш

відживайте. Мені пора. Зоставайтеся бадьорі, товариші. Якби щось сталося – не затримаюся виручити вас звідти (Відходить).

ШЕВЧЕНКО: Хто знає, чому цей острів так чудно називається?

МАРКО: Багато легенд розповідають про цей острів місцеві люди. То якась вівця на острові паслась – один волос золотий, другий срібний, а то качка над островом літає, в неї пера з золота і срібла. От джигіти почали рватись на острів, шукати багатства. Пішов один і зник, за ним другий – пропав, не вернувся. Так усі джигіти – хто не пішов, зникав, бо їх гурії – прекрасні діви заповнили.

МАКШЕСЬ: Ха-ха-ха. То так ще й нас ті красні гурії заповнять.

МАРКО: О, я не хотів би нічого з цього багатства, коли б додому, не треба ні срібла, ні золота. А дівчата ж у нашому селі, побачили б, ото й справді нікуди йти не схотіли б.

ШЕВЧЕНКО (що підійшов ближче): Ото справедливо сказано.

ВЕРНЕР (теж наблизився з своїм камінням): Це так художньо народ зобразив багатство цих островів. Погляньте – камінне вугілля, кварц. Хто знає, може і золото є.

ШЕВЧЕНКО: Так можна собі уявити, що на берегах цього Арала колись постане новий Сан-Франциско.

(Шевченко і Вернер прилягли рядком на скелі).

ВЕРНЕР (сумно): Коли б люди могли скрізь вільно, дружно працювати. Скільки багатств в природі, таємниць не розкрито, а сили наші гинуть даремно. Це ще якийсь щастя, що Бутаков забрав в нас цю експедицію, хоч чим-небудь послужимо для якоїсь корисної справи.

ШЕВЧЕНКО: Ох, брате мій, і тобі трудно в засланні. Наша доля однакова. Тому найближче ми один одного розуміємо.

ВЕРНЕР (показав очима на хмару): Хмурка...

ШЕВЧЕНКО (повторив): Хмурка. Як ніжно звучить, як і наша хмарка...

ВЕРНЕР (ніби про себе): „Якщо піду у брязкоті кайданів у Сибір на каторгу – загомонить у Литві, як ми страждаємо безвинні, півживі... Лиш смертю я служу коханій батьківщині. А мав би сто життів – віддав би всі, як нині...”

ШЕВЧЕНКО (кинувся): Хто це, Міцкевич?

ВЕРНЕР (задуманий): Яка влада вам дана, поети, Ви знаєте, по польськи поет – вещь.

ШЕВЧЕНКО: Вещ – віщий. Так, треба бути віщим-пророком, тоді тільки ти дійсний поет.

ВЕРНЕР: Отут я згадав рядки Адама Міцкевича, великого нашого вигнанця і пілігрима, і моя кара, теж вигнання з вітчизни, не здається мені вже такою важкою. Ви знаєте, Тарасе, що значить його слово для польського народу.

ШЕВЧЕНКО: Знаю. Не тільки для вашого народу, адже воля, братерство для всіх народів жадана зоря, якою би мовою про це не говорили.

ВЕРНЕР: У Польщі потай розповсюджували його „Дзяди”, ховали коло свого серця. Поліція призначила по п'ятдесят флоринів за кожний доставлений примірник, але не віддавали його слова ні за які гроші, а воліли терпіти за нього. Тільки би знати, що недаремно страждають люди, цілі покоління, і ти, і я, і тисячі, тисячі незнаних, що колись народ і мій, і твій скинуть люті кайдани, і будуть вільні і щасливі...

ШЕВЧЕНКО: І не буде ворожнечі, ненависті між нашими народами... а буде дружне співжиття, як писав колись Пушкін про Міцкевича: „Когда народы, распри позабыв, в единую семью соединятся”.

ВЕРНЕР: Що може бути зворушливішого від цієї дружби двох світлих великих поетів. Казали у нас поляки, що коли Міцкевич дізнався про наглу, жахливу смерть Пушкіна від руки нікчемного пройдисвіта, він хотів викликати Дантеса на дуель.

ШЕВЧЕНКО: Народи не винні в цій ворожнечі, її розпалюють володарі в коронах і папських тіарах, їм потрібна ця ворожнеча – легше ланцюги скріпляти, а генії людства завжди кличуть до єднання, братерства. Я певен – ми будемо братами.

ВЕРНЕР: Як ти хороше говориш, Тарасе. Знаєш, я інколи думаю – не треба нарікати на своє вигнання. Я стільки пізнав хороших, світлих людей в цих пустелях. Отам в Оренбурзі багато поляків засланих. От і ти тепер, аж тут на Аралі – маляж і вещ...

ШЕВЧЕНКО: А все таки краще було б, якби ми не тут в неволі, а по своїй волі де-інде заізнались та здружились.

ВЕРНЕР: Та що й говорити, але все ж яке для нас полегшення, щастя, що ми попали в експедицію.

ШЕВЧЕНКО: Так. Ми тут над цим далеким морем згадуємо вірші Міцкевича, Пушкіна, їх ясну приязнь... і далеко, далеко відлітають моя солдатчина, Орська фортеця. Ніби ніколи її не було.

МАКШЕСВ (що розглядав Шевченкові малюнки, підійшов ближче): А я розглядав ваші зарисовки, Тарасе Григоровичу... Як це добре, що ви все занотовуєте в малюнках, який цікавий це буде альбом і для науки, і для мистецтва. Так словом не розкажеш.

ШЕВЧЕНКО: Знаєте, там в Орську мені здавалось, що я втрачаю почуття до природи, відчуття прекрасного назавжди, що я вже не годен бачити в живій і неживій природі ні ліній, ні фарб. Ставало страшно так, як тоді, коли чоловік сліпне раптово, впадає в темряву відразу. А тут все ожило переді мною, я прозрів... О, як би хотілося мені послати ці малюнки моїм друзям, щоб і вони не втратили віру в мене.

ВЕРНЕР: Я тішуся вашим натхненням.

ШЕВЧЕНКО: Так, все потребує натхнення. У вас, Томашу – теж натхнення до науки, до цього каміння, до кожної крихітки землі. Ви як би перетворюєтесь, коли знаходите в цьому камені щось значне, для нас невидиме і своє лихо забуваєте, не відчуваєте нудьги... Це є натхнення...

МАКШЕСВ: Колись всі наслідки цих дослідів, малюнків, pomірів увійдуть на сторінки географії і ця експедиція хоч трохи збагатить науку, а школярі на уроках географії будуть може й недобрим словом поминати, що треба вивчати нові назви цього Арал-денгиза – скупчення островів, та й нас, їх перших Магеланів згадувати.

ШЕВЧЕНКО: За це я щиро вдячний Бутакову, що надав мені це почуття повноцінної людини. А там ворухиться вже знов зла думка „А що ж то далі буде”. (І затагнув тихенько „Зоре моя вечірняя”).

„Зоре моя вечірняя,
Зійди над горою,
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою.
Розкажи, як за горою
Сонечко сідає,
Як у Дніпра веселочка
Воду позичає.
Як широко сокорина
Віти розпустила,
А над самою водою
Верба похилилась”...

МАРКО: Агов!.. Запрошую мої браточки на хоч і запізнений, пишний, чисто аральський похідний обід... Не тільки юшка, а й печені досхочу. Ні гороху, ні гречки, хоч би і просили, не даватиму.

ШЕВЧЕНКО: Все з того осетра, що серед скель піймався, а не боїшся нас годувати ним?

МАРКО: Будьте надійні, я за те відповідаю. Наставляйте менажки. (Підходить з своїми менажками. Марко обділяє юшкою і туди ж кладе по куску рибини. Митроша крає хліб, розносить. Всі зі смаком споживають свій пай).

МАРКО (задоволений): Кому добавки? Не кремпуйтесь. Ще досить у казанку...

МАКШЕЄВ: От так, Марковія! Наситив нас по-царськи. З тобою не пропадеш ніде. Ну що ж, як гулять, так гулять. Давайте вже й гармошку, Митрошка починай! (Починає грати).

МИТРОШКА: А що мені, і піду. Ех, ма! На вольному плацу (і пустився).

МАКШЕЄВ: Дивіться, дивіться, Тарасе Григоровичу, що він виробляє.

ШЕВЧЕНКО: А стрибає, як птах літає.

МАКШЕЄВ: Йому з балету великого театру можуть позаздрити.

МАРКО: То все моя юшка наробила – підгодувався хлопець, то й відшпарює.

ТРЕТЯ ДІЯ
„МУШТРА”
ДІЙОВІ ОСОБИ:

1. ШЕВЧЕНКО ТАРАС ГРИГОРОВИЧ – рядовим солдатом
2. МИТРОШКА – молодий солдат
3. ПОТАПОВ – ротний командир
4. УНТЕР ОФЦЕР
5. СТАРИЙ СОЛДАТ
6. КОМЕНДАНТ
7. СКОБЕЛЄВ – рядовий солдат
8. СВЯЩЕНИК
(Офіцери, солдати)

(Ново-Петровське укріплення. Плац за казармою для навчання, оглядів муштри. З правого боку видно початок плацу, з лівого боку огорожа біля казарми, за огорожею видно горбовину як насип форту. На плацу всякі приладдя для військових вправ. Видно тільки кілька солдат, біля них унтер офіцер муштрує. Солдати зморені муштрою і спекою).

– Левој, левој, левој.

Живіт втягај, втягај.

Груди випинај.

Що, не чуєш, роззяво, скільки з тобою часу вже проманіжив, а ти ще не второпає.

(Надходить ротний командир Потапов).

ПОТАПОВ: Живіт, живіт... Що, як мухи сонні, аж роти пороззявляли.

УНТЕР: Так що, ваше благородіє, сильно спекота дошкуляє. Може б муштру перенести на пізніші часи, а зараз словесністю зайнятись.

ПОТАПОВ: Ще що вигадав! Свої устави заводить (оглядається). А де той новий, переведений з Орська, Шевченко?

МИТРОШКА (підскочив): Дозвольте доложить, ваше благородіє, рядовий Шевченко хворий, дуже ревматизм розломив, лежить, трудно йому...

ПОТАПОВ (перебив): Тебе хто питає? Бач, який заступник найшовся. Негаймо поклич його на плац.

МИТРОШКА: Слухаю, ваше благородіє (по-військовому повернувся і побіг).

ПОТАПОВ (до унтера): Розомліли як. А ти, бачу, недбайливий став. А як на війні, солдат теж на спекоту вважати буде? Не сьогодні, завтра начальство на смотр приїде – хто буде відповідати. Як у тебе тримаються солдати. На гауптвахту захотів за попушення. Я через тебе відповідатиму. Щоб мені ніяких розімлілих, ніяких хворих тут не було. Бач, ніженки які. Вже їх розломило. Хвороби повідумували. Царський одяг носите, царський пайок маєте, що вам поблажки потрібні. Продовжить муштру ще на дві години.

УНТЕР: Дозвольте, ваше благородіє, передишку зробити, так по різній надобності...

ПОТАПОВ: Ніякої передишки. Подтянісь! (Пройшов далі по плацу). (Муштра продовжується. З воріт від казарми йшов Шевченко повільним кроком в солдатській амуніції, з рушницею

на плечі, похмурий, з якимось отупілим відчаєм на обличчі. Біля нього крокував Митрошка).

ШЕВЧЕНКО: Благаю Бога, щоб смеркало, бо на позорище ведуть старого дурня муштрувати.

МИТРОШКА (з відчаєм): Дуже трудно, Тарасе Григоровичу?

ШЕВЧЕНКО (аж зашипів, ніби злоба клокотала в ньому): Цить, мовчи!

МИТРОШКА (шепче): Ех, катюга, катюга той ротний.

ШЕВЧЕНКО: Не зривайся, хлопче, міцно стисни зуби, бо буде і тобі і мені лихо. (Повертається ротний).

ПОТАПОВ: А, як ся маєте, пане Шевченко. (Шевченко став суворіший, підняв руку до козирка).

ПОТАПОВ: Ти ще пнешся благородною людиною зватись, та освітою пишатись, а не знаєш якою рукою перед начальством козиряти. Чи може не знаєш, яка рука права, яка ліва. Відбудеш добу на гауптвахті.

(Шевченко намагається підняти руку та от болю спускає).

ПОТАПОВ: Ти за політичні справи потрапив у солдати?

ШЕВЧЕНКО: Так. За політичні.

ПОТАПОВ: От чурбан. Не так, а „точно так, ваше благородіє”.

ШЕВЧЕНКО (суворо): Точно так, ваше благородіє.

ПОТАПОВ: Ще добу на гауптвахті за непочитаніє. Гляди-но мені, а то я з тебе всі ці дурощі політичні повибиваю.

ШЕВЧЕНКО (суворо): Точно так, ваше благородіє.

ПОТАПОВ: Що це, насмішка? Тебе ж ніхто ні о чім не питає. Ще одну добу за зневаження. (До унтера). Взять його в науку. (А сам одійшов на плац).

УНТЕР: Смирно!

(Шевченко став навияжку).

УНТЕР: Шагом марш. Левої, левої, левої. Стой. Ліву ногу піднести. Вище, вище, ще вище. (Шевченко старається як можна вище підняти ногу).

УНТЕР: Та що вона у тебе пришпилена, чи що! Та догори носок, кажу! (Підштурхнув йому ногу так, що той ледве не втратив рівновагу. Підскочив Митрошка і підтримав його). От нездара, прости господи. Замучився я з вами. Вільно. (Витирає піт). Якась кара господня! (Відходить).

ШЕВЧЕНКО: І я караюсь, мучусь, але не каюсь. (Витирає чоло руками).

УНТЕР (знов повертається до Шевченка): Як стоїш? Зігнувся, як дідуган. А ранець як тримаєш. Ну, брат ти мій, я тебе навчу як треба стояти. (Підходить старий солдат).

СТАРИЙ: Та чого ти причепився до нього. Бачиш, чоловік перемагається, ледь стоїть на ногах.

УНТЕР: Мушу навчити, сто чортів на його душу. Що, мені відповідати за нього перед начальством. (Чути крики з дальшого кутка плацу). Он, як когось розпікає той нелюд. (Підходить до іншого солдата).

СТАРИЙ (із співчуттям): Бідняга. Трудно вам. Та ми вже звиклі до всього, з малку до глибокої старості в такому поневірянні. А як то вам зносити таку наругу.

ШЕВЧЕНКО: Та й я не з здобного тіста зліплений. Я ж з кріпаків. Всього кілька років як волю здобув. Та як же то тяжко зазнати ту волю і впасти знов у кайдани. А все ж караюсь, мучусь, але не каюсь... Хіба ж я один. Кругом мене люди... Солдати найнещасніші люди в нашій благословенній державі. Я сам один, ніхто за мною не заплаче, а вони всі хто з них старих батьків залишив, хто молоду дружину з діточками... Чи побачиться з ними коли? Чи застане їх ще живими? Чи сам витерпить двадцять п'ять клятих років і поверне живий, чи калікою?

(Повертається Потапов з іншими офіцерами).

ПОТАПОВ: Шевченко, що у тебе в кишенях.

ШЕВЧЕНКО (понуру): Немає нічого.

ПОТАПОВ: Говори голосніше, а то мямле, ніби три дні хліба не їв. Що маєш в кишенях.

ШЕВЧЕНКО (голосніше): Немає нічого.

ПОТАПОВ (підійшов, вивертає кишені): Гляди, може ховаєш які віршики недозволені, або малюнки... Теж художник мені... Випрями спину, випячай груди. Як стоїш!

ОДИН З ОФІЦЕРІВ: Та який з нього вояка – і сміх, і горе. Подивіться на його постать. Ну просто людина нездібна до військової виправки. Ну аж ніскільки нездібна. Залиш його.

ПОТАПОВ: Я таки зроблю з нього солдата. Чом спустив голову? Дивись прямо, коли з начальством розмовляєш. Уперта bestія.

ЩЕ ОДИН З ОФІЦЕРІВ: А що, Шевченко, ти ж хохол, то не краще було б, якби тебе послали на морську службу, або

призначили в козаки. Адже на чайках, або на конях, вам запорожцям більше до лица, ніж в піхоті.

ОФЦЕРИ: Ха-ха-ха! От так запорожець! От так козак! (Відходять від нього).

ШЕВЧЕНКО: Найкраще було б мені або зовсім на світ не родитися або померти швидше.

(Понісся барабанний бій – заклик шикуватися в шеренги).

УНТЕР: Стройся. (Солдати збираються вглиб плацу. Видно лиш перші ряди. Скраю став Шевченко. Через ворота казарми йшла ціла процесія. Комендант, зо два військових з ним, лікар, священник. Караульні вели напівголого Скобелева, за ним тягли візок з різками. Стали всі перед шеренгами солдатів. Офіцер при коменданті скомандував: Смирно! Затихли барабани. Шевченко блідий, тремтячий, ледве тримався на ногах, весь подався вперед і не зводив очей з Скобелева. Сльози застеляли йому очі, він старався їх зіжмурити, змахнути, щоб видіти засудженого на кару).

КОМЕНДАНТ: Офіцери і солдати, слухайте присуд військового суду на рядового 4 роти Оренбургського батальйону Михайла Скобелева.

ОДИН З ВІЙСЬКОВИХ (оголошує присуд): Рядового 4 роти Оренбургського батальйону Михайла Скобелева за зневаження офіцера засуджено на покарання шпiцрутенами числом 2 тисячі. До виконання покарання приступити неотложно.

СВЯЩЕНИК (підійшов до засудженого): Раб божий, Михайле, помолися господу богу, щоб дав тобі сили і терпіння перенести присуджену кару. (Почав хреститися).

СКОБЕЛЄВ: Почекайте, отець батюшка. Помолитесь вже ви самі за мою душу, якщо не видержу цієї тяжкої кари. (Підійшов до коменданта).

СКОБЕЛЄВ (притишеним голосом): Ваше високородіє, прошу вас як перед смертю, вислухайте мою останню просьбу – змилуйтесь, одішліть звідси рядового Шевченка – згляньтесь на нього. Він може страшного допуститись – нехай не бачить цієї езекуції. Як бога молю вас. Більш мені нічого не треба.

(Попускали очі офіцери. Комендант потупився. Настала тиша).

КОМЕНДАНТ: Рядовий 4 роти Шевченко, марш з шеренгу... за ворота. Мирошка, проведи до казарми.

(Тиша. Шевченко крокує до воріт. Ворота замкнулися).

СКОБЕЛЄВ (з полегшенням): Спасибі! Прощай, Тарасе! (Комендант подав знак. Забили барабани). Закривається завіса. Чути барабани. Через кілька хвилин завіса відкривається.

(Плац порожній. На якомусь камені сидить Шевченко).

ШЕВЧЕНКО: Ще я не стратив розум? Це все стоїть перед моїми очима. На що ж ти бідна моя мати, мене на світ породила, щоб я ще й це побачив і був безсилим. Сиджу тут, як прикутий до цього каменя. Адже ж тут треба мати силу, мати голос ударити як громовий дзвін, на весь світ дзвонити... Схаменіться люди... Що ви робите! Будьте ж братами! За що, за що нівечите своїх же братів! Немає такої сили, не знайду я такого слова... Нема титана Прометея, щоб його почули всі народи від малих до великих, від слабших до сильніших... Змилуйтесь, дайте хоч паперу клаптик, нехай виллється все, що в душі моїй горить...

(Біжить, як вітер, Митрошка, припав до колін Шевченка).

МИТРОШКА: Він живий, Тарасе Григоровичу, не мучте себе. Я зараз бігав до шпиталю, через вікно його побачив. Він наказав мені до вас іти, передати вам, що солдати його шкодували, багато тільки махали тими лозами в повітрі. Хоч все ж спину посікли до крові, але це скоро заживе, а його може переведуть в якусь іншу військову частину або зашлють на каторгу в Сибір, а там, казав, йому дороги широкі, відомі і не страшні.

ШЕВЧЕНКО: Митрошко, любий хлопче, хіба ж на цьому вже кінець біді. Сьогодні він, а завтра ти поляжеш під лозою. То ж треба, щоб люди зрозуміли, що треба весь лад перевернути, інакше людське життя побудувати, бо інакше не варто жити...

ЧЕТВЕРТА ДІЯ
„СЕРЕД ПІСКІВ”
ДІЙОВІ ОСОБИ:

1. ШЕВЧЕНКО ТАРАС ГРИГОРОВИЧ – рядовим
2. ОБЕРЕМЕНКО – старий солдат
3. УСКОВА – дружина коменданта
4. НАТАЛІЯ – дитина її
5. МІТЯ – дитина її
6. КАЗАХСЬКИЙ ХЛОПЕЦЬ
(Діти казахські)

(Сріблясті пасми ковелю стеляться по рівнині, а скрізь кучугури жовтого піску – все здається на закаті сонця аж жовто-червоним. Скраечку притулилось одиноке деревце-вербочка, яка вже давала непростору тінь, а в тіні зелений клаптик муравиці. По степу ішов Шевченко якийсь зморений, знівечений...).

ШЕВЧЕНКО: Чи упокоїть мене цей степ червоний. Іду сюди, щоб не бачити людей, а люди, щоб мене не бачили.

(Чути здалеку казахську мелодію – хтось співає).

ШЕВЧЕНКО (слухає): Яка незвичайна мелодія, мені вона так зрозуміла – пісня про свою долю, про цей степ, про свою домівку. Це ж для нього рідний край, як для мене старий Дніпро та зелений гай. (Пісня змінилась). А це. О, це вже скарга глибока. Бринить вона на одвічну кривду. В чому? Що йому не вистачає? Адже він на своїй рідній батьківщині... А хіба ж мої рідні не на своїй рідній землі, та у тяжкій неволі... О, люди, люди, скрізь розводять пекло. (Сів під вербу на муравиці, озирнувся кругом – пусто і дістав з-за халяви свою завітну саморобну захальвну книжечку).

ШЕВЧЕНКО: Намалювати б ці оригінальні переливи. Я дурію, коли дивлюсь на них... Яка ж це мука дивитись на них очима художника і не сміти їх змалювати... Адже Мікель Анжело, як стратив зір, дивився своїми творчими пальцями... Обмацував скульптуру інших митців славетних; Бетховен – оглухлий творив свою дев'яту симфонію... Я розумію їх муки. Але ж їх поразили стихійні: старість, хвороби. Вони потерпіли не від людей... А мої муки від тупої людської жорстокості – заборонити найдорожчі, найсвятіші прояви життя... О, це гірш каторги, всякої безглуздої муштри, приниження казарми!.. Нема нікого... запишу я рядки, що виникають в голові. (Напівспіваючи записує):

Минають літа молодії,
Минула доля, а надія
В неволі знову за своє –
Зо мною знову лихо діє
І серцю жалю завдає.

(З-за ковила виноурились голі, босі, брудні в подряпинах казахчата. „Акін” – шептали. Шевченко боявся і голову піднести, щоб не злякати).

ШЕВЧЕНКО: Акіном звуть, співцем, поетом. Неначе степові звірята. Не сполохати б... Отак намалювати б (накидає в тій самій книжечці малюнок).

(Діти зіщулились в клубочок, вичікували, чи не прогонить їх, шептали між собою: „Акін”, а далі осмілились і простягли худенькі, засмаглі руки).

ШЕВЧЕНКО: Голодні серденьята. (Витягає з кишені кусень житнього хліба – солдатський свій пайок і поділив на двоє. Діти похопились за хлібом і знов відскочили в бік, присіли, почали запихатись хлібом, аж вилизали кришечки...).

ШЕВЧЕНКО: Горобеня мале і то сердечко має... А це ж діти людей, цих розумних створінь... Утулив би я вас голоднії писклята... Та ба, сам не маю свого притулку... Як те перекотиполе, куди повіє вітер, туди й котиться.

(Діти скочили, взялись за руки, побігли по степу).

ШЕВЧЕНКО (закінчує малюнок): Послати б аркушик цей Сарварі – вона відчула б цих небожат і загорілась би якоюсь думкою новою, як пригорнути отаких... Свята душа. Чи згадуєш мене? Чи що напишеш?

(Казахський молодий хлопець несе воду в глиняній посудині).

КАЗАХ: Акін, Терезі! Акін, Терезі! Моя несе вода, твоя верба вода п'є.

ШЕВЧЕНКО: Моя верба вже виросла, мій любий хлопче (показує). Вона вже велика стала, зміцніла, сама вже собі здобуває воду з якоїсь глибини.

КАЗАХ (тішиться): Хорош верба.

ШЕВЧЕНКО (поливає і кругом верби муравицю): Спасибі тобі, синку!

КАЗАХ: Моя вербу любить... Акін Терезі любить (і поскакав у степ).

ШЕВЧЕНКО (дивиться йому у слід та ласкаво): Наївний, сердешний народ – за ласку все для тебе зробить.

(Надійшов Обеременко – старий солдат).

ОБЕРЕМЕНКО: Он, ви куди сховалися, подальше від очей людських свою думу думать.

ШЕВЧЕНКО: Ех, брате мій, нічого не видумаєш, нікуди не кинешия.

ОБЕРЕМЕНКО: Та чого вас сюди запроторили?

ШЕВЧЕНКО: Бач, найшлись такі, що їм пошкодило, що я малював там на Аралі, як був в експедиції, ходив у партикулярному одягу – донесли куди слід, та всім досталось, і Бутакову, що взяв мене з собою на Арал, і коменданту Орська, що

відпустив, а найбільш досталось мені – заслали аж сюди та ще й під суворий догляд.

ОБЕРЕМЕНКО: От і я не знаю, що з собою робити. Прийшов з вами порадитись. Відслужив я строк. Треба вирушати на Україну, а нема вже там у мене нікого, ні двора, ні живої душі з родини. В найми йти – здоров'я немає. Хоч бери бандуру та іди по світі блукати... Так і то треба навчитися нею орудувати.

ШЕВЧЕНКО: Солдатчина російського царя висмоктує молоді сили – добуваемо йому славу, загарбуємо простори, підкорюємо народи... От і тут... Чого пильнуємо? Що їм даємо? Голодні діти, як дикі звірята бродять по степу, де б випросити крихітку хліба... (І раптом Шевченко прояснів).

ШЕВЧЕНКО: Вже кізонька моя он скаче. (Бігла дівчинка кучерявенька через степ).

ОБЕРЕМЕНКО: Милі дітки у коменданта, та й комендант наш на вид суворий, а людяна душа.

(Прискочила Наталочка та ручками за ший Шевченка обніма).

НАТАЛЯ: Дядю Горич! Дядю Горич! А я від мами втекла.

ШЕВЧЕНКО: А нащо ж ти так робиш... Тепер матуся буде непокоїтись, шукати свою доню...

НАТАЛЯ: Ні, мама догадається, де я. Я ж нікуди більш, тільки до свого Горича тікаю.

ШЕВЧЕНКО: Ото, дійсно, з того Григоровича та правдивий Тарас Горич став.

НАТАЛЯ: Чом не прийшли – я скучила за вами. І матінка уже питала, де це Тарас Горич подівся? Вона теж скучила за вами.

ШЕВЧЕНКО: Ах, ти ж моя щибетушко. Вона вже знає, хто за ким скучає. (А Наталя влізла на коліна Шевченкові, притулилась до його грудей і почала теревити вуса).

ШЕВЧЕНКО: Ой, не чіпай, бо вкушу... Хап за палець.

НАТАЛЯ: Ні, ні, дядя Горич добрий. Він мене любить, казку хорошу прошу розкажіть.

ШЕВЧЕНКО: Що ж тобі розповісти сьогодні.

НАТАЛЯ: Якусь найкращу.

ШЕВЧЕНКО: Гаразд. Розкажу найкращу. Слухай. Був собі на світі страшний розбійник. Стільки лиха накоїв, що розказати важко. А почув він, що смерть близько. Треба каятись, а то тяжка кара спаде за гріхи. Пішов він до одного праведного старця –

пустельника, „Сповідай, каже, мене, та розгріши мої гріхи, а то тебе вб'ють”, а сам такий страшний, величезний з виду та ще й з важкою палицею – булавою. Та як почав розказувати про свої злочини, аж старець злякався, ніяк не може розгрішити, простити тих гріхів. Треба якусь покуту придумати. От і придумав. На самій високій горі встроми свою палицю – булаву в землю і з глибокого яру носи воду поливати її. Та коли виросте з неї дерево і дасть плоди, тоді тобі гріхи відпущені будуть. Отаке наказав. Минуло багато літ. Праведник і забув про того розбійника. Але якось то зайшов він на високу гору і побачив розкішне дерево, а під деревом спав старець з довгою сивою бородою. Щаслива усмішка сіяла на його ясному доброму лиці... Це був той самий розбійник...

(Наталочка міцно пригорнулась і поцілувала свого Горича).

Шевченко помовчав трохи і сумно сказав:

ШЕВЧЕНКО: От і моя верба з прутика виросла, зміцніла, а я все ще караюсь у неволі. То ж був той розбійник, злочинець... А я тільки вірші писав.

НАТАЛЯ (гладила його по лисій голові): Не сумуй дядечку... Мама казала, що ще буде Горич на волі... А де це та воля?

ШЕВЧЕНКО: Спасибі твоїй мамі, вона добра для мене, але не в її силі дати мені волю. От, бачиш, з палиці, якою карають солдат, виросла така прекрасна вербичка. Тут, у тих пісках рудих, у цій пустині... І це зробила людина. Коли природа обідила цю землю, то люди можуть її засадити...

ОБЕРЕМЕНКО: Що ви вигадали, Тарасе Григоровичу.

ШЕВЧЕНКО: Коли виросло одне дерево, то може вирости і більше. Якби ми посадили груші, абрикоси, персики... Це був би цілий сад. Яка була б радість людям, дітям. Хай ми не побачимо, але ці пустині колись оживуть, вмийються водами, морями, садами зацвітуть. Наталю, ти хочеш, щоб тут зацвів садочок.

НАТАЛЯ: Так, так хочу, дядечку (заплескала руками, скочила з колін і заскакала).

Шевченко вже і віршик склав, що пророкував майбутність тому краю:

І дебрь-пустиня неполита
Цілющою водою вмита
Прокинеться і потечуть
Веселі ріки, а озера
Кругом гаями поростуть,

Веселим птаством оживуть.

Надходить Ускова з хлопчиком на руках, стала і слухає те пророкування.

УСКОВА: Як я рада вашому бадьорому голосу.

ШЕВЧЕНКО: Ага, це так ваша Наталочка мене зворушила.

УСКОВА: Чи не про нашу пустиню ви вже й вірша склали.

ШЕВЧЕНКО: А що ж, я пророкую цьому краю багату майбутність. Дайте сюди воду – буде суцільний сад-оазис.

НАТАЛЯ: Мамо, дядя Горич хоче тут сад посадити – груші, абрикоси, такі золоті, спілі і дуже, дуже смачні.

УСКОВА: Не знаюся на цім, але це було б прекрасно.

ШЕВЧЕНКО: А якби поставився Іраклій Олександрович до такої справи.

УСКОВА: О, мій муж скоріш захоплюється всякими ілюзіями, ніж я. Ви не зважайте на його суворий вигляд, у нього добра дитяча душа.

(Хлопчик, що сидів у матері на руках потягнувся до Шевченка).

ШЕВЧЕНКО: Ходи, ходи мале. Бач, відчуває, що я люблю дітей. (Бере на руки хлопчика). Від них тепліше на душі. Яка б сувора крига серце не скувала, вона розтане враз від теплих рук малих дітей.

УСКОВА: У вас так ніжно виходить ваше поводження з дітьми, до вас вони так линуть. От, чекайте. (До хлопчика). Ходи до мами, Мітю.

МІТЯ: Ні, ні. (Вчепився за шию Шевченка).

ШЕВЧЕНКО: Але ж для мене нема нічого кращого на світі, як тая матір молодая з своїм дитяточком малим... Я благоговію перед нею. Я ношусь з думкою намалювати образ матері з Ісусом для місцевої церкви. Якби ви згодились для цього позувати.

УСКОВА (трохи смутилась): Для цього треба ще й офіційний дозвіл. Думаю, що це не вдасться. Що ви, Тарасе Григоровичу, до нас не заходите?

ШЕВЧЕНКО: Трудно з моїм настроєм іти між люди, чужим псувати його.

УСКОВА: Ви для нас своя людина, а Наталочка без вас і місця собі не знаходить.

ШЕВЧЕНКО: Спасибі за щире, добре ставлення до мене. Хіба ж то легко стерпіти мені це нове заслання, та ще з сильнішими утисками. Не хочу і вас підводити. Ви ж знаєте, як дісталось всім

тим, хто людяно зо мною поведився... Я, як заклятий тягну за собою смугу лиха.

УСКОВА: О, майте же надію. У вас стільки щирих друзів, так високо вас цінять, що не перестануть турбуватись вашою долею. От, скоро надійде пошта і може щось нового принесе.

ШЕВЧЕНКО: Я кожний раз ту пошту виглядаю. Яке то горе, як не дістанеш ні привітного рядка. Мені тоді здається, що я запов у глибоку отхлань, з якої вже не виберусь ніколи на світ.

УСКОВА: Ну, годі ж вам так жалю завдавати собі і нам. Ходімо, краще до нас. Вже вечоріє, дітям спати пора. Мій Мітя без вас і не засне, все кликать буде: де мій лисий дядя.

ШЕВЧЕНКО (притуля хлопчика до себе): Ах, ти пташка мала. Бач, як вірно підмітило. Ну, ну ходім.

НАТАЛЯ (підскакує, вхопилася за руку Шевченка): І я, і я з дядею Горичем піду.

ШЕВЧЕНКО (сміється): Ходімо, діточки. Давайте, як ті солдати на плацу: шагом марш, левой, левой, левой. (Хлопчик дригає ніжкою, дівчинка старається потрапити в ногу. Ускова задоволена, щасливо усміхається. Ідуть по ступу).

ОБЕРЕМЕНКО (що сидів з своєю люлькою, підносить шинель Шевченка, любовно дивиться у слід): От чолов'яга... Яка душа у чоловіка. Йому би щастя дати – дружину вірну, діток рідненьких. Якби тоді душа його розцвіла і слово його широко розлилось би.

П'ЯТА ДІЯ
„НАСТАЛО СВЯТО”
ДІЙОВІ ОСОБИ:

1. ШЕВЧЕНКО Т. Г. – солдатом
2. УСКОВ – комендант Ново-Петровського укріплення
3. УСКОВА АГАТА – його дружина
4. НАТАЛЯ – їх дочка
5. ОБЕРЕМЕНКО – старий солдат

(Кімната в домі коменданта Ново-Петровського укріплення – вітальня звичайно обставлена по-міському. Трохи м'якої мебелі, столики для карт. Приспособлено мольберт. У вигідному фотелі сидить комендантша з якимись гаптуванням. Шевченко малює її портрет).

ШЕВЧЕНКО: Я відчуваю вашу печаль. Це скорб матері, що втратила дитя. Яке бездонне почуття. Його ні з чим не порівняєш. Клонюсь перед ним, але нічим і ніхто в цій горі не допоможе. Якби я хотів у цій постаті, що намалюю, в очах з кристальною сльозою відбити всю глибину терпіння матері. Отак я уявляю скорб матері Христа.

АГАТА (втирає сльозу): Як близькі серцю вашому терпіння всіх людей. Це тому, що й ви самі терпіли вже не мало. А, знаєте, що Іраклій вже дістав одмову – відповідь на рапорт свій про дозвіл намалювати образ богоматері для місцевої церкви.

ШЕВЧЕНКО: Я дозволу і не чекав, бо хто ж осмілився б Шевченкові дозволити малювати навіть божественний образок. (Від гніву кинув пензлі).

АГАТА: От я вже і вразила вас... Даруйте – це моя неуважність.

ШЕВЧЕНКО: Ні, не докоряйте ж собі, я вашою ласкою живу. Вся ваша родина утулює сирітське мое перебування в цих казармах серед упокорення, наруги, муштри... Давно без цієї ласки я збожеволів би, а може б і стратив людський образ. Як я чекав, надіявся на царський маніфест... і що ж. Усі вже повертають з заслання, лише Шевченкові прощення немає. Невже це мое слово таке грізне, сильніше оружжя зі сталі, сильніше від бурного повстання. І трачу я надію знов, що виберусь колись на волю.

АГАТА: Тарасе Григоровичу, не можу я чути цієї розпачі. У вас же такі великі друзі вірні, щирі, подбають же вони про вас. Ви ж дістали листи, в яких запевняють вам визволення.

ШЕВЧЕНКО (дістає з кишені листи): Так, мушу вірити цій святій душі. Не відкрила свого імені, але знаю, хто вона.

АГАТА: От давайте прочитаємо, що пише.

ШЕВЧЕНКО (читає): „Письмо ваше вручено мне особой вовсе вам неизвестной, но принимающей в вас самое живое и теплое участие. Тороплюсь ответить и просить принять в душу отрадную гостью – надежду. Веруйте в лучшее будущее. Вам говорит это женщина с сознанием всего прекрасного, мать семейства, жена художника...” Це анонім, хай. Хоч це ніжні жіночі, але надійні і міцні руки. Це напевне графиня Анастасія Толстая, дружина мого вчителя і приятеля Федора Толстого, керівника Академії мистецтв. Коли я дістав цю знаменну вістку, мені ніби на світ благословилося, так відрадно стало на душі... Але що ж, вже

скоро пів року минуло, а та жадана воля все ж таки ніби тіка від мене, хтось її схопив у свій міцний кулак і стискає злісно – нехай помучиться іще.

(Вбігла Наталя, кидається до Шевченка).

НАТАЛЯ: А я під вербочкою шукала вас, дядя Горич. Он що принесла. (Показує в кошичку ягідки). Там ягідки вже червоні на черешеньках, що ви садили. Пташка якась на них защебетала... Я ще нарву...

АГАТА: Зостанеться тут по вас пам'ятка прекрасна – це той садочок, що вже піднявся, що ви його задумали. Чекай-но, донечко, ти вже голодна певне, ходімо, поїш вперед свою смачненьку кашку, а потім ягідками поласуєш. Може і ви чимось підсилитесь хоч трохи, поки на обід прийде Іраклій.

ШЕВЧЕНКО: Ні, дякую, я вже в казармі пообідав, то зовсім не голодний. Якщо дозволите, залишуся і докінчу вже вашого портрета.

АГАТА: А, прошу, прошу... Ходім, Наталочко. (Пішли).

ШЕВЧЕНКО (береться за малювання): Ця жінка чарівна і діточки її для мене справжня божа благодать. В їх присутності я більш-менш щасливий. Що може бути більш благородного, чистого в природі, як співчуття високо моральної і фізично прекрасної жінки... Таке б щастя мати на все життя. Але ж воно ніколи не здійсниться для мене. Я вічне перекотиполе і гонить мною вітер, куди тільки повіє. (Входить Агата).

АГАТА: Несподівано пошта прибула. Вам знову лист від друзів. (Подає).

ШЕВЧЕНКО (сльози стали йому в очах): Так, від друга, як від брата, Зігмунда Сераковського – це пламенний поляк.

АГАТА: Читайте же, читайте. Не буду вас одволікати. (Відходить від нього далі).

ШЕВЧЕНКО (читає, весь тремтячий напівголосно): „Батьку, цей рік радості і щастя”. Розумний і натхненний Зігмунд. В ньому не було ані краплини національної обмеженості. „Польща над усе”. Українці, росіяни для нього рідні брати. (Читає далше). „Брате мій, брате. Чую твій голос, відчуваю твоє слізне бажання. Великі люди переносять великі страждання. Одна з найбільших – степ безвихідний, дика пустиня. В пустелі жив співець Апокаліпсиса, в пустині і ти тепер живеш, мій лебедю”. Спасибі тобі, єдиний мій друже. Так, це була б для мене страшна пустиня в моральному смислі. Якби не ви і вся ваша родина... Чим я

віддячу вам всім. Хіба тільки сльозами благоговіння. (Розчулений підійшов до Агати і припав до її рук і дійсно, їх окропили сльози).

АГАТА (провела рукою по його плечу): Заспокойтеся, Тарасе Григоровичу, кріпиться, не тратьте надії, будьте сильні духом. За вашу чутливу, прекрасну душу вас кожний полюбить як близьку людину...

ШЕВЧЕНКО: І цьому листові вже багато часу минуло. Бачите самі, як та доля випробовує мое терпіння. З різних кінців мене запевнюють, що подаровано волю, а вона десь в якійсь кишені чи в якомусь портфелі заснула. (Входить Обеременко радісний, задиханий).

ОБЕРЕМЕНКО: Пошта прибула. Здоровенькі були, пані комендантша! Я так біг, так біг, бо ж знаю, як ви, Тарасе Григоровичу, і в день, і вночі в той бік поглядаєте, та за вітром слідкуєте, в який бік парус надувається. А це ж так несподівано для всіх.

ШЕВЧЕНКО: Спасибі, тобі друже, я вже маю від друзів.

ОБЕРЕМЕНКО: Ну що? Як?

ШЕВЧЕНКО: Та надію маю. От-от воля тая тут десь коло мене літає, а я її ніяк не піймаю.

АГАТА: Сідайте, Обеременко, сідайте, бігли, мабуть, від самого города.

ОБЕРЕМЕНКО: А таки біг. Та там уже всі збудоражені. Мене посилають біжи, та й біжи, пошукай Тараса, чи нема чого до нього? Взнай. Ех, Тарасе Григоровичу, і крутять вони вами – душу вимотають.

ШЕВЧЕНКО: Ото ж то. Не горить їм та бумага в кишенях, чи в шухлядах, як мое серце згорає.

АГАТА: Чекайте Іраклія, може він що дістав.

ОБЕРЕМЕНКО: Він на плацу і до його побігли вже сказати, що пошта прибула. Там такий рух піднявся... І я побіжу. (Виходить).

ШЕВЧЕНКО: Я теж зараз... Оце поскладаю, а то розклався тут на-добре. (Входить комендант схвильований, тримає в руках пакет. Агата схопилася з місця, Шевченко застиг).

КОМЕНДАНТ: Офіційне повідомлення. (Хвилюючись читає). „Заведующий 1-м батальоном господин полковник Михальский предписанием от 26-го числа минувшего месяца дал мне знать, что заведываемый вами рядовой Тарас Шевченко по высочайшему повелению уволен от службы, которого и

предписывает отправить к батальонному штабу в г. Уральск с выключением из списочного состояния. 29 июля 1857 г. Капитан Носаров”. Він пропонує, щоб цим же поштовим човном вас відправити в Уральськ.

ШЕВЧЕНКО: Останній удар копитом в груди воспрянувшого з неволі.

АГАТА: Бачиш Іраклій, Тарас Григорович укладав свій путь на Астрахань, а звідти Волгою до Нижнього і далі через Москву у Петербург. Це найлегша, коротша і найдешевша дорога.

ШЕВЧЕНКО: Так, це дуже для мене утяжливо, буде на яких 1000 верст накладено лишньої дороги – Уральськ на Оренбург – це віддаляє від друзів моїх на який місяць лишній часу.

КОМЕНДАНТ (аж помрачнів): То як же бути.

ШЕВЧЕНКО: Ну, що ж, не смію вас турбувати своїм бажанням, щоб не підводити і на вас лишню неприємність.

АГАТА: Хіба не маєш права направити його як звільненого вже від служби на догідніший путь.

КОМЕНДАНТ: Та заборони такої нема, але ж ясно вказано, куди направити. То якби не вийшло ще якої плутанини вже в дорозі для самого Тараса Григоровича. (Поглянув співчутливо на Шевченка).

ШЕВЧЕНКО: Як ваша ласка і це можливо. Піду на ризик – направте через Астрахань і далі куди зможете.

КОМЕНДАНТ: Гаразд, і я заризикую, але є ще одна маленька заковика. На днях мені подав паскудний рапорт цей невігласа п'яниця Кампініоні, доніс на вас, що ви його зневажили в компанії офіцерів. Я притримав розслідування цієї справи і тепер він може напакостити мені і вам.

ШЕВЧЕНКО: Ото падлюка! Бреше. Якщо б дійшло це до розправи, то я заприсягну, що все це злісний наклеп. Зібралась п'яна компанія у нього і задумала пожартувати, поглузувати над рядовим солдатом, колишнім художником. Покликали мене і я з огидою одмовився від їх гульби.

КОМЕНДАНТ: Чим ви рядовий солдат докажете брехню офіцера? Своєю присягою? Та він збере своїх пияків-свідків офіцерів... І що ваше слово рядового проти офіцера! Кому скоріш повірять? Кажу вам, справа кепська.

ШЕВЧЕНКО: От, чорт! Якийсь злий рок тяжить все наді мною. Здається топелець вже дотягнувся до берега і знов нечиста сила жбурля його на дно... (Зажурені вже всі замовкли).

ШЕВЧЕНКО: То що робити?

КОМЕНДАНТ: Єдиний вихід – просити пробачення у нього. Він задовольниться цим вашим упокоренням, візьме назад свій рапорт... Я знаю, Тарасе Григоровичу, що для вас значить це упокорення перед підлотою. Але ж страждання десяти років виправдає вас перед самим собою.

АГАТА: Невже це вас принизить? Нехай це відбудеться як на сцені останній акт вашої трагедії. Ви ж стільки упокорення вже перенесли на кожній муштрі, при кожному покаранні на гауптвахті, що цей останній акт вже крапелька у вашій тяжкій долі. Мужайтесь, відважтесь.

ШЕВЧЕНКО (поглянув тепло на них за їх дружні слова, сказав): Піду до Кампініоні.

КОМЕНДАНТ: Я теж відважусь – напишу проходну аж до Петербурга...

ОБЕРЕМЕНКО (вбігає, салютує): Ну, як?

КОМЕНДАНТ: Все добре.

ШЕВЧЕНКО: Наймай човна до Астрахані і то негайно, поки попутній вітер віє. (Вбігає Наталонька з квітками і кошиком вишень).

НАТАЛЯ: Дядю Горич, дядю Горич! Мені сказали, що у вас сьогодні свято. Я вам принесла квіти, вишні. То все, що ви нам насадили з нашого садочка.

ШЕВЧЕНКО (підіймає її на руки): Пташко моя люба, так, у мене велике свято. Це мій Великдень. Всіх вас люблю і всіх стискаю.

(Підходить до Агати, цілує руки, тричі цілується з комендантом і Обеременком. На очах у всіх сльози).

ОБЕРЕМЕНКО: Це тут для всіх свято. Як збудоражений мурашник заврушилились всі. Вже вістка ця поширилась на все селище, не тільки у казармах. Солдати, офіцери і ваші всі улюблені казахи – побігли всі на берег. „Акін Терезі, де? Акін Терезі їде”.

ШЕВЧЕНКО (з Наталею, що не відпустила шиї свого Горича): Іду... лечу, неначе вирости у мене орлині крила...

ЗМАРНОВАНИЙ, АЛЕ НЕСКОРЕНИЙ

ПЕРША ДІЯ
„З НИЖНЬОГО НЕ ВИПУСКАЮТЬ”
ДІЙОВІ ОСОБИ:

ШЕВЧЕНКО Тарас Григорович
БРИЛКІН – видатний діяч
ЩЕПКІН – славетний артист
ПУНОВА Катруся – молода артистка
БРИЛКІНА – дружина Брилкіна

(Кімната в квартирі Брилкіна в Нижньому Новгороді. Обстановка звичайна, по-міському: канапи, стіл завалений паперами, журналами. Шафа з книжками, рояль, трохи гравюр на стінах. Шевченко за мольбертом закінчує ескіз старовинного Кремля, стиха наспівує... Накінець відкидає з досадою пензлі...).

ШЕВЧЕНКО: Що це зі мною діють? Знову як скутий. Час минає, я забавляюся цими портретами... Я рвусь до праці... А той Петербург від мене і знов високим муром відгороджений... І вдень, і вночі я бачив вже свою обожнювальну альма матер, вже в думках своїх я припадав з почуттям вдячності до рук моєї рятівниці. Широ стискав любих друзів – а всі від мене знов далекі і недосяжні... Чи чуєте мій голос розпачливий Зігмунде, Семене, Михайле і всі, і всі?.. Швидше, швидше летить дні і ночі... Може скоріш наблизиться та зустріч! Ну, що ж, стисни, Тарасе, своє серце, хоч і над шарпане, але ще стукає, б'ється і рветься до життя... Засяду знов писати, згадаю свою музу...

Ти не лукавилу зо мною,
Моя ти доле!
Ти другом, братом і сестрою
Сіромі стала...

.....
Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли; у нас нема
Зерна неправди за собою...
(Входить Брилкін).

БРИЛКІН: Здоров, Тарасе Григоровичу! А ви, слава богу, знов з своєю музою у дружбі.

ШЕВЧЕНКО (кинувся): Ну, що? Як? Вияснилось що-небудь у моїй долі?

БРИЛКІН: Та все ще в'ясняють. Якийсь Усков, комендант Ново-Петровського укріплення чи сп'яну, чи помилково написав вам пропускну замість Оренбурга аж до Петербургу... Аж тут у нас у Нижнім спохватились. А тут ще оця заборона про в'їзд ваш до столиць. От і вийшла затримка досить довга. Та ви не сумуйте, пишіть своїм друзям, вони вас визволять і звідси... От вам лист дістав я... (подає).

ШЕВЧЕНКО (пробігає очима рядки і кричить): Їде! Їде! Вже виїхав! Тож Щепкін старий цей, а юнець, вже виїхав, от-от прибуде. О, це вже вірний друг – щоби побачитись скоріш зі мною, сімдесятилітній цей старець в метелиці, тріскучії морози 400 верст летить на перекладних сюди до мене... Та чим же я тобі віддячу за цю нечувану щирість?..

БРИЛКІН: От бачите, яка вам радість, як цінять вас великі люди, а з вами і ми щасливі будемо – вже висять скрізь анонси про виступи великого актора.

ШЕВЧЕНКО (оживився): Аякже, і я тут трохи спричинюся тим виставам, бо розучую з Катрусею Піуною роль Тетяни в п'єсі „Москаль чарівник” Котляревського. От-от прийде на репетицію вона. Це чарівна артистка, така ще молода, а талановита; дати їй належний провід – з неї вийде зоря нашої драми.

БРИЛКІН: Занадто молода ще, їй би ще вчитися, а вона мусить заробляти, бо сім'я батькова велика.

ШЕВЧЕНКО: Так хотілось би їй допомогти, щоб вирвати на широку дорогу. Бо тут, признатися, в театрі досить таки болота і може в нім застрягнути талант.

БРИЛКІН: Але, надіюсь, у нас ви не тільки болото підмітили.

ШЕВЧЕНКО: О, ні, навпаки, я тут вернувся до життя: я тут як би впірнув у чистилище перед правдивим раєм – світом нових ідей, нових течій і прагнень. Ваші друзі уперше мені добули „Колокол”, цей дзвін величний голосний вигнанця, нашого апостола Герцена Іскандера. Тут в Нижньому через ваше оточення відчув я вперше, як пломеніє скрізь живая думка, б'ється живе серце, розпалюється боротьба, бо цей набатний „Колокол” на весь світ дзвонить про наші думки, про наші болі, про травми всі нашого життя... І скрізь ця боротьба з одвічним злом: десь носиться нескорений корабель Гарібальді і бореться з

хвилями океану поработіння і неволі. Ростуть все більше легіони Міцкевича за волю Франції, Італії і разом з тим своєї „ойчизни”... А вигнанців із батьківщини, скільки таких як Віктор Гюго, Ворцель і Мадзіні, що піднімають як зброю свої слова... Яку ж правду писав Гюго до Герцена: „Поки не буде всесвітня республіка, у нас одна лиш батьківщина – заслання...” Та я ж про них не знав там на межах темряви і світла. Ні... не треба нарікати мені на цю зупинку примусову у вашому Нижньому...

БРИЛКІН: Та і ви належите до плеяди цих вигнанців, Тарасе Григоровичу.

ШЕВЧЕНКО: Я горджусь тим, що я їх співвітчизник... І мое ще й досі не кінчилось заслання. Вони ж ще й досі за межами своєї батьківщини. Вони, ці світочі й мої найближчі брати. Ні, не нарікати мені на свою долю. Пущу по світі і я ще своє гостре слово – почав свою поему „Неофіти”.

БРИЛКІН: Оце я вам, дістав „Полярную звезду” (дістає з портфеля один примірник, загорнений в якусь газету).

ШЕВЧЕНКО (розгорнув, схвильований дивиться на обгортку): Так хочеться припасти в благоговінні устами до цих портретів п'ятох апостолів-мучеників, страчених у Петропавловській фортеці...

БРИЛКІН: Ця сама обгортка приводить до скаженої люті всіх різних посіпак.

ШЕВЧЕНКО: Треба було б вибити медаль на пам'ять про цю страшну подію, з одного боку портрети цих великомучеників з написом: „Перші благовісники волі, а на звороті – портрет „неудобозабываемого тормоза” з написом: „не перший російський коронований кат”.

Тут у Нижньому зустрівся я з одним з них, з Анненковим. Яка ж велич і краса у цім срібноволосому старці... Простий, спокійний, без зла і ненависті в серці. Ні, він не шкодує ні за чим, що їм прийшлося перетерпіти, бо там була найвища мета. Хотілось би припасти до тих старечих рук, що винесли кайдани. Біля таких людей віриш в безсмертя розуму, правди і добра. Чи прийде час такий, що їх всі возвеличать і преклоняться перед їх святою волею.

БРИЛКІН: Я певен цьому, хіба ж не ви серед тих, що і тепер підносять їх знамена, проторують путі для того часу...

ШЕВЧЕНКО: Спасибі вам, друже, що ви не раз підносили мене на душі, що ви доставили мені стільки світлих хвилин

душевного пережиття. Щирим теплом я згадуватиму вас всіх нових моїх нижньооновгородських друзів...

БРИЛКІН (бере зі стола розкрити книжку оповідань Марка Вовчка): Я бачу ви не розтаєтесь з цією присланою книжкою Марка Вовчка.

ШЕВЧЕНКО: Не годен одірватися від неї. Це ж як би мій рідний брат писав, стільки радості мені він дав, бо то ж вся книжка просякнута любов'ю до скривдженого люду, а як свіжо, так соковито, що і в цій нижегородській хаті я відчуваю всі пахощі рідних степів – барвінку, чорнобривців.

БРИЛКІН: А знаєте, мені один земляк ваш розповів, що Марко Вовчок – це жінка, зовсім молода, гарна, талановита, дружина Панаса Марковича...

ШЕВЧЕНКО: Панаса Марковича? Так, так, Панас Маркович, він був у Кирило-Мефодіївському товаристві. Мені писали, що його було заслано і він там одружився... Яка ж прекрасна, мабуть, жінка. За ці оповідання я присвячу їй своє найщиріше слово.

БРИЛКІН: О-о-о, пишіть, творіть, ви славний наш поете! Це буде нам за честь, що в стінах нашого кремля народжувалися ваші твори і ви відходили все далі і далі від відчуття страшних кайданів... Може вам ще чимось прислужитись?

ШЕВЧЕНКО: Спасибі вам за все, мій добрий друже! І так я тут як би оперився: вдягнувся, взувся і духом трохи я воспрянув...

БРИЛКІН: Ну добре, я радий, якщо чим можу допомогти... (Стук в двері). О, хтось до вас.

ШЕВЧЕНКО: Це, мабуть, наша артистка молодая, розучуємо з нею з української п'єси роль. (Іде до дверей). Прошу, прошу, заходьте, Катрусю. Я вас чекаю.

(Входить молоденька дівчина, гарненька, привітна, одягнена хоч не багато, але ніби по-модному, робить кнікенс).

ШЕВЧЕНКО: А знаєте, що Щепкін уже їде і деь уже близько, бо я вже й лист дістав, що виїхав.

КАТРУСЯ: Я дуже боюся, що може моя роль мені не вдасться, не сподобається йому. Це ж Щепкін і наші всі артисти вже тремтять віднині, як то вони гратимуть з ним у визначених п'єсах...

БРИЛКІН: Вам то нема чого боятися: ваша гра ще молода, гнучка в добрих руках таких наставників, як Щепкін і Шевченко, ви відтворите роль свою прекрасно... Не буду вам перешкоджати (уклонився і вийшов до інших кімнат).

ШЕВЧЕНКО: Ох, дівчино, як же легенько одягнена. Якби я був батьком вашим, не випустив би в такий мороз.

КАТРУСЯ: А я так швиденько біжу, що й мороз мене не вчепиться.

ШЕВЧЕНКО (ласкаво всміхається): Он яка жвава та веселенька. Поки молодість щаслива – біжи, скачи та радуйся життям. Якби я хотів, щоб молодість ваша не зазнала лиха.

Що ж, почнемо ми вивчати п'єсу. Знаєте на пам'ять?

КАТРУСЯ: Я вже вивчила все чисто на зубок.

ШЕВЧЕНКО: А ну, ну, як та Тетяна провчала фінтика – губерньського писця.

КАТРУСЯ (показує роль Тетяни): „Яка б мати не була, але все ж мати. Вона ж жінка добра, розумна і поважна; а що себе веде попросту, цього вам стидатися нічого. Ви думаете, що паніматка ваша вже і гірша од вас тому, що ви письменний, нажили якийсь чинок, що одежа коло вас облипла і ви причепили, не знати для чого, дворянську медаль? Та вона ж вас родила, вигодувала, до розуму довела... Без неї, хто зна, що з вас би й вийшло...”

ШЕВЧЕНКО (замислений): Так, так його, Тетяно, а як вона москаля покромилла?..

КАТРУСЯ: „Захищати нас мужиків... А ти великий пан? Адже і ти мужиком був, поки тобі лоба не виголили та мундира натягли на плечі... Якби я не жінкою була, я була б кращим солдатом, як ти... (сміється глузливо).

ШЕВЧЕНКО (милується Катрусєю і ніби про себе): Як та Оксаночка кучерявенька: жвава, проста, мила, а яка сердечна... Обдарована... Що з нею буде, хто стане ангелом хранителем в житті?..

КАТРУСЯ (нагадує): Що ж це? Тарасе Григоровичу?

ШЕВЧЕНКО (все так же в своїх думках): Що це? Хоч би й цю пісеньку, що так спотворив той москаль...

КАТРУСЯ (дзвінко, мило співає):

„Дівчино моя, ти ж моя мати!

Довго ж мені, моє серце без тебе скучати?

Дівчино моя, переяславко

Дай же мені вечеряти, моя ластівко!”

ШЕВЧЕНКО (захоплено): Як ніжно, як любо в наших піснях це звернення до дівчини „Моя ти ластівко!”.. Отака дівчина, як ви молоденька дійсно щебече як та ластівочка білогруда, бистрокрила...

КАТРУСЯ: Які ж ви чулі до всіх тих ластівок, щебечущих дівчат; здається, всіх би утулили своїм батьківським оком...

ШЕВЧЕНКО: Ох, Катрусю, Катрусю, бо знаю скільки ж то лиха чекає на них, якими сітями оплутують їх. Катерино Борисівно, не раз я думав, глядячи на вас, під час гри вашої на сцені, відчуваючи вашу щиру відверту вдачу, а поривисту до всього нового, незнаного – як же потрібно оберігати вас молоденьку, допомагати вам розібратись в цьому лабіринті нашого життя... (гаряче). Я був би щасливий, якби мені судилося бути на все життя потрібним вам хранителем вашої долі. У вас талант, під проводом розумним, щирим, він заблищить безцінним діамантом... (Катруся налякалась поривистим признанням).

О, не лякайтеся, це не пусті слова... Як оберігав би я вас...

КАТРУСЯ (перебила): Мені пора – я спізнююсь до театру... Ой, вже спізнилася!..

(Схопила своє хутерко, шапочку, на ходу одягнула).

Будьте здорові! Я вже іду! (І вискочила за двері).

ШЕВЧЕНКО (сидів ніби здивований самим собою): Що це зі мною? І так раптово... Злякалося дівча. Ох, Тарасе, Тарасе, старий ти дурню... По що таке у тебе серце живуче, молоде: не може відмовитись воно від прагнення мати близьку щиру рідну душу на все життя, з якою би ділився і радістю, і горем... і все воно шукає, виглядає... надіється... а та надія тане, десь туманом розсіва. Невже не здійсниться ніколи? (Тихо – пауза).

(І сів за стіл за свої „Неофіти”).

ШЕВЧЕНКО (пише, проказує собі): Продовжу „Неофіти”. Це ж я йому і присвячу. Уже він близько... їде...

„Молю, ридаючи, пошли,

Подай душі убогій силу,

Щоб огненно заговорила,

Щоб людям серце розтопила” (Пише).

Вставити про бідну матір, яка шукає ув’язненого сина:

Ідеш шукати його в Сибір,

Чи тее... в Скифію...

Хіба ж і без цієї помилки люди не пізнають у мерзенному Нероні ката імператора Миколу, а в неофітах первозвісників волі декабристів... а далі рядки наповнить вірою у світлу майбутність...

(Тиша. Пише. Засвітив свічку. Скрипить перо. А за вікном поскрипує під чиймись ногами морозний сніг. Чути візник

підїхав. Шевченко насторожився. За дверима хтось сніг обтрушував, тупотів ногами. Шевченко схопився до дверей і на порозі схопив в обійми засніженого Щепкіна і вніс його до хати).

ШЕВЧЕНКО: Михайле, друже!

ЩЕПКІН: Соколе, Тарасе!

(Принишкили один до одного і плакали як діти. З дверей інших кімнат виглянув Брилкін, витер і собі сльозу та тихенько прикрив двері).

БРИЛКІН: Нехай зостануться самі. Під моїм дахом Щепкін і Шевченко.

ШЕВЧЕНКО: Старе, добре обличчя дороге з ясним чолом високим, ясні очі... О, друже мій єдиний!

ЩЕПКІН: Хто це переді мною? Хто? Тарас, невже? Лиса голова? Борода... (Уткнувся в бороду). Та очі Тарасові і руки міцні, ті ж цупкі в обіймах. О, ти ж мій, Тарас, той самий же палкий, нестриманий і любий...

(І знов припали один до одного).

ШЕВЧЕНКО: Та що ж ми стоїмо... Давай, скидай кожуха... (Здіймає з нього хутро, розкутує всі шалі). Ах, ти ж мій круглесенький і жвавий, а крутиться як дзига... Та не крутись вже, тут сідай (усадив у фотель, в яким писав допіру за столом).

Як дружина? Здорова? Гостинна, як завжди клопочеться... А хлопчачки твої вже певне вирости?..

ЩЕПКІН: Багато часу утекло... Все що було у пуцляшках, вже розцвіло.

ШЕВЧЕНКО: А ми вже літами постаріли, а духом молоді ще. Як же твої творчі ролі?..

ЩЕПКІН: Аякже, як же... Я ще расту. От візьми роль Любима Торцова, лише тепер її я інше зрозумів, не так її трактує навіть знаменитий Садовський. А що ж ти тепер твориш? (Оглядається на стіл). Я бачу щось уже почато?

ШЕВЧЕНКО: Це тобі я присвячу. Ще не кінчив.

ЩЕПКІН (заглядає, читає перші рядки): Кобзарю мій! Живи, твори, забудь свою тюрму...

ШЕВЧЕНКО: Що знаєш ти про Герцена? Може хто був у Лондоні, у нього? Що він готує нам нового продзвонити?

ЩЕПКІН (трохи стурбований, поглянув на Шевченка): Як раз я дав собі слово цього не порушувати з тобою. Оберігати тебе ми мусимо. Так, брате, гримить той „Колокол” його, не дасть уже заснути нам і не присплять її вже всі імператори землі...

ШЕВЧЕНКО: Якби ж так було! Не віриться мені, щоби слово допомогло...

ЩЕПКІН: Які твої плани на майбутнє?

ШЕВЧЕНКО: Щодо живопису не вернувся вже – ці десять літ убили в руках почуття до палітри. Пробавлятися портретами не варто, а все ж таки поверну до академії, візьмусь за новий засіб гравірування... Гравюра – це засіб поширення образотворчого мистецтва: у кожную хату, навіть бідну, дати твори великих митців світу... Так прагну я допастися до праці: досадна ця зупинка примусова...

ЩЕПКІН: Вже стільки перетерпів, то звідси, вір мені, вже визволити легше.

(Входить Брилкін і його дружина).

БРИЛКІН: Вибачте, що перебиваємо ми вашу радісну зустріч, але ж, Тарасе Григоровичу, ваш гість з далекої і утяжливої дороги. Я прошу за наш скромний стіл. Трохи підсилитись... (До Щепкіна). Вітаю вас, як самого дорогого гостя нашого старовинного міста.

ШЕВЧЕНКО: Ото бурлака я! До цього і не додумався. Спасибі, любі мої. Підемо, друже, та чарку вип'ємо за нашу зустріч і нове життя.

ДРУГА ДІЯ
„ЗУСТРІЧ У ПЕТЕРБУРЗІ”
ДІЙОВІ ОСОБИ:

1. Шевченко Тарас Григорович
2. Граф Толстой – віце-президент мистецтв академії
3. Толстая Анастасія Іванівна – дружина його
4. Катя, дочка їх, років 14
5. Оленька – те ж, років 10
6. Катерина Іванівна – сестра графині
7. Лазаревський Михайло
8. Осипов
9. Гулак-Артемівський – артист
10. Щербіна
11. Сераковський
(Художники, лакеї).

(Вітальня в квартирі графа Федора Петровича Толстого багато, але не яскраво обставлена – все ніби свідчило про гостинність господарів. Портрети, гравюри на стінах. Рояль, декоративні рослини тощо. Катя і Оленька метушаться по вітальні: то поправляють якісь прикраси, то бігають до дверей від інших кімнат, а найчастіше до вікон).

КАТЯ: Я хочу його перша побачити.

ОЛЯ: І я, і я... А який він? Я ж його не бачила ніколи, мене ще й на світі не було, коли його заслано...

КАТЯ: Та і я його лише портрет бачила. Та що з того я собі уявляю: він мусить бути прекрасним. Я ж читала його „Кобзаря”. Я знаю його вірші на пам’ять. От як „Маленькій Мар’яні”. „Рости, рости моя пташко, мій маковий цвіте”. Бач, який ласкавий, добрий, як мило називає маленьку дівчинку...

ОЛЯ: За що ж його так довго тримали там на засланні?

КАТЯ: О, це було несправедливо, дуже несправедливо! Тому так мама і татусь побивались, скрізь їздили, і до великої княжни, і до царя, все клопотались за його визволення.

ОЛЯ: Що ж це мама не виходить, ще спізниться його зустрінути.

КАТЯ: Ні, не спізниться... Там тітка Катя. Вона вже одягнена для прийняття гостей, тільки ще щось має порадитись по хазяйству.

ОЛЯ: А де твій подарунок? Я хочу подивитись хоч зверху.

КАТЯ (підводить її до столика біля каміна, на ньому лежить великий пакунок...): Оце, я не буду розгортати.

ОЛЯ: Який великий, а що в ньому?

КАТЯ: Всі приладдя до малювання, всі, які тільки найшла в найбільших магазинах.

ОЛЯ: А що я подарую? Я теж хочу. Я теж люблю Шевченка, він теж і мій буде...

КАТЯ: Побіжи до тітки Каті, вона тобі доставе живі квіти, адже він напевне любить квіти...

ОЛЯ (втішилася, заскакала): Оце добре! Як добре, сестричко!.. Щоб тільки встигла, не спізнилась... (Побігла вперед до вікна, а потім до інших кімнат).

КАТЯ (сіла смирененько коло вікна, поглядає у вікно): Шевченко, Тарас Шевченко... Як довго ми його чекали... Який він тепер після тяжкої неволі? Чи напише ще такий ласкавий вірш про всіх маленьких дівчаток. Так би хотілось і його ласкою

зігріти. (Знов у вікно поглянула). Ідуть... ідуть... Як багато, вже біля входу академії. Де ж він? Котрий? Ой, не побачила обличчя... Мабуть той, що в шапці, що так жваво проскочив у двері. (Кинулась до дверей від інших кімнат). Прийшли! Прийшли!

(На порозі з'явилися Анастасія Іванівна у парадному строї, за нею сестра її – тітка Катя).

ГРАФИНЯ (до Каті): Заспокойся, Катю, ти вся горює, моя доню. А Оля де?

ТІТКА: Зараз заїде, вона чекає букета.

ГРАФИНЯ (до Каті): Приведи себе в належний вигляд... Ти вся якась розтріпана і за Олею приглянь.

КАТЯ: Поправляє зачіску на голові... Ой, мамо, я ще пропущу зустріч...

ГРАФИНЯ: Він скоро так не вирветься з рук своїх друзів...

(Входить Толстой, теж у напівпарадному мундирі).

ТОЛСТОЙ: О, ви уже всі в зброї. Прекрасно!

КАТЯ: Він уже тут у вестибюлі академії... Лиця я не побачила як ішов, бо такий жвавий – стрибнув у двері як молодик...

ТОЛСТОЙ: Ще б пак! Та це ж його улюблена Alma Mater. Затужив за нею він...

КАТЯ: Я йому подарунок приготувала. Ось погляньте – всі приладдя, які у Петербурзі я найшла, всі тут зібрали, ми з Осиповим підбирали.

ТОЛСТОЙ: Це дуже влучно, бо я теж йому дарунок приготував – оце папір про зарахування його студентом академії – продовжувати навчання на ступінь академіка.

ТОЛСТАЯ: А що ж я йому принесу в дар?

ТОЛСТОЙ: А цей папір (подає її) на відведення йому приміщення в самій же академії.

КАТЯ (сплеснула руками від радості): То це він житиме під одним дахом з нами!

(Вбігає задихана Олюня з пишним букетом живих квітів).

КАТЯ: Олюню, Шевченко тут буде жити в академії, де і ми живемо! Він буде вчитися у татка, а ми у нього... Правда, мамо?

ТОЛСТОЙ: Ах ви діти, діти! Як запалились, не задушить його відразу – нехай оглянеться та відпочине від вічної тривоги та неволі.

ТОЛСТАЯ: Утулим, заспокоїм...

(Входить Лазаревський).

ЛАЗАРЕВСЬКИЙ: Прийшли і рветься він сюди та кругом обступили, що крок, то новий утиск, а студенти аж побожеволіли... От вже ідуть.

(Входить Шевченко в новім одягу, сам радісний, якийсь просвітлений, але з повними сліз очима... (Припав до рук Толстої).

ШЕВЧЕНКО: Серденьки, друзі мої! Моя заступнице і рятівниця! (Потім в обійми Толстого). Учителю і друже, беріть в подяку лише мої благоговійні сльози...

ТОЛСТОЙ: Вітаю вас як сина з поверненням додому, як сина і учня академії. Оце вам зарахування у списки студентів академіків (подає папір).

ШЕВЧЕНКО: Це найбільша нагорода за мої терпіння. Я так прагну допастися до праці в цих студіях, що відчую себе давнім юнаком...

ТОЛСТАЯ: А от вам і пристанище для праці. У вашій Alma Mater – майстерню і кімнату. (Подає папір з розпорядженням).

КАТЯ (підскакує, обвиває його руками за шию): А я вам вже і все приладдя для праці вашої збрала.

(Під час останнього вітання ввійшли Осипов, Старов, Сераковський, Гулак-Артемівський, художники. Осипов підносить подарунок Каті, подає Шевченкові).

ОСИПОВ: „Від Каті”.

(А тут і Оленька собі розхрабрилася, підбігла з своєю в'язанкою квіток).

ОЛЕНЬКА: А я вам квіти... Прийміть від мене!

ШЕВЧЕНКО (стояв розчулений, кинувся дитину обнімати): Ах, ти мое пташеня любе! Ластівочко-щобетущечко...

(Тітка Катя тим часом наказувала лакеям розставляти на столиках таці з бокалами шампанського).

ТОЛСТАЯ: Прошу сідати в нашій хаті, прийняти бокали і випити за щастя, здоров'я нашого дорогого гостя, прибувшого з далекого Сибіру.

(Всі кланяються, займають всі місця. Лакей відкриває пляшки і розливає в бокали, другий – розносить гостям. Стає урочисто. Виступив на середину зала Старов).

СТАРОВ: Графине, графе, дозвольте мені сказати слово подяки Тарасові Григоровичу.

ШЕВЧЕНКО (зняковілий): Мені... Слово подяки! За що?

СТАРОВ: Так, слово подяки вам, Тарасе Григоровичу. (Всі встали). Страшно, друзі, страшно десять років промарширувати за барабаном і Шевченко переніс все це. Терпіння його закінчились і разом з тим закінчилась ця кричуща несправедливість. Ми не порушимо скромності тих, хто сприяв цій радості для всіх (і всі склонили голови перед Толстими). Ми скажемо тільки, що ми безмежно раді бачити нашого Шевченка, який в жахливих умовах, у похмурих стінах казарми смердячої не занепав духом, не піддався розпачі, а зберіг живу душу, любов до своєї тяжкої долі, тому що вона благородна. Цим він дав приклад усім нам сучасникам, художникам, поетам... І це вже достойно обезсмертити його... Тому я пропоную тост вдячності Шевченкові – він своїм терпінням підтримав святу віру, що істинно моральна людина вийде чистою і нескореною із найтяжчих тортур. (Всі щиро заплескали, а Катя крикнула: „О, як же вірно сказано!”
Голоси: Ваше здоров'я. За Вас, Тарасе Григоровичу!)

(Всі розчулені чокались, обіймались. А Гулак-Артемівський своїм басом загував: „Многая лета! Многая лета!” Почали сміятись, а дехто підтягували і собі. Тільки Шевченко стояв, ніби розгублений, і не знав, що й казати).

ШЕВЧЕНКО: Не чекав я такої честі... Я так хочу забути про те приниження, наругу; вони пройшли, майнули попри мене і я zostався той же як колись. Не згадуйте о моїх муках. Наповнений я зараз любов'ю світлою – до всіх вас, до життя. Не думаю о тім, що буде далі, а відчуваю насолоду від цього воскресіння до нового життя... (І випив залпом свій бокал).

А ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ (вже й додав): Та ви подивіться на цього кремезного дядька, порівняйте свої обличчя жителів туманної столиці з його засмаженим круглим видом...

А ЛАЗАРЕВСЬКИЙ (теж пожартував): Тільки не з твоїм, Семене!

ХТОСЬ: От так влучив в Семена!

(Почався сміх і жарти).

ШЕВЧЕНКО (підійшов до Старова): Занадто возвеличили мене, учителю.

СТАРОВ: Так думають усі, як я сказав. Ви для нас взірець незламної і непохитної людини. Правда, Катенько (до Каті, яка не відходила від Шевченка).

ШЕВЧЕНКО: Не слухайте, серденятко. Я тільки вірив у людей і не помилився. От і дочекався, сестро моя, богу мила (до

графіні), що зобачив тебе, моя незрівняна рятівниця, чим віддячу вам, за ваш благородний вчинок... Лише сльози безмежної вдячності приношу твому благородному серцю... (Схвильований).

ТОЛСТАЯ: Заспокойтесь, ну заспокойтесь, Тарасе Григоровичу, тіштесь, радуйтеся і ми всі радіємо разом з вами.

(Один із присутніх вдарив по клавішах вправною рукою і Моцартова музика урочисто понеслась по дому. А там Гулак-Артемівський і собі зайняв рояль і зачав арію Руслана, свою коронну роль.

ШЕВЧЕНКО: Якби ви знали, Катінька, як мені хочеться зараз побігати по всіх залах, коридорах рідної академії.

КАТЯ (схопила його за руку): То біжимо!

А **ОЛЯ** (і собі з другого боку): І я, і я! (І тройка помчалася).

ТОЛСТОЙ (радісний): Юнець, та й годі!!

ТРЕТЯ ДІЯ
„ЗМАРНОВАНІ МРІЇ”
ДІЙОВІ ОСОБИ:

1. Шевченко Тарас Григорович
2. Ярина – сестра його
3. Шевченко Варфоломій – родич його
4. Кобзар сліпий
5. Миколка – поводитир, внук кобзаря
6. Землемір
7. Садовий – полісовщик
8. Козловський – підсланий дідичем землемір
9. Становий пристав
(Жандарми, десятські, селяни)

(На схилі гори над Дніпром галява на краю лісу. Позаду ліс. З правого боку доріжка спускається до Дніпра, з лівого до села).

(На галяві Шевченко оглядає місце, де б посидіти).

ШЕВЧЕНКО: Отут буде добре пополуднувати.

(Виходить на галяву Ярина з кошичком прикритим рушничком, на руці домоткана скатертину).

ШЕВЧЕНКО: Як раз гаразд поспіла, ми вже кінчаємо обмір, то зараз і зйдуться.

ЯРИНА (виймає з кошачка закуску – ковбасу, хліб, горілку, чарки, розстеляє скатертину): Я так спішила, так спішила, щоб ще з тобою поговорити.

ШЕВЧЕНКО: Як же ти настаралася, сестричко, чи вистачило тобі грошей?

ЯРИНА: Ще й осталося.

ШЕВЧЕНКО: Купи ще дітям гостинця.

ЯРИНА: Ти вже і так обдарив нас всіх не тільки грішми, але і добром всіляким, дай боже, тобі силу, братику мій... Ти більш себе пильнуй, а то після тої неволі, якийсь ніби знівечений здоров'ям.

ШЕВЧЕНКО (сідає на колоду і вона присіла біля нього): Журуся я, Ярино, вами моїми рідними і за весь народ болю... Летів сюди на Україну, хотів я душу обігріти... і що ж... Ті самі злидні і ярма тяжкої, повсюди катування невинних кріпаків... Я мушу напружити всі сили, щоб визволити вас з неволі.

ЯРИНА: Ох, брате мій, вже у труні я буду вільна, як наша Катерина, що вже на той світ перейшла.

ШЕВЧЕНКО (з жахом): Ні, ні, Ярино (обійняв її), не край же мого серця... Я цей найшов куточок. Переселюсь сюди на завжди, буду разом з вами. Я видам свої твори та викуплю всіх вас із неволі...

ЯРИНА: Та що мені вже, аби хоч діти вільні були. Хоч син хай одружився б з ким полюбитися. А мені вже що – не було щастя зроду, не буде і до гробу... О, вже ідуть сюди. То я піду, а кошачок і скатертину Варфоломію віддаси. Ти ж прийдеш ще?

ШЕВЧЕНКО: Аякже. Я тут ще довго покручусь, необхідно по деяких місцях зробити зарисовки.

ЯРИНА: Іду (відходить).

(Виходить на галяву Садовий, землемір і Варфоломій).

ШЕВЧЕНКО: Сідайте кругом скатертини – хто де захоче.

(Шевченко нарізує хліб, ковбасу, наливає чарки).

ШЕВЧЕНКО: То ж вип'ємо, щоб гарно діло почалось і закінчилось. (Роздає чарки).

САДОВИЙ: Та дай то боже вам щасливо оселитися. За ваше здоров'я!

ЗЕМЛЕМІР: За ваше здоров'я! От і виміряли діляночку. Гарна садиба у вас буде, Тарасе Григоровичу, далеко видно, Дніпро під горою, хатину поставите, садочок розведете, дружину знайдете...

ШЕВЧЕНКО (замислений): Довге життя своє мріяв поселитись на Україні, може хоч під кінець вдасться. Випийте, закусуйте – потрудилися по горбах лазячи.

САДОВИЙ: Дякую, мені б в обхід по лісі вже пора.

ШЕВЧЕНКО: Ну, ще по одній. (До Варфоломія). А ти, брате, що затуманився?

ВАРФОЛОМІЙ: Та от міркую, як то все вийде, чи не заломить ціну той дідич та чи відпустять тебе з Петербурга на жительство на Україну.

ШЕВЧЕНКО (напівшуткуючи): А на що я їм старий здався? Своє вони зробили: здоров'я зруйновано, передчасно тіло дряхліє, то ніби то й маю право на своє пристаніще. Закусуйте, закусуйте – ковбаска домашня, спасибі – сестриця подбала.

(З'явився Козловський, землемір, підсланий дідичем місцевим; на ньому пишний фрак, білі рукавички...).

КОЗЛОВСЬКИЙ: Здрастуйте! О-о-о, тут ціла лібація, гостюєте, ще й випивка готова! А мені пан Парчевський припоручив обмір зробити вибраної вами, пане Шевченко, ділянки.

ШЕВЧЕНКО (розглядаючи франтоватого пана, розсміявся): Ха-ха-ха! Отож вичепурились. То пан так вибрався до роботи?! Тут панночок нема, щоб перед ними хизуватись.

КОЗЛОВСЬКИЙ (нахмурився): А що то пану шкодить?

ШЕВЧЕНКО: Та мені нічого не пошкодить, а тільки вашому вбранню пошкодить, поратися біля землі. Але, вибачте, ми вже роботу закінчили, а вас прошу сідати на муравиці, та покуштувати селянської ковбаси... На цілім світі такої не знайти. Святі навіть у великий піст спокусились би...

КОЗЛОВСЬКИЙ: Ов, такий наклеп на святих зводите! (Сідає обережно на траву).

ШЕВЧЕНКО: І тим святим мій наклеп не пошкодить. Не вірю, щоб вони ніколи не грішили.

КОЗЛОВСЬКИЙ: А взагалі, чи ви в щось, чи в когось вірите, пане?

ШЕВЧЕНКО (відрізує ножичком кавалок ковбаси і кусок паляниці і ножиком подає йому): А чому ж?

КОЗЛОВСЬКИЙ: Чи вірите ви, наприклад, у святість матері божої?

ШЕВЧЕНКО: О-о-о, це трохи подібно на провокаційне питання. Я не забуваю, що я під пильним наглядом завжди, і

подібними питаннями не раз ловили мене на слові... Але, все ж я вам відповім одверто. Ні, а тільки перед матір'ю, родившою Христа, який потерпів і помер за свою правду, ми повинні клонити голови, якби вона не родила його, то була б звичайнісінька жінка...

КОЗЛОВСЬКИЙ: Щось дуже туманно, може занадто мудро відповіли... Ну, як тут уже нічого мені до роботи, то я відкланяюся. (Встав, уклонився і одійшов).

(Садовий і землемір і собі піднялися).

ЗЕМЛЕМІР: І нам пора. Я приготую папери і куди вам доставити?

ШЕВЧЕНКО: А будь ласка, от йому, моему братові, Варфоломію Шевченкові у Каневі. Він далі справу попроводить... (Обидва відкланялися і пішли, а Шевченко заходився прибирати рештки та складати в кошичок).

ВАРФОЛОМІЙ: Ой, щось цей панок зашвидко розпитувався за матір божу... Чи не підсланий; аби не наплів чого й лишнього, де не слід... (І собі піднявся).

ШЕВЧЕНКО: А біс його знає, чого він взагалі сюди затесався... Але менше з тим... Я бачу, що й тобі спішно по своїм справам. Прошу, тебе, друже і брате, доведи це діло до кінця. Слізно тебе прошу... Нехай я хоч під кінець життя свого дихну рідним повітрям, серце мое спрагнене рідного оточення, наслухаюсь цього шемрання Славути-Дніпра і душа моя воскресне, і посипле новими піснями, палкими словами...

ВАРФОЛОМІЙ: Та вже подбаю... Коли б той дідич не заартачився... Та треба буде лісу купити на будову.

ШЕВЧЕНКО: Я оце поїду до Петербургу та улаштую видання свого букваря тощо, то вишлю грошей, скільки треба буде. Та ще от що, братику... Сам знаєш, що в самотності тут на цім пустиннім березі трудно мені буде одному. Хотів би одружитися з Харитою... Вона така тиха, бідна дівчина, шкода їй – поневіряється в наймах... Хороше нам було б удвох в своїй хатині; завели б садочок, городець... Ех, мрії, мої мрії вічні – мати садочок вишневий коло хати, свою сім'ю, своїх діток... Га, друже мій, невже я цього недостойн за всі мої терпіння та скитання по чужих землях... Оце я переправлюсь зараз через Дніпро до Максимовича на пару днів і вернуся до Канева і там закінчимо цей мій намір одруження.

ВАРФОЛОМІЙ: Ну, гаразд, не журися, прибувай скоріш, ще обміркуємо все... Бувай здоров та стережися цих підсланих панків... (Забрав кошичок і пішов).

ШЕВЧЕНКО: Трохи посиджу під деревами, полишуся з своїми думами... Ох, думи, мої думи, лихо мені з вами!.. Невже я на своїй Україні! А це Дніпро-Славута переді мною, що стільки крові переніс в те сине море... І тут я поселюсь в своїй хатині!..

(По доріжці від Дніпра підіймається кобзар сліпий, старий з хлопчиком вожатим).

ШЕВЧЕНКО: Он кобзар іде, може щось заспіває з давнини давньої... Ох, яка ж розкіш! Як хороше тут – отак посидіти над Дніпром та ще й послухати старого бандуриста... Хіба ж мені багато треба? – Одної хатиночки у гаю, а більш нічого не бажаю... (Сідає за деревами).

(Кобзар виходить з хлопчиком на галявину).

КОБЗАР: Отут на цій горі ми і спочинемо: вітерець повіває свіженький, трохи від тлуму віддихну.

МИКОЛА: Ой, спочинемо, діду, спочинемо отут в тиші, бо ті люди, що тужать від дідових пісень, мене лякають... А ще мені страшно, що ми буваємо голодні, а нужда так пече мені все тіло... Але що ж, ви, діду, в мене один, більш нікого не маю... А люди всі стали бідні і бідна стала вся наша земля... А чи ж було завжди так трудно на Україні?..

КОБЗАР: Ні, дитинко, не завжди, бувало гірше, бувало і ліпше... Ось, зажди, зараз, зараз – хай вмоцнуса – то й згадаю про давнину. А ти слухай та переймай...

МИКОЛА: Отут сядьте, діду, тут буде вам вигідніше. (Підводить його).

(Кобзар усівся на якесь повалене дерево, Микола розтягнувся біля нього, а Шевченко притаївся під деревами. Шумів вітерець, здалека гомонів Дніпро, тихо, тихо забренчала дідова бандура...)

КОБЗАР заспівав:

Було, колись в Україні

Ревіли гармати.

Було, колись – запорожці

Вміли панувати.

Панували, добували

І славу, і волю...

Минулося: осталися

Могили по полю.

Високії ті могили,
Де лягло спочити
Козацьке біле тіло,
В китайку завите.
Високії ті могили
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять.
Свідок слави дідівщини
З вітром розмовляє,
А внук косу несе в росу,
За ними співає...

КОБЗАР: Ще мушу тебе навчити одної тужливої про ті шляхи
тернисті. Запам'ятай її, Миколо...

(Перестроїв бандуру і почав):

„Ой три шляхи широкії...

Докупи зійшлися
На чужину з України
Брати розійшлися...
Покинули стару матір,
Той жінку покинув,
А той сестру, а найменший
Молоду дівчину.
Посадила стара мати
Три ясени в полі,
А невістка посадила
Високу тополю.
Три явори посадила
Сестра при долині,
А дівчина заручена
Червону калину.
Не прийнялись три ясені,
Тополя всихала,
Повсихали три явори,
Калина зів'яла...
Не вертаються три брати:
Плаче стара мати,
Плаче жінка з діточками
В нетопленій хаті.
Сестра плаче, йде шукати

Братів на чужину,
А дівчину заручену
Кладуть в домовину.
Не вертаються три брати,
По світу блукають,
А три шляхи широкії
Терном заростають...

(Шевченко зітхнув і виступив з-за дерев, витираючи сльози...).

КОБЗАР: Я хоч і не бачу, то відчуваю, що хтось чужий стоїть близько. Миколко, ти ж очі мої, чи стоїть хто біля нас?

МИКОЛКА: Еге ж, стоїть, діду, дядько і плаче, плаче тихо, не так як я. Я так не вмю – самі сльози, а голосу немає...

КОБЗАР: То сльози від туги, від горя, то найгірші, найтяжчі ті сльози в світі.

ШЕВЧЕНКО (підійшов ближче до кобзаря): Еге ж, діду, правду кажете – найтяжчі ті сльози... (Сів біля кобзаря і почав розпитувати). Звідки йдете, діду?

КОБЗАР: Здалеку, синку, здалеку. Іду, а світу не бачу, людей не бачу, худоби не бачу... А все знаю. Тебе не бачу, а душу твою пізнаю, по твоїх сльозах пізнаю. Світ виходив, синку, а скрізь злидні, скрізь неволя. Дивні люди трапляються, наче апостоли... Являться і зникнуть, а нічого не годні вдіяти...

Отак і блукаю – світанок по росі відгадую, ночі – по вітру, що низом лягає.

ШЕВЧЕНКО: А відкіля ви, діду, самі?

КОБЗАР: Я кріпак з своїм онуком Миколкою ходжу по світі... Одна у мене домівка – земля, одна стеля – небо. Недарма прізвище мое Біда, Северин Біда. А віку мені не злічити, не знаю. Пани у мене очі відібрали, домівку знищили, дочку душогиби замучили... Пустили у світ з онуком на всі чотири вітри. Нехай подушаться оті пани своїм багатством! Пан мене давно вигнав, каже: сліпий, дурний, користі від тебе ніякої, іди, куди очі бачать... А я ж, синку, сліпий – нічого не бачу, і пішов у світ з онуком – сіромахою, Миколкою. Одні ми з Миколкою, одні, на весь світ одні. Помру, а що з ним буде – побий мене лиха година – не знаю. Правду кажу, Миколко?

МИКОЛКА (прислухався до дідових слів скорботних та заплакав): Правда, діду.

ШЕВЧЕНКО (зірвавсь): Не плач, дитинко люба! Бачу, як тобі трудно жити в світі. Одежа у тебе марна, голодний не раз буваєш,

нужда, кажеш, пече твоє тіло... (Пошукав у себе грошей). Передай оці гроші дідові, нехай справить тобі щось із одежі, чобітки купить... А це тобі окремо... (Поцілував Миколку в голову, передав асигнацію для діда і карбованця срібного Миколці).

МИКОЛКА (схвильований кинувся до рук Шевченка): Дякую вам, дядечку, за гроші! У мене ще таких грошей ніколи не було.

ШЕВЧЕНКО: А що, Миколко, чи в пам'яті у тебе ті пісні, які дідуся твій співає і чи ти берешся за бандуру?

МИКОЛКА: Еге ж, дядьку, пісні дідові в пам'яті моїй, я йому підспівую, як відчуваю, що йому тяжко співати, а от до бандури не приступаю – боязко як то...

ШЕВЧЕНКО: А де ви, діду, чули ту пісню, що отут співали про шляхи широкії?

КОБЗАР: Люди співають, від людей чув. Пісня то наша народна, бо вона про горе та нужду...

ШЕВЧЕНКО: А не знаєте, діду, хто ту пісню склав?

КОБЗАР: Чую ти чоловік свій, з душею, то і признаюсь: Шевченко, кріпак такий, а то він, кажуть, ту пісню склав. Він пісні складає – от що кажуть люди.

ШЕВЧЕНКО (замислений): Про горе тужно співати, треба би про волю.

КОБЗАР: Треба, чому не треба. Я і сам складу...

ШЕВЧЕНКО: А і ви складаєте пісні, діду? (Усміхнувся і поклав свою руку на руку Кобзаря).

КОБЗАР (відчув усмішку): Чому смієтесь?

ШЕВЧЕНКО: А так, добре мені. З тобою вкупі приємно.

КОБЗАР: То ходімо зі мною.

ШЕВЧЕНКО: Ех, пішов би, діду, та не можна. А скоро може й піду, як ти, діду, у світ піду.

КОБЗАР: Ти хто ж – кріпак чи вольний? (Пауза).

ШЕВЧЕНКО: Я Шевченко, діду.

КОБЗАР (аж на ноги метнувся, бандуру впустив, за Миколку вхопився): Хто ти? Хто? Шевченко?!

ШЕВЧЕНКО: Я самий, діду, я...

КОБЗАР: Миколко, очі мої, кажи який він?

(Кобзар замовк, блимав повіками, мертві очі непорушно застигли, від хвилювання дух захопило).

КОБЗАР: Бачиш Шевченка?

МИКОЛКА: Бачу, діду.

КОБЗАР: Який він?

МИКОЛКА: Добрий, діду. Він мені карбованця сріблом дав, у голову поцілував, вам катеринку дав...

КОБЗАР: Ех, онуче, я не про те питаю, який він з виду, лицем який – очі ж ти мої...

МИКОЛКА: Дядько вусатий, ласкавий, дружній, спокійний... добрий дядько, аякже – звичайно добрий...

КОБЗАР (не годеи заспокоїтись): Очі мені, очі! Тут уперше я за все життя пошкодував, що сліпий... Та я радий був, що злиднів та горя людського не бачу, а це пошкодував, що не дав мені бог щастя на власні очі узріть Шевченка. Але відчуваю, що наша рідна, близька людина, через те дозволю своїй руці пізнати обличчя Тараса...

(Проводить по обличчю рукою).

ШЕВЧЕНКО: А давайте, діду, на спогад про зустріч нашу заспіваємо разом думку бадьору про того орла, козака Максима. Ти грай на бандурі, а я буду співати.

(Усівся кобзар, настроїв бандуру і зачали обоє):

Літа орел, літа сизий
Понад небесами –
Гуля Максим, гуля батько
Степами, лісами.
Ой, літає орел сизий,
А за ним орлята...
Гуля Максим, гуля батько,
А за ним хлоп'ята.
Поміркує, загадає
Чи бити, чи пити?
Чи танцювать, щоб ушкварить –
Аж земля трасеться,
Заспіває, заспівають –
Аж лихо сміється.
Горілку, мед не чаркою –
Поставцем черкає,
А ворога, заплющившись,
Ката не минає...
Отакий то наш отаман,
Орел сизокрилий –
І воює, і гарцює
З усієї сили.
Нема в його ні оселі,

Ні саду, ні ставу –
Степ і море – скрізь битий шлях,
Скрізь добрая слава...

КОБЗАР: Добра пісня, наша, співатиму її людям, буду і тебе згадувати на все життя, аж до смерті, славний наш кобзарю...

(Пауза. Обидва схвильовані).

КОБЗАР: Скоро вже й вечеріти буде...

ШЕВЧЕНКО (похопився): А то вже й мені пора.

КОБЗАР: Та й мені до села завидки добратися.

ШЕВЧЕНКО: Бувай здоровий, діду Северине, складай пісні, носи їх люду; а я ще тобі підбавлю... Прощай, дитинко. Дай боже вам довгого життя.

КОБЗАР: Бувай здоровий, Великий Тарасе (обнялись, тричі поцілувались).

(А з лісу вийшли становий, жандарм і десятські).

СТАНОВИЙ (до Шевченка): Ви арештовані.

ШЕВЧЕНКО: Що за напасть! Я маю дозвіл на перебування на Україні на п'ять місяців...

СТАНОВИЙ: Дозвіл ви маєте, щоб малювати ескізи, а не богохульствувати і поносити святість матері божої, святих та таке різне...

ШЕВЧЕНКО: А-а, он в чому річ... Так швидко справились – навели, підслухали, донесли і певне багато приточили... Аж смішно... Я не буду перед вами об'яснятись. Прошу доставити мене до Києва, до генерал-губернатора Васильчикова, я там виясню, як то все було.

СТАНОВИЙ: У мене є наказ препроводити Шевченка по дистанціям до Петербургу.

ШЕВЧЕНКО: Отаке!.. Не довго ж ти гуляв на волі, Тарасе... Не здійснені мрії мої про хатину, про родину, про дожиття на моїй Україні...

(Помовчав, оглянув усе кругом... і рішуче): Ну, що ж – ходімте...

(До Кобзаря обернувся ще раз). Прощайте, діду Северине! А вступіть до Канева та передайте Варфоломію Шевченкові, що я сюди більше не повернуся...

(Почали спускати по доріжці до Дніпра Шевченко і всі ті, що його арештували).

КОБЗАР (в розпачі): Миколко, очі мої! Де він?

МИКОЛКА: Пішов, ген, ген, пішов... Закують його, діду мій, закують його у кайдани, а люди будуть повні смутку і відчаю!

КОБЗАР (якось урочисто й суворо): Зостались пісні твої, не замруть вони і не загинуть – поки ноги мене носять, буду їх співати людям. Не скують залізом слова – вільнее воно, як вітер, скрізь рознесе твою правду, славний наш пророче!..

(Витер сліпі очі).

(А Миколка аж припав до землі, так плакав важкими сльозами).

КОБЗАР: Очі мої, Миколко, дай руку...

МИКОЛКА: Щасливий ви, діду, щасливий, що зустрінулись з Шевченком! Всі люди чують про нього, пісні його знають, а от зустрітись з ним не щастить, не трапляється... А тепер знов цар закує його в кайдани і зашле його від нас далеко, далеко навіки...

КОБЗАР (гнівно): Шевченка в кайдани не закуєш... Його слово навіки між нами, і скрізь по світу, де тільки жив народ наш...

Ходімо, дай руку.

(Сплаканий Миколка і дід сліпий поволі скеровуються на доріжку до села. А з лісу вибігають люди, збуджені тривогою).

– Це наш дід Северин!

– Дід Северин!

– Дід Северин!

– А де вони? Де посіпаки?

– Кого забрали?

КОБЗАР: Шевченка повели...

(Випростався гордий, суворий).

Іду, несучи пісні його між людьми...

(Народ розступився, з великою пошаною вклонились всі).

– Допоможи вам боже святу правду нести!..

(Дід і Миколка ідуть на дорогу, люди очима з любов'ю проводжають їх).

КОБЗАР (ідучи, в такт приказує):

Топчу, топчу шлях,

Блукаю по світі,

Хоч людей не бачу,

Та проте щось значу...

Правда, Миколко?

МИКОЛКА: Правда, мій діду.

(Ще схлипує дитина).

(А люди пошепки гули про себе):

– Шевченка, Шевченка... повели...

(І стали всі струнко лицем до Дніпра – понеслись далеко їх грізні слова. Кобзар обернувся, з пліч скинув бандуру і тони полились то грізні, то чулі):

Лютуйте скажені панські хорти,
Не вирвете з серця правдиві пісні!
І скоро вже прийде така пора,
Що скинем кайдани і пута ярма...
А страдники наші – пророки святі
На волі про щастя створять вже вірші!..*

*На мотив „Шалійте, шалійте скажені кати!”

ЧЕТВЕРТА ДІЯ
„НА СТОРОЖІ ПОСТАВЛЮ СЛОВО”
ДІЙОВІ ОСОБИ:

1. Шевченко Тарас Григорович
2. Костомаров – історик
3. Марко Вовчок
4. Тургенев
5. Чернишевський
6. Сераковський Зиґмунд
7. Катя Толстая
8. Прохор – служник

(Майстерня Шевченка в академії мистецтв, ззаду один вхід від академії. Другий боковий на вихід. Збоку ж сходи на антресоль. Мольберт, біля нього приладдя для малювання. Посередині простий великий стіл, на якому приладдя до гравірування: лампа, свічки, банки з кислотами, спиртом, мідні дошки; збоку турецький диван, перед ним круглий стіл, фотелі. Під широким вікном теж столик, на нім альбоми, журнали. За великим столом сидить Шевченко за гравіруванням, кропітливо випалює вогнем... наспівує):

Гей гук, мати гук
Де козаки йдуть
Та веселая та доріженька
Де вони ідуть...

(Чути за дверима хтось сперечається):

– Та нема ж дома.

– Я залишу записку.

– Та він дуже зайнятий, а тут весь час ідуть та ідуть – нема спокою.

ШЕВЧЕНКО: Ото біс несе вже когось. Недурно кажуть – не в пору гість гірш татарина.

(Задивився на світло на пластинку).

(Входить Костомаров, посивілий дуже, трохи зігнута його постать, в окулярах, ніби незграбно, чи несміло переступив через поріг. Шевченко здивовано глянув як на незнайому людину).

ШЕВЧЕНКО: Заходьте.

КОСТОМАРОВ: Коли не пускають.

ШЕВЧЕНКО: А-а, Прохор...

КОСТОМАРОВ: Не пізнаєш мене, Тарасе?

(Шевченко піднявся, наскоро відсовує роботу, гасить світло).

КОСТОМАРОВ: А ти ж казав, що житимемо ще вдвох у Петербурзі.

ШЕВЧЕНКО: Як так? Що я не знаю хто ви?

КОСТОМАРОВ: Так, за одинадцять років я змінився дуже. Я ж Микола Костомаров.

ШЕВЧЕНКО: І справді Микола! Брате мій! То ж лиш тоді, як за ґратами обидва ми бачилися, більш я і не чув нічого за тебе, не знав, де ти, аж поки не повернув до Петербургу... А твоя мати... Боже ж мій – йшла на побачення з сином і я її зобачив через ґрати; йшла чорніша чорної землі, неначе з хреста знята... Чув, чув тут у Петербурзі про твою працю наукову і сам збираюся послухати твої виклади.

КОСТОМАРОВ: Он, Тарасе, ти який став. Може і я тебе не пізнав би десь інде не в твоїй хаті... І все ж такий палкий нестримний...

ШЕВЧЕНКО: А як же бути інакше?

КОСТОМАРОВ: Бо я, Тарасе, весь погруз в науку; поза неї ніщо мене вже не турбує.

ШЕВЧЕНКО: Ну що ж, у кожного свій шлях широкий, чи вузький. Зате ти найвидатніший професор цього часу.

КОСТОМАРОВ: Працюю, як навіжений, сиджу і день, і ніч над працею своєю, готую книгу по історії Русі. Оце матінка моя приїхала до мене, веліла Тараса притягти.

ШЕВЧЕНКО: То матір твоя тут? Обов'язково прийду, друже. Клонюся перед нею.

КОСТОМАРОВ (розглядає розкладені на столі приладдя для гравірування): Це щось нове у тебе в твоїй праці, нове натхнення.

ШЕВЧЕНКО: Я зайнявся гравіруванням і маю намір в цій галузі виконати програму, дістати ступінь академіка.

КОСТОМАРОВ: О, як це добре, що маєш запал до мистецтва, це світла і безпечна мета... Ну, ми ще зустрінємось сьогодні – так домовились? От що – сьогодні в публічній бібліотеці я виклад маю – приходь о шостій і звідти уже до нас.

ШЕВЧЕНКО: Гаразд. Куди ж ти поспішаєш?

КОСТОМАРОВ: Мені ще раз до університету, там ждуть мене студенти. Гляди ж, не забарись. З тобою не прощаюсь. Я вже пішов.

ШЕВЧЕНКО (замислений): Це ж Микола свою дорогу вже знайшов. Побачимо чи буде нам з тобою по путі (береться знову за свою роботу), а постарів, посивів і змарнів (заглиблюється у працю). От біс, сьогодні щось мені не спориться робота – вже й пальці собі пообпікав (хапає пальцями за сорочку). Вже і вимазався добре, а ще нічого путнього я не зробив. (Знов нахилиється і нічого вже не чує і не бачить).

(Аж тут тихесенько ввійшла Катруся і хотіла ззаду вхопить за шию, але відскочила здивована і руками аж сплеснула).

КАТРУСЯ: Що ж це? Де ж ваша борода? Тарасе Григоровичу! Та ви ж молодшим стали!

ШЕВЧЕНКО: Еге ж... Зі мною трапилася біда! Якийсь схилився над роботою, а борода моя попала у вогонь, так наполовину й обсмалилась, то мусів начисто вже збрити... Тепер я вже не бородач, в козаки трохи записався. (Наспіває на зразок арії Карася). Здобуду шаблю і жупан, на Січ козацькою подамся-я-я!

(Катя сміється аж до сліз).

КАТЯ (оглядає його зі всіх боків): Але ж ви й вимазались, навіть трохи носа закопчено... А руки... А пальці... Та ж вам пухирі понабігають... (Вертиться біля нього, витирає хусточкою обличчя).

ШЕВЧЕНКО: Обережно, обережно, серденько, а то ще й ти обсмалишся – там кислоти різні їдкі. Та сядь же не крутись, хай поприбираю...

КАТЯ: А я за вами зайшла... Чекала вас, чекала. Ви ж надибали якесь там дерево надзвичайне і обіцяли, що разом підемо малювати...

ШЕВЧЕНКО: А так, так – прекрасне дерево, я й забув... Бач, тут таке діло... Допіру у мене був Костомаров...

КАТЯ (аж скрикнула): Костомаров тут був? Той знаменитий професор!..

ШЕВЧЕНКО: А, і ти про нього чула?

КАТЯ: Та як же – всі студенти лиш про нього і говорять. Я так хотіла би його послухати. Та ба – дівчат нас не пускають до університету.

ШЕВЧЕНКО (з досадою): Коли вже до жінок поставляться як до людей... Треба буде Костомарову це пригадати, нехай цю справу порушить серед професури. І певен я, що дух новий і це безглуздя переможе.

КАТЯ (в захваті цілує Шевченка): О, яке це було б велике діло! Тарасе Григоровичу, я перша запишусь.

ШЕВЧЕНКО: А тим часом я ще сьогодні піду з тобою на його публічну доповідь у бібліотеці.

КАТЯ: Як? Ще сьогодні? Коли?

ШЕВЧЕНКО: О шостій вечора.

КАТЯ: Я зараз побіжу до мами по дозвіл. О, мама з вами всюди мене пустить...

ШЕВЧЕНКО: Ну, гаразд, біжи. Я за тобою зайду. Бо мені ще треба все це поскладати.

КАТЯ (чмокнула його): Може вам допомогти?

ШЕВЧЕНКО: Ні, ні, я сам...

(Катруся побігла. А Шевченко заходився складати своє приладдя).

ШЕВЧЕНКО: Бач, яке бравенькеє дівча, ще літ 15-ти нема сповна, а вже в студентки хоче записатись. (Наспіває „Ой не шуми луже, зелений байраче...”).

(Хапається приборати).

ШЕВЧЕНКО: Таки засидівся я нині... Та й нелад же який... Адже ж обіцяла (донечка) моя прийти сьогодні... Яка ж це радість. Їй я заповім розкрити все безталання жінок кріпачок. Треба записати свій „Сон”, яким вона так зацікавилась... (Кидається писати). Так, цей вірш належить до її жінок-кріпачок... Ох, ти ж моя сило молодая, тобі присвячую мою

кріпачку матір, що на панщині пшеницю жала, не спочивати пішла, пошкандибала Івана сина годувати (пише).

(Входить Марко Вовчок і Тургенєв. Марко Вовчок молоденька, чарівна своїм скромним ніжним поведженням, жвава, а разом з тим і величава, і Тургенєв, видно, як з ласкавою увагою ставиться до всіх її бажань).

МАРКО ВОВЧОК: Здорові, батечку! А от і ми – привела самого Тургенєва, який хотів вас бачити.

ШЕВЧЕНКО (зрадлиий заметушився): Моя ти донечко! Така для мене несподівана радість. А я тут засидівся, допіру ледь я зачищаю за собою.

МАРКО ВОВЧОК: О, це видно, батечку – ви весь у сажі.

ШЕВЧЕНКО: О, вибачте, зараз я причепоруся трохи. (Побіг на антресолі).

МАРКО ВОВЧОК: А я вам все тут закінчу прибрати.

ТУРГЕНЄВ: Яка ж ви домовита і тут не без роботи, як би вдома.

МАРКО ВОВЧОК: А як же? Це ж мій батечко – він сам мене донькою називає. Він же такий самітний, нема кому подбати про нього. (Бере стирочку, перетирає все).

ТУРГЕНЄВ (розглядає на столику готові вже гравюри): Ніколи не гадав я, щоб гравіруванням можна було так виразно передати художній замисел.

МАРКО ВОВЧОК: О, це ж Шевченко! Його талановиті руки та геніальна думка, душа палка до всього прекрасного!

ШЕВЧЕНКО: (повертається чистий, вбраний, жваво спускається з своїх антресоль): Що ви вже про мою душу розписуєте? А тепер вже я і привітатись можу. (Підходить до М.В., вітається, а та вже й вглянула).

МАРКО ВОВЧОК: Тарасе Григоровичу! Та у вас же великі пухирі на пальцях...

ШЕВЧЕНКО: Трохи пообпікав собі. Ото ж і бороду прийшлося зняти, бо обсмалив.

МАРКО ВОВЧОК: Це добре, ви так огрядно зараз виглядаєте, ніби зняли з себе всі ознаки казарми.

ШЕВЧЕНКО (підходить до Тургенєва і тепло з ним вітається): Я дуже радий і вдячний, що завітали в мою комірчину. Давно бажав я цієї зустрічі.

ТУРГЕНЄВ: І я радий вас бачити, щирий я поклонник вашої музи. А тепер ще бачу який талант в ваших руках, признатися,

не знав про це. Прийміть мої слова як щиру правду, а не пусту ввічливість...

ШЕВЧЕНКО: Так, це моє друге покликання...

МАРКО ВОВЧОК: А як же ваше слово, ваші думи, ваша муза?.. Невже, потерпить від нового напрямку вашого натхнення?..

ШЕВЧЕНКО: Ні, донечко, цього боргу перед своїм народом я не знехаю. А ще й тобі я присвятив за твої, дорогі для мене, постаті жінок-кріпачок оцей мій вірш – допіру виллявся з душі...

(Бере списаний листок).

Тут згадую я всіх матерів кріпачок і свою матір добрую, що молодою поклали у могилу, і сестер нещасних, що кріпачками, мабуть, і повмирають, і всіх, і всіх, що ще й тепер плекають своїх кріпацьких же синів...

(Читає дуже чуло, стримуючи сльози).

„На панщині пшеницю жала...”

(Марко Вовчок з риданням припала до його плеча. Тургенев схвилюваний мовчки глибоко уклонився...).

ТУРГЕНЄВ: Так сказати може лише велика людина, що любить свій народ, терпить його терпінням. Клонюся перед вашим зболеним серцем.

ШЕВЧЕНКО (достає з кишені ще листочок): А це ще, коли я був на засланні аж за Уралом і достав перші оповідання, тоді вже тебе я зрозумів, пережив те, що записав у своїм для тебе заповіті... (Подає їй списаний аркушик).

(Марко Вовчок з великим хвилюванням одійшла до вікна і вся в сльозах читала послання до неї).

ШЕВЧЕНКО (Тургенєву показує захалявну книжечку свою): Оце пам'ятка мого довголітнього поневіряння – захалявна книжечка моя, де крадькома, поза казармою в степу я занотовував свої думки, пісня, а часом і малюнки... От подивіться, оце моя верба, що з прутика сухого я виростив в пустелі... А це кізонька – моя розрада, Наталочка мала, що мене Тарасом Горичем звала...

(Аж зацікавилась Марко Вовчок і вся розчулена до нього підійшла).

МАРКО ВОВЧОК: Наталочка мала – ваша розрада... Отож – нема на світі такого лиха, щоб у нього хоч крапельночки меду хто не впустив, хоч з музинної пучечки...

ШЕВЧЕНКО (аж просіяв і погладив рукою по косах на її голові): І де вона таких слів назбирала? Я тобі, Марусенько, моя донечко, цю книжечку дарую. А ти за це, щоб діточкам українським з десять кіп казок ще написала.

МАРКО ВОВЧОК: Скільки подарунків мені сьогодні спало! Чим же віддячу вам? Присвячу і я вам свою „Інститутку”, ще не закінчила.

ШЕВЧЕНКО: Он, бачиш... Пиши, дзвони!.. Твої слова як і той (Колокол), що зза меж розноситься по світі... Ти їдеш за кордон, моя ти доню, будеш у Лондоні, вітай же і від мене Герцена Іскандера славетного. Скажи йому, як дзвін його пробуджує серця, що і простий народ вже прислухається з надією до його голосу...

МАРКО ВОВЧОК: Обов’язково буду у Герцена, розповім йому про вас, покажу йому і почитаю цю книжечку з вашими думками. Чим можу прислужитись йому.

ШЕВЧЕНКО: Пиши ж, доню, пиши, друкуй, передавай народу свої оповідання...

МАРКО ВОВЧОК: Я вже здала для друку Кулішеві свої нові оповідання...

ШЕВЧЕНКО (спохватився): Тільки не дозволяй йому занадто виправляти, бо може і зміст спотворити. Він дуже зарозумілий щодо свого стилю і може переборщить своїм елейним слогом. Не дайся, Марусечко, ну його! З ввічливим його притворством!..

МАРКО ВОВЧОК: Він вже і на мене гнівається, нарікає за мої російські оповідання, що я омоскалилася, каже, засмічую ними свою творчість.

ШЕВЧЕНКО: Он, бачиш – вузький фанатик. А що з історією виробляє. Напушу на нього Костомарова, нехай покритикує.

ТУРГЕНЄВ: А кого ж порадите читати, щоб краще вивчити українську мову?

ШЕВЧЕНКО: Марка Вовчка! Вона одна лиш володіє найкраще нашою мовою...

МАРКО ВОВЧОК: Ой, батечку, та я ж навчилася у „Кобзаря...”

ТУРГЕНЄВ: Так, обоє ви дуже скромні, обоє ви дуже цінні художники, творці народних дум, пісень і мови...

МАРКО ВОВЧОК: Забарились ми з вами, Іване Сергійовичу, а я ж ще й господиня хатня, на мене вже чекають, певне, муж і

син. (До Шевченка). Покажіть ще мені ваші пальці, може вам позавивати їх, чи що?

ШЕВЧЕНКО: Не турбуйтеся, Марусенько, це мені не первина... На завтра вже присохне.

МАРКО ВОВЧОК: Ходімо, Іване Сергійовичу. Бережіть себе, Тарасе Григоровичу, а то ви роботою так запалюєтесь, що й очі повишікаєте. Оставайтесь здоровенькі, любий батечку.

ТУРГЕНЄВ (прощається): Дуже радий вас ближче запізнати.

(Входять Сераковський і Чернишевський).

ЧЕРНИШЕВСЬКИЙ (до Марка Вовчка): Бачу ви вже на відході. Як добре, що я вас ще застав... Здоровенькі... (Вітається зі всіма). Це Зиґмунд просторожив за вами і привів мене сюди. Бачите, за мною вже хвости тягнуться, приставлен ангел-хранитель, то ні вам до мене, ні мені до вас. Тут через цілу академію прийти я вже заризикував через головніший хід, бо сюди багато народу ходить по різним справам. Мені конечно треба було вас розшукати, Маріє Олександрівно. Ви їдете за кордон, я заготовив листа до Герцена і статті для „Колокола” – візьміться йому передати, якщо будете в Лондоні, або звідкись там за кордоном переслати.

МАРКО ВОВЧОК: З великою охотою, я побуваю у Лондоні, обов'язково і спеціально, щоби відвідати Герцена... І взагалі, як потрібно зв'язок якийсь з ним мати, я ретельно все виконаю...

ЧЕРНИШЕВСЬКИЙ: Як то добре! Нам з ним необхідно порозумітися, а то останній час пішли в розбрід „Колокол” і „Современник”. (Виймає з портфеля заготовлені папери і передає їй). Вибачте, що я затримав вас.

МАРКО ВОВЧОК: Ну, що ви! Тож справа не тільки ваша, а і всіх нас... А я рада хоч чим будь допомогти.

ЧЕРНИШЕВСЬКИЙ: Маріє Олександрівно, Марко Вовчок нам розкриває всі ті болячки, з якими боремось і ми. Тому звернувся я до вас з цим дорученням. Як будете виходити, то вийдіть через бічний хід, бо ми пройдемо знов через всю академію – хай не прослідкують нашу зустріч.

МАРКО ВОВЧОК: То ми пішли. Свою адресу за кордоном я буду залишати у Тараса Григоровича. (До Чернишевського). Борітесь до кінця. (До Шевченка). Ще до побачення, мій батечку.

(Прощаються обое, вона і Тургенєв, зі всіма і виходять, Шевченко ласкаво проводить їх очима).

ЧЕРНИШЕВСЬКИЙ: Як то добре вийшло, може й налагодимо зв'язок з Герценом. Це дуже прикро, що „Современник” і „Колокол” розійшлися трохи в своїх напрямках. Нам треба злити свої сили, одностайно йти. Я думав, якщо „Современник” тут заборонять перенести до нього, а він нас же зганив. Нам тут видніше, ніж йому там за кордоном: не досить викривати зло низів – поміщиків, станових, хабарників... А рубати корінь зла – це самого (благословенного) царя, його приспінників найближчих...

ШЕВЧЕНКО: Це правда... Не ждять сподіваної волі. Цар Микола її приспав, а щоб збудить треба громадою повстать, обух сталить, та добре вигострить сокиру!..

ЧЕРНИШЕВСЬКИЙ (міцно стискує йому руку): Так Герцену і напишу: „К топору зовите Русь!!...”

СЕРАКОВСЬКИЙ (кинувся Тараса обняти): Напиши, мій брате, цей заклик. Твоє слово – це ж зброя, це боротьба. Буди людей, своїх братів отих німих!.. Повстануть!

ШЕВЧЕНКО: Як би ж так було!

Я возвеличу малих отих рабів німих!

І на сторожі коло їх

Поставлю слово...

ЧЕРНИШЕВСЬКИЙ: Будьте обережні, Тарасе Григоровичу, коли й напишете цей заклик свій, то ніхто його не надрукує, хіба пошлемо за кордон. (До Сераковського). Ходімо, а то ще й сюди наведемо хортів...

ШЕВЧЕНКО (сміється): О, не бійтесь, у мене є свій домашній і дуже ретельний, пильнує, щоби вночі я добре спав, а днем не перетомлявся.

ЧЕРНИШЕВСЬКИЙ: Он, бачите, яка опіка! До мене не заходьте. Десь Зигмунд ще зведе нас для побачення, поки на волі. (Прощаються, виходять).

ШЕВЧЕНКО: Нове життя у мене, нові друзі! Від Костомарова відстав я вже, і нам, мабуть, не по дорозі. Панько Куліш аж дратує своїми не широ солодкими та високопарними словесами. Невже здушив так молодий запал отой шпiонський дубельтовський напрям. Ну, що ж, піду я дорогою своєю без дружньої руки їх... Наростають сили молодії...

(Вскочила Катінька).

КАТІНЬКА: Дозволила, дозволила мені вже мама з вами йти... Я казала, що з вами вона мене скрізь відпустить. О, як парадно ви виглядаєте! Який у вас світлий вигляд!

ШЕВЧЕНКО: Бо в мене були гості дорогі – Марко Вовчок і Тургенєв.

КАТІНЬКА: О, як же мені не повезло сьогодні! Як раз приходжу так, щоб їх вже не застать. На другий раз я буду пильнувати біля дверей, бо у вас повно завжди таких гостей.

ШЕВЧЕНКО (сміється): То на що ж біля дверей, приходь з своєю роботою, займай собі любее місце...

КАТІНЬКА: Е-е, мама так і говорить, що від Григоровича я не вилажу і тим може й вашій праці перешкоджаю...

ШЕВЧЕНКО: Що ти, Катінько, та мені веселіше стає, як переді мною зявиться така бравенька та веселенька щebetушка...

КАТІНЬКА: А, я й забула – просила мама, щоб ви обідати йшли. Вас всі чекають.

ШЕВЧЕНКО: Ну і ходімо, щоб встигнути до викладу.

КАТІНЬКА: Я ще кокарду вам вив'язу, принесла пишний шарф. О, Григоровичу, у нас ви за столом будете кращий всіх... (Вив'язує кокарду, оглядає, милується, показує дзеркальце).

ШЕВЧЕНКО: Ну і видумщиця! Як старого прибирає... Аж Прохор задивився он на порозі (і скорчив смішну міну).

(Всі сміються. Катінька бере його за руку і пускаються бігом).

ПРОХОР: От чоловік! Жива душа! Тут тобі сивий дід – а тут уже й юнець бравий...

П'ЯТА ДІЯ „ОСТАННЯ НАДІЯ” ДІЙОВІ ОСОБИ:

1. Шевченко Тарас
2. Карташевська
3. Куліш
4. Ликера – покоївка Карташевської

(Кімната в домі Карташевської обставлена звичайно поміському. Карташевська сидить перед великим дзеркалом, біля неї крутиться Ликера: укладає зачіску на голові, припинає кокарду спереду, розправляє на сукні складки тощо...).

КАРТАШЕВСЬКА: Але ж ти сьогодні якась повільна, ніби не виспалась, чи що. Та ти, ледащице, ніби сьогодні і не зачесана. Така молода, а така нечепурна. От ще хтось зайде і як це виглядатиме. Нема в тебе такого звичаю, щоб ти молоденька, жвава, раненько вскочила, свіженькою водичкою обмилася та гладенько зачесалася, чепурненько вбралася... А то одягаєшся, ніби сонна... Хто ж тебе таку заміж візьме? Скаже – не буде з неї доброї господині.

ЛИКЕРА: Пані, я зараз приберуся... Не встигла я сьогодні.

КАРТАШЕВСЬКА: Ну, ну, скоріш, а то ще й я з-за тебе запізнюся. Певне там з хлопцями вже жарти виправляла...

ЛИКЕРА: А що ж я винна хіба, що кожний з них з своїми жартами до мене лізе. (Кокетуючи). То й мушу відбиватися.

КАРТАШЕВСЬКА: А що, Ликеро, як би до тебе отой пан, Тарас Григорович, залицьвся; він так милується, як ти в українському вбранні з віночком на голові... „Як барвіночок цвіте – зелене...” Так він любить говорити про тебе...

ЛИКЕРА (усміхається): Нехай милується, або ж це мені завадить. Він ніколи мене нічим не зневажив, не так як інші пани – хто не пройде, то бодай хоч ущипне.

КАРТАШЕВСЬКА: А якби такий пан, та хотів би з тобою одружитись?

ЛИКЕРА: Хіба ж це може бути? Я ж кріпачка... То це ще й я до панів пристала б, та може ще й в кареті роз'їжджала б... Ні, так не буває...

КАРТАШЕВСЬКА: Та ж цей пан теж був кріпаком, та ще й сибіряк – був на засланні, набрався він біди немало...

ЛИКЕРА: Тому, мабуть, він і лисий став... А дивно як... Чого ж пани його так високо шанують? Он графині та княжни його запрошують до себе... Оце і я б засіла з ними?.. Ні, так на світі не буває...

КАРТАШЕВСЬКА: Ну йди вже, йди, та гарненько приберись – як хто прийде, то треба прислужитись...

(Ликера дещо трохи ще прибрала і вийшла).

КАРТАШЕВСЬКА: От заморока з тим Тарасом, не знати що його й робить. Він упертий – як що у голову збрече, то трудно буде його відвернути. А він, здається, таки задумав щось щодо Ликери.

(Входить Куліш).

КУЛІШ: О, ласкава пані вже готова для прийняття. Мос шанування!

КАРТАШЕВСЬКА: Добридень, добридень! Я дуже рада, що ви так зрання завітали – поки нема нікого, маю з вами порадитись.

КУЛІШ: Отож і я саме поспішав, домоворитись з вами про прийняття, що ви запропонували в себе. Це дуже мило – ви наша патронеса, то і згуртуйте навколо себе всіх наших українців – громадян. Нам треба утворити свій окремий суто український салон. Візьміться за цю справу. Обговоримо ми з вами кого до цього притягти. У нас же є свої співці, поети, музиканти, письменники...

КАРТАШЕВСЬКА: Я рада хоч чим будь послужитись для нашої національної справи.

КУЛІШ: Так, так нам треба гуртуватись окремо. Це дуже важлива справа. А то ми розгубимо свої таланти. Візьміте ви – скільки одійшло від нас... Один лиш Гоголь чого вартий, і що ж хіба він збагатив українську літературу... Марко Вовчок поряд з українськими оповіданнями почала писати по-московськи... Навіть Тарас, цей з діда прадіда козак, більш до москалів, поляків став прихильний, ніж до нас, старих друзів, своїх людей... І тепер теж хоче друкувати свої російські повісті...

КАРТАШЕВСЬКА: От, власне, я хотіла з вами поговорити про Тараса. Як ви поставитесь до цього. Шевченко давно вже скидає оком на мою покоївку Ликеру.

КУЛІШ: До біса гарна дівчина! То що ж з того, що закидає. Це ж поет, художник милується красою. До цього у нього чутлива душа.

КАРТАШЕВСЬКА: Але ж боюся, що у нього серйозні наміри. Занадто він переоцінює її, з великою пошаною обходиться... Якби ж не захотів і одружитися з нею... На це він натякав...

КУЛІШ: О-о, цьому треба спротивитися, і всім нам його відговорити. Ви обговоріть його перед Ликерою, а я вже якось його від неї відведу. Та що це справді? Такий великий козир в нашій справі і ми щоб допустили йому потускніти! Це ж світоч, що не кажіть, нашої України, щоб якась Ликера стала на його дорозі!

КАРТАШЕВСЬКА: Йому правда, трудно самому бути: ні своєї хати, ні своєї сім'ї. Він тільки і мріє про своє родинне життя.

КУЛІШ: То підшукати йому інтелігентну панночку, а не цю простацьку дівчину. Його ж прийдеться запрошувати до нашого салону разом з жінкою.

КАРТАШЕВСЬКА: Та це ж неможливо зовсім, щоб моя покоївка прилюдно засіла за моїм столом. До правди, така ситуація складається, що не знатиме як з цього вийти... О, чекайте-но, чую голос Шевченка.

(Входить Шевченко – якийсь бадьорий, рішучий. Тримає пакунок, Карташевська і Куліш порозуміваючись переглянулись).

ШЕВЧЕНКО: Я вам не перешкоджу? Здоровенькі. (Вітається). Добре, що й Панько тут. Ти колись другом був.

КУЛИШ: Що за колись? Я найщиріший друг тобі і зараз. Хотів би тобі у всьому допомогти...

ШЕВЧЕНКО: Побачимо, як ти допоможеш? Так, як ти поставився до моїх повістей.

КУЛИШ: Щодо московських повістей твоїх, ще раз скажу – зневажав ти себе ними перед світом та й більш нічого...

ШЕВЧЕНКО: Не розумію я тебе. Цінив я тебе за твою працездатність, за відданість ділу літератури, за твій запал. Хто ж як не ти видав твори Гоголя... Хто ж як не ти запалився творами Марка Вовчка. Як же я тобі був віддано вдячний, коли ти прислав мені туди ще в моє заточення її оповідання... А тепер... Я не пізнаю тебе.

КУЛИШ: Я більш тобі скажу... Якби я мав достатньо грошей, я б закупив ті всі твої московські повісті і їх спалив би на вогні...

ШЕВЧЕНКО (аж побілів): Це вже аж занадто!.. Стримую себе я від різкого слівця. Гріш ціна твоєму дружньому почуттю, коли ти не відчув, як ці мої російські повісті писались крадькома десь поза казармами в закаспійських тих пісках; в хвилини тяжкої розпуки вони може тоді були єдиною розрадою мені... Але на цім ґрунті давно з тобою ми розійшлися. Побачу, як ти поставишся до іншого питання в моїм житті. (Обернувся до Карташевської). Це вже останній час прийшов для мене... Як я завжди прагнув мати свій кут питомий, свою сім'ю, близьку людину, щоб разом поділити долю і недолю. Я хочу одружитися з Ликерою. Ви до якоїсь міри нею опікуєтесь. Макарову я вже послав мою просьбу дати їй одпускну. Він мені не одмовить, знаю. Тепер про вашу згоду, бо числиться вона зараз у вас ще на послугах.

КАРТАШЕВСЬКА: Я, дійсно, як би її опікунка, їй добра бажаю, але і вас, Тарасе Григоровичу, я мушу остерегти від цього необачного кроку. Я краще її знаю – вона для вас не пара.

КУЛІШ: Що це ти надумав?.. По-перше, час твій на одруження давно минув. І це лиш стане тобі на перешкоді. Ти ж геній нашого народу, слава нашої поезії, і ця буденщина домашнього життя погубить і твій вільний рух, і твоє натхнення...

ШЕВЧЕНКО: Хіба ж в твоїм житті дружина стала тобі на перешкоді? Та подивись кругом, хто з тих геніїв, як ти говориш, не мав, не має особистого життя, кому воно стає на перешкоді?..

КАРТАШЕВСЬКА: Не так я думаю, дійсно потрібна вам жіноча рука, щоб попіклувалася про все буденне життєве і цим допомогла вам зайнятись іншими ділами, вашими думками. Для цього можна найти статечну жінку.

ШЕВЧЕНКО: Але ж мені потрібна не наймичка, а жива душа, яка б думки ті мої зі мною поділяла.

КУЛІШ: Як так, то знов же тобі треба дружини культурної, освіченої. Чи мало ж панночок кругом?

ШЕВЧЕНКО: Не забувай, що я й сам мужик походженням, думками і всім своїм іством. Що ж панночка якась робила б в моїй мужицькій хаті... Адже ж збудую я ту хату над Дніпром.

КАРТАШЕВСЬКА: Але ж Ликера не така, щоб вам створила тихе та притульне життя. Вона досить хитрувата, легковажна, із хлопцями ще й любить погуляти... Яке ж виховання може вашим дітям дати?

ШЕВЧЕНКО: Як добре серце має, воно їй підкаже як дітей плекати. Це ж бідна дівчина, кріпачка, сирота, не знала, певне, ласки на своїм житті... Невже ж не відчує вона мого гарячого бажання допомогти їй стати людиною гідною у всіх пошани?..

КАРТАШЕВСЬКА: Але ж вона на хлопців заглядається...

ШЕВЧЕНКО: Ет, не кажіть так. То ж молоде – ще час буде, що споважніє... Та що про це нам сперечатись. Я твердо вирішив і сам вже допильную свого щастя. Вас я прошу закликати дівчину сюди. Я сам вже з нею поговорю.

КАРТАШЕВСЬКА (знизила плечима до Куліша): Ну що ж, не будемо заважати... Проїдемо до інших ми покоїв. (Дуже не задоволена). А вам бажаю я прозріти – занадто ідеалізуєте свою возлюблену...

КУЛІШ: Вже цього ніяк не припускав я... До чого докотивсь, Тарасе! Ну дійсно – з тобою розійшлись ми на різні стежки...

ШЕВЧЕНКО: Добре, що й ти вже зрозумів це.

(Карташевська і Куліш виходять. Шевченко сидить замислений і вже в думках складає):

Поставлю хату і кімнату,
Садок-райочок насаджую...
Моя ти любо! Усміхнись,
І руку вольную, мій друже,
Подай мені...

(Входить Ликера не то трохи соромлива, не то манірна).

ШЕВЧЕНКО (встав назустріч): Сідай Ликеро, мені треба з тобою поговорити. (Сідають обое). Не раз ми бачились з тобою, я запізнав тебе, думаю, що не помилюсь, що в тебе щира, не лукава душа... Не знаю тільки, як ти до мене ставишся... Я хотів би одружитися з тобою.

ЛИКЕРА: Та мені вже пані говорила.

ШЕВЧЕНКО: А як же ти?

ЛИКЕРА: Чудно мені якось – ви ж таки пан, а я... То що ж і я панею тоді буду?

ШЕВЧЕНКО: Голубко, у мене ж сестра, брати ще – кріпаками. Який же з мене пан?

ЛИКЕРА: Та ж тут у Петербурзі вам інакше як з панами й водитися немає з ким, то й я з вами піду в гості до графині... Якось не подобає ні вам це, ні мені...

ШЕВЧЕНКО: Та це пусте! Я не збираюся з панами жити. Мені потрібна рідна душа... Чи погоджуєшся за мене вийти заміж?

ЛИКЕРА: То ви будете й вінчатися зі мною?

ШЕВЧЕНКО: Аякже, серденько, не ймуть нам люди віри без хреста.

ЛИКЕРА (трохи помовчала): То я погоджуся. Хоч я ще молода, але докучило мені всім на послугах жити, хочу сама собі господинею бути... Як же це все відбудеться?

ШЕВЧЕНКО: Ото послав я листа до пана Макарова, щоб дав тобі він відпустку, а тим часом найму собі кімнатку, щоб ти собі там приготувалась до шлюбу. Оце я тобі вже дещо і приніс. (Бере пакунок, розгортає білу коштовну матерію).

ЛИКЕРА (з захватом): Яка ж то дорога!..

ШЕВЧЕНКО: Пошиєш собі шлюбне вбрання.

ЛИКЕРА: О-о, я закажу пошити тій самій модистці, що й моя пані шие...

ШЕВЧЕНКО (дістає з кишені хрестик і обручку): А це тобі на шию хрестик (подає).

ЛИКЕРА (розглядає і трохи насмішкувато): Та він же дерев'яний!

ШЕВЧЕНКО: Ти глянь, він дуже майстерно зроблений...

Ликера: Чудно!

ШЕВЧЕНКО: А це обручка – на знак заручення.

ЛИКЕРА: А де ж тут проба? Я не бачу.

ШЕВЧЕНКО (трохи здивований): Не бійся – золота, це по заказу зроблена.

ЛИКЕРА: А де будемо вінчатися? У Ісаакія?

ШЕВЧЕНКО: Ні, в нашій академській церкві.

ЛИКЕРА (ніби не задоволена): А хто ж мене побачить там у цьому пишному убранні?

ШЕВЧЕНКО: Яка ж ти, як дитя наївна.

ЛИКЕРА: А ви до вінця теж фрак надінете?

ШЕВЧЕНКО (не витерпів): Та що дурне говориш?

ЛИКЕРА (поглянула на нього): Ото вже і сердиті стали... Що ж тут такого дурного! Як то буде виглядати – я в білій сукні, з довгою фатою, а молодий в якомусь кафтані... Зовсім це не пасує.

ШЕВЧЕНКО: Вибач, Ликеро, ми будемо щасливі і без панських витребеньків... Я вже наглянув садибу там на нашій Україні, над самісіньким Дніпром. Побудуємо хатину, засадимо садочок, городець розведемо, будемо обоє працювати, заведемо малу господарку... Буде у нас як у раю... Тихо... Мирно... А скільки я там напишу, намалюю, і з тебе портрета намалюю, моя ти люблю!..

ЛИКЕРА (що слухала здивована): Чекайте-но, то будемо жити ми не в Петербурзі? Я не хочу на село. І що б я там робила? (Поглянула на свої руки). Мої ці руки уже відвикли від праці на землі... Я вмю ними дуже модні зачіски паням до лица укласти; я тут у парикмахера навчилась... Такий бравий молодий та ловкий... Він теж до мене залицяється. Я дуже здібна припасувати гарні кокарди до модного вбрання... А там на селі ні до чого уже не здатна...

ШЕВЧЕНКО: Нещасне ти скалічене дитя різними панями, та гнилими цими містами... Ти оживеш там серед пахучих квітів польових, від шуму хвиль дніпрових, від дзвінких пісень дівочих – пробудиться і розцвіте душа твоя!..

ЛИКЕРА (зітхнула): А все ж до чорної землі, мабуть, ніяк вже не привикну. (Гладить матерію, милується нею, крутить обручку на руці. (Чекайте-но, я побіжу та похвалюся дівчатам

подарунками своїми. Ви посидьте тут, я повернуся... (Схопила матерію, а хрестик залишила і жваво вибігла з кімнати).

ШЕВЧЕНКО (взяв хрестик у руки, як би розглядав його): Так... Не ймуть нам віри без хреста... Але цей дерев'яний... їй не потрібний, на нім, проби не зазначено... Що це? Душевна наївна простота?.. А може... може... У той райочок мій малий тихенько підкрадешся, ввійдеш... й наробиш лиха!.. А я ж хотів би дружиною її назвати!.. Як би я її оберігав!..

(Входить Карташевська).

КАРТАШЕВСЬКА: А де ж ваша наречена?

(Шевченко мовчав).

То вже, мабуть, це вона переверти в челядній виправляє – там такі сміхи та вигуки розвела, аж до покоїв чути... Що так скоро вас покинула? Вже все ви порішили?

(Шевченко мовчки встав, якимось поволі пішов до дверей на вихід).

КАРТАШЕВСЬКА: Куди ж ви, Тарасе Григоровичу? Зараз зберуться всі знатні гості ради вас... Ви ж прикраса наша, слава українського салону... Всі жадні послухати ваші твори... Він і не слухає... Пішов... І видно більше не прийде...

ОСТАННЯ НІЧ

ЕПІЛОГ

(за новелою Натана Рибака „Остання ніч”)

ДІЙОВІ ОСОБИ:

1. Шевченко Тарас Григорович
2. Прохор – служник його
3. Барі – лікар
4. Кирило – солдат

(Петербурзька холодна, довга та темна ніч. Вітер гуде, свище, б'є у віконниці...

Кімната скупо умебльована. Справа двері до передпокою – комірчини Прохора, а з неї вихід на вулицю. Зліва широкий вхід (як альков) до майстерні. Напроти вікно на вулицю. В кімнаті старе, дерев'яне скрипуче ліжко, коло нього столик з ліками, стілець, під вікном простий стіл, на ньому в безладі книжки, папери, газети. По куткам кругом столики, на них бронзові свічники блимають.

В комірчині похідна койка, куферочок обкутий, шафа, столик і стілець.

Майстерні видно лиш частину через альков з кімнати: широке вікно, боком до вікна на підставці натягнуте полотно з початою роботою; тут же, на столику пензлі, палітра, фарби.

На стінах кімнати висять декілька ескізів, але небагато. Взагалі віє пусткою, якимось сумрачно. Свічки блимають тьмяно і чадять. На ліжку лежить хворий, блідий, змарнілий Шевченко, покритий старою ковдрою, а в ногах ще й халатом.

Тихо, як би здалека, переливаються сумні мелодії бандури, скришки)...

ШЕВЧЕНКО (відкрив очі): Холодна, довга, трудна ця петербурзька ніч... Повна клопоту і страждань... Вже не маю сили лежати спокійно. Хотів би мати якусь утіху, розраду... Все мені причуваються любі мелодії бандури; звідкись здалеку, здалеку вони лунуть... Хотів би побачити вже світанок. А світанок ще десь за суходолом, там за обрієм, де волохате небо, звідкіля лине молочний туман... Десь там давно вже день, а тут на берегах Неви ще ніч і не відомо, коли тій ночі настане край.

(Сів, а старе ліжко і заскрипіло).

Ох, це старезне ліжко як дратує – що раз порипує від кожного руху... Як же ти мені вже накучило!

Встати б, походити... Не годен – тяжкий став якийсь я...

(Оглядає кругом).

Пустка... Самотність... А де ж ви поринули, мрії мої? Зостались там над Дніпром... Я ж казав, бо надіявся, що я вже за старий і ніхто вже мною не зацікавиться. А он що вийшло: замість хатиночки у гаю, погнали мене у Петербург... Тепер лиш думи повинню налізувати на мене –

Думи мої, думи мої,

Лихо мені з вами!

Нащо стали перед очима

Сумними рядами?..

Чом вас вітер не розвіяв

В степу як пилину?

Чом вас лихо не приспало

Як малу дитину?

(Знов повалився на подушку, затулив очі пальцями, і скрізь пальці розглядає пустку своєї оселі...).

ПРОХОР в комірчині припав до дверей від кімнати і шепотів:

„Ото яка тяжка його мука!”

ШЕВЧЕНКО: Свічники нагоріли мерехтливо, тускло ледве блимаються і якісь химерні тіні гойдаються на стіні, конаючи під стелею. А ніч все не минає... Холодна петербурзька ніч... І коли тієї ночі настане вже край?.. Якою втіхою було би забуття!

(Затуля повіки).

Минає знедолене життя... А десь там Україна... В усій своїй красі і величі... І я її вже більше не побачу... (Витирає сльози).

На що ці сльози? Вона мені перед очима завжди і навіть там в стінах каземату вона розвернулася переді мною пахуча і дзвінка і вилялася в пісні –

Садок вишневий коло хати,

Хрущі над вишнями гудуть,

Плугатарі з плугами йдуть...

.....

Співають ідучи дівчата...

.....

А соловейко? О, соловейко не затих...

(Усміхнувся і знов підноситься).

Де той лист від Варфоломія? Чекає, що весною приїду кінчати діло з хатиною там над Дніпром... (Сів, розкрив широко очі).

Понад Дніпром... Ген... ген... над кручами високими пливе блакитний океан небес і над рікою Чернечая гора, вся вкрита піснями, страхітливими казками, славою козацькою... І я стояв на тій горі, обвівав вітерець мене всього, неначе пригортав до невидимих грудей своїх, нашіптував на вухо чарівні слова... про юнії літа... Кирилівку... про любу Оксаночку мою...

Так мало, небагато

Благав у бога я тоді, тільки хату, одну хатиночку в гаю,

Та дві тополі коло неї

Та безталанну мою Оксаночку...

О, який я тоді – сирота у сірій свиті – щасливий був, коли забачив диво – твою красу... Той сирота, якого ти без мови, без слова навчала очима, душею розмовляти, з ким ти усміхалася, плакала, журилась..., кому ти любила (Петруся) співать...

(Видно гострий біль пронизав Тараса, бо він ойкнув і повалився на подушку).

ШЕВЧЕНКО: Ой, як же шпигонуло! А дихати тяжко...

(А ПРОХОР припав до дверей: „Як же йому тяжко!.. І знов марить...”).

ШЕВЧЕНКО (з закритими очима): Шумів вітерець у верболозах, на небосхилі крилами сизими хмари трепотіли..., сидів я на траві, обхопивши руками коліна... Сидів, хто знає скільки, дививсь на рідний дорогий мій край... Сонце сковзало по небу, перекликались невгомонні перепелички... А над дзеркальними водами Дніпра квиліла самотна чайка...

(А ПРОХОР: „Все згадує, все марить, як при кінці життя...”).

ШЕВЧЕНКО: І замість гайочка над Дніпром – Сибір, судилася Кос-Аральська пустеля...

Там чайку над Аральським морем зобачив я... Може й та сама моя знайома дніпрова: той самий розмах білого крила, ті ж чорні плями на її грудях, такий же скорботний, не знати до кого звернений, крик... Так, то була моя давня знайома – дніпрова чайка, вона найшла мене в засланні, в самотні дні квиліла там разом зі мною над жорстокою долею моєю...

А ще хочеться сподіватись,

Серце розповіти...

І хочеться... боже милий,

Як хочеться жити!

І любити твою правду,
І весь світ обняти!..
(Пауза).

Колись, в якомусь захваті уп'явся пальцями я в землю... але... раптово пальці відірвались від землі, згорнулися в траві і я щосили ударив кулаком по землі, наче вона була єдиною винницею мого гіркого життя...

(І знов пекучий біль пронизав його тіло: він повалився на подушку, стогнав, ламав пальці від болю і з очей струмочками стікали сльози...).

(А Прохор в своїй комірчині схопився до дверей: „Господи сохрани і оборони”).

ШЕВЧЕНКО (втирає чоло): Минуло... Либонь ніч таки конає. Он на шибках замайорів чуть-чуть світанок... Давно його жадаю, а з ним полегшення чекаю...

І болящее побите серце стрепенеться,
Мов рибонька над водою, тихо усміхнеться
І полине голубкою понад чужим полем...
Туди додому...
І я ніби оживаю на волі,
І на гору високу виходжу, дивлюся
І згадаю Україну, і згадать боюся...
Спробую підвестись, бо дихати стає важко...
(Підноситься і слухає).

Наче щось плаче в грудях, схлипує, стогне...

(Прохор весь час то підходив до дверей кімнати – чи не кличе хворий, прислуховувався, що там діється, то знов сідав на свою койку. Заскрипіли двері, що з вулиці, і з'явився лікар Барі. Прохор кинувся до лікаря).

ПРОХОР: Добре, панночку, що ви прийшли – так ніби відчували – щось йому дуже тяжко... (Помагає скинути одяг).

БАРІ: Зараз, зараз, подивлюся, поможу, що треба зроблю...

ШЕВЧЕНКО (насторожився): Хтось іде?

ПРОХОР (шепче лікареві): Тут якийсь солдат добивається до Тараса Григоровича.

БАРІ: Ні, ні, не можна. Що ти! Жени його геть! (Розтирає собі руки, входить до кімнати хворого).

БАРІ: Низький уклін, Тарасе Григоровичу, низький уклін! Як здоров'я?

ШЕВЧЕНКО: Спасибі! (Промовив досить голосно, аж сам здивувався і повторив ще голосніше): Спасибі! А кого це ви гнали, мій добродійнику?

БАРІ: То так, пусте... (Сів на стілець, взяв за руку хворого). Як почуваете себе?

ШЕВЧЕНКО (безнадійно мотнув головою): От як би додому – там би я видужав... Так Васильчиков наклав резолюцію, що небажано, щоб я поселився на Україні... От гарненько!.. А щоб я їй пошкодив?

БАРІ: Мушку прикласти, ще раз мушку і полегшає...

ШЕВЧЕНКО (мотає головою): Не полегшає... А підсуньтєся ближче, дорогий лікарю, ще ближче... Ви думаете – я видужаю?

(Поклав йому руки на плечі, чекав, що скаже).

(Барі не зразу відповів, знизив плечима, наче затяжкі були руки хворого і сказав якось непевно).

БАРІ: Водянку виліковують, а вона у вас тільки в легенях...

ШЕВЧЕНКО (суворо): Не правда! Не видужаю, помру неодмінно. (Зняв свої руки з плечей лікаря, одкинувся на подушку і вже більше не звертав уваги на все те, що проробляв лікар).

ШЕВЧЕНКО: Так хочеться спокою... Все в минулому... Спогади знов ринули дніпровою повинню... (Тихо).

Чи не покинуть нам, небого,

Моя сусідонька убога,

Вірші нікчемні віршувать,

Та заходиться риштувать

Вози в далекую дорогу

На той світ...

(А лікар клопотався: то мушку приставив, гірчичник, поправив вогонь у свічниках, щоб не чадили. Шевченко втихомирився, як би притаївся. Лікар підійшов до вікна, зазирнув на вулицю).

БАРІ: Он, дивіться! Напроти під ліхтарем як стовп... Це, мабуть, той у солдатській шинелі, у картузі, з клунком за плечима... Так безнадійно дивиться на вікно, а, мабуть, замерз, бо натирає свої замерзлі руки... Ну і впертий. Накажу Прохору – ні за які... не пускать – і годі!

(Прохор відхилив двері від комірчини і просунув депешу: „Вечором депешу принесли – я боявся непокоїть”. Барі одібрав депешу, прочитав, усміхнувся і підступив до ліжка).

ШЕВЧЕНКО (розтулив повіки): Що?

БАРІ: Депенша з Полтави.

ШЕВЧЕНКО (тихо, зворушливо): Спасибі! Не забувають.
(Закрив повіки і ніби знов задрімав).

БАРІ (навшпиньки вийшов з кімнати): Піду. Через годину
зайду знов. Заснув. То чудесно! (Одягнувся, наставляючи
Прохора). Воду з лимоном. Можна ще гірчичники. Як гірше стане
– біжи за мною.

(Прохор хитав головою, подавав одяг, циліндр, рукавички).

БАРІ (згадав вже на порозі): Там той солдат ще стоїть... Не
впускай нізащо... Чуєш?

ПРОХОР: Він ще звечора просив. Земляк каже...

БАРІ: Ет, жени і годі! Хвилювати Тараса Григоровича не
можна.

А ПРОХОР (так благально заглядав лікареві в очі): А як він,
пане?

(Барі глянув на нього і нічого не сказав, штовхнув кулаком у
двері і вийшов, впустивши струю мерзлого повітря).

ПРОХОР (пригноблений присів на куферок, прислухався, чи
не покличе хворий): Яка непорядна, та злая доля тая – не хоче ні
з ким, і ні з чим рахуватися. Таку людину змарнувати!.. (Хтось
смикнув за двері від вулиці, Прохор підійшов, одчинив. Солдат
став на порозі).

ПРОХОР: Не можна, казав тобі кілька разів. Горе ти, а не
чоловік!.. (І потягнув до себе двері, але солдат уперся в них
плечем і говорив скоромовкою та все більше втискався в хату...).

СОЛДАТ: Пусти, батечку, я хоч зайду, бо ж холод находить –
йому від холоду шкода тільки... (Увійшов таки). Я присяду. (Сів
на стілець). Та ти вже не сердься. Ось я тобі зараз все як єсть
розповім, тоді ти все зрозумієш, все як єсть зрозумієш...

ПРОХОР: Ну і чоловік! Ну і душа недобра! Упертий!!! (Так
одмахувався від солдата, але вже зацікавився, що то він має
казати).

СОЛДАТ (перевів подих, розстібнув шинель, скинув кашкет).
Таке воно, брат, діло – да... (Зітхнув, і дістав потертий кашпук з
тютюном).

ПРОХОР (спинив його рукою): Сам не палю – Тарасу
Григоровичу, дихати, брат нічим, повітря бракує...

(Шевченко прокинувся, почув розмову).

ШЕВЧЕНКО: Прохоре!

(Старий Прохор кинувся до кімнати. Шевченко сів на ліжку. За вікном сіра пелена туману пливла. В кімнаті висів густий морок від свічок).

ШЕВЧЕНКО: З ким ти там розважаєшся?

ПРОХОР (завагався): Та там... Там один солдат вас хоче бачити – земляком називає себе.

ШЕВЧЕНКО (пожвавішав): А клич його сюди!

ПРОХОР: Може не варто – лікар наказував...

ШЕВЧЕНКО (нетерпеливо): Та що лікар! Мерщій клич солдата... Швидко обертайся...

(Прохор зрадів пожвавленню хворого, вибіг до комірчини. А солдат вже і шинель скинув, обсмикнувся, ввійшов до кімнати, одалеки став, витягнувши руки здовж тіла).

СОЛДАТ: Не пізнаєте мене, Тарасе Григоровичу!

ШЕВЧЕНКО: Ох, голубе мій! Як же тебе не пізнати – Кирило!! Ближче, ближче підходь...

КИРИЛО: З холоду небезпечно. (Проте він ступив ще кілька кроків до ліжка і сів просто на підлогу, заглядаючи у вічі хворому).

ШЕВЧЕНКО (схвильовано потирав руки і важко переводячи подих, розглядав змарніле обличчя Кирила): Постарів і ти, Кирило. В пам'яті моїй повстають далекі дні і серед них я бачу тебе, друже, жвавого Кирила, що знав тисячі казок, легенд, пісень... Он який ти був давній, друже Кирило... А де ті ночі, коли ми під одною шинелею лежали і марили так, щоб унтер не підслухав нашу тиху розмову або щоб не одібрав вірші, які ми ховали за халяву або за пазуху... (Віддихав). Постаріли ми з тобою обое, мій друже єдиний...

КИРИЛО: Мудрішими стали... (І голос його затремтів). Слава твоя, Тарасе, як ті орли, скрізь шугає... Велика слава!

ШЕВЧЕНКО: А-а-а, що та слава!.. Віку не вистачає...

О, боже! Дай дожити, подивитись

На лани тії зелені

І тії могили...

Як подумаю, що може

Мене поховають на чужині

Й мої думи зо мною сховають!

І мене на Україні ніхто не згадає!

(Гіркота підступила до горла Тараса і змовк – вже не в силі ні згадувати, ні говорити).

Кирило зіціпив зуби і Прохор як прикипів до одвірки дверей. Шевченко тяжко дихав.

А вітер смикав за віконниці, стукав у шибки, ніби кликав когось... А туман покрив усе, ніби заховав від людського ока...).

КИРИЛО: На село своє вертаюсь... (Жадібно вглядався в лице Тараса). Уклін твоїй землі рідній передам...

ШЕВЧЕНКО (потиху і повільно вимовив): Через Канів йтимеш... На Чернечу гору підіймись... На чотири боки світ ляже перед тобою... уклонись від мене... згадай мене... не забудь!

КИРИЛО: Біля серця ти у мене – як забути!

(Зняковіло він розтебнув мундир свій, дістав з-за пазухи в потертій обгортці книжечку і показав Тарасу). „Кобзар” твій скрізь зі мною, читатиму людям... Він в пам’яті моїй...

Мій одинокий,
Мій друже єдиний,
Горе тобі на чужині
Та на самотині...
Хто з тобою заговорить,
Привіта, догляне?..

ШЕВЧЕНКО (ледве підніс руку, щоб змахнути сльози, які застеляли йому очі): Так мені хочеться говорити... так говорити з тобою, а говорити тяжко... Туманиться зір... (І замовк).

(Кирило на підлозі біля ліжка, а Прохор біля дверей чекали, мовчали...).

А ШЕВЧЕНКО (в забутті маячив): Степ переді мною золотий; запаморочлива задуха липового цвітіння... Дніпро... Моря... Океани... Вся земля...

Кирило!! Кирило!!

КИРИЛО (кулаком аж потряс): Вік твої вкоротили підлі, злії люди! (Підвівся, стримував себе, щоб не вирвалися голосно ридання). Отут в грудях кипить ураза за тебе, Тарасе!..

(Підійшов до ліжка, вглядався в обличчя Тараса, припав чолом до рук його і швидко, не озираючись, вийшов з кімнати, за ним Прохор).

КИРИЛО: Путь далека мені лежить, у мандри пускатися вже час... (Похапцем накинув на себе шинель, вискочив на вулицю, за ним вийшов і Прохор).

ШЕВЧЕНКО (ледве чутно): Думи мої, думи мої!

Ви мої єдині!

Не кидайте ж хоч ви мене

При лихій годині...

(Відкрив очі, дивився перед собою на померклі стіни, наче щось проходило перед ним).

Нікого... пуста... запах цвілі... самотність... Може і краще, якби дружина біля мене навколішки на килимочку... Діти щebetали б заплакані... Нікого... Ні дружини... Ні діток...

От Кирило хіба... Біля грудей тримає... Каже – „в пам'яті моїй”...

В село своє донесе. Увечері читатиме біля хати...

(Оживляється).

Сядуть навколо жінки, землистими руками голову підіпруть..., діди, дівчора очима палахкотітимуть... А Кирило, може і справді, чуб одкине з чола, книжку розгорне і прочитає:

За що, не знаю, називають

Хатину в гаї Тихим раєм?

Я в хаті мучився колись,

Мої там сльози пролились...

І я згадав – в тій хаті вони

Були – всі мої...

Я згадав батьків своїх,

Братів та сестер...

Там матір добрую мою,

Ще молодую, у могилу

Нужда і голод положила...

(Пауза).

Про це читатиме Кирило... І буде над головами кріпаків, над всім світом широкий, зоряний намет небес, і буде вітер шарудіти в очереті, куватиме зозуля на узлісі... степовим трактом воли тягнутимуть мажари повні збіжжя...

А тут над оксамитною Невою височітиме адміралтейський шпиль... І буде все... Все буде... Та мене не буде...

(Пауза).

А може ж ні... Може... (Кричить, Кирило, Кирило!)

... вставайте, кайдани порвіте!

ПРОХОР (вернувся, кинувся до кімнати): Ви мене кликали? Чи мені здається?

ШЕВЧЕНКО: Ні, ні... Це так... (Витер тремтячою рукою спітнілеє чоло). День, чи ніч? Мабуть я спав.

ПРОХОР: А вже скоро ранок, Тарасе Григоровичу.

ШЕВЧЕНКО: А мені наче полегшало, веселіше стало – земляк порадував...

ПРОХОР (втішився, заметушився): От і добре, Григоровичу, чудесно! І гірчичників не треба. Вершків випийте, вони всяку рану гоять.

(Подає щось випити).

ШЕВЧЕНКО: Спасибі, друже! Вип'ю, а справді, відчув якесь полегшення. Наче гарячка, що сковувала все тіло, поменшала... Здається, що можу підвестися... І можу ходити... Це буде доброю прикметою...

Я сам почитаю вірші землякам. Я ще... О, ще я сам читатиму... А що як спробувати? Га? Що?.. Прохоре, приberi тут... А я вступлю до майстерні...

(Він спустив ноги, взув пантофлі, накинув при допомозі Прохора халат і спокійно, повільно, як в маяченні посувався до майстерні.

Прохор застиг, як скам'янілий, з острахом слідкував за ним. Шевченко пройшов альков, спускався по сходах до мольберта. Там на столику і на стільцях розкидані фарби, пензлі, на полотні незакінчена робота – оглянув це все. Повернувся до вікна.

Синів петербурзький похмурий світанок за вікном. А в його очах ніби блискавка розігнулась, – мигнув ними. Схопився одною рукою за очі, другою за серце... крикнув щось, ніби „світу” і осунувся на сідці...

Кинувся Прохор до нього, обернув його, припав до грудей його...

ПРОХОР: Перестало битись серце... Не стало славетного кобзаря, співця України Тараса Шевченка!..

(Вклякнув біля нього).

(Здалеку чути ті ж сумні мелодії бандури чи скрипки).

СИРІТСЬКА ДОЛЯ – ЩО ГОЛКА В СІНІ

Драматичний образок на 1 дію за сторінками
повісті В. Шевчука „Вітрила”

ДІЙОВІ ОСОБИ:

1. Тарас
2. Гнат
3. Оксана
4. Кобзар

(На могилі кобзар сидить та на кобзі грає. За могилою степ широкий розстелився, зеленіє, ген далеко мріє. По нім вітерець повіває, та єдину гостроверху тополеньку легенько гойдає. Крізь гущавину тернини продирається хлопчина, мов заворожений – ні на що не зважає, тільки ловить ті звуки, що бринять з могили. Він худий, блідий, в латаній сорочці, на голові бриль дірявий, через плече звисає торбина, босі ноги, що взуття ніколи й не знали, збиті дорогами).

КОБЗАР (підспівує кобзі): В чистім полі тирса шумить, катран зеленіє.

В чистім полі своя воля, що й серце німіє...

Ой, зйду я на могилу – гляну, подивлюся:

Як згадаю про ту волю, то й знов зажурюся...

ХЛОПЧИНА: Ой, дідусю! Мов про мене тая пісня.

КОБЗАР: А ти ж хто? Чи не Тарас – по голосу чую.

ХЛОПЧИНА: Та Тарас же я Шевченків.

КОБЗАР: Пізнав, значить я Тараса. Як там батько? Чи подужав?

ТАРАС: Батька поховали...

(Аж підвівся дідусь старий, на голос подався, а Тарас йому назустріч, щоб він не спіткнувся. І притис сліпець до себе щиро сиротину).

КОБЗАР: Сирота ти бідна, кругла – ні батька, ні неньки...

(Застигли дід і хлопець в обіймах двоє). Куди ж це ти?

ТАРАС: Йду шукати долю...

КОБЗАР: Сирітська доля, синку, що голка у сіні, то й шукати її даремне. (Провів старий долонею по обличчю хлопця). Марний який, мабуть ти й голодний.

ТАРАС: Та вже пару діб не мав я ні крихітки хліба.

КОБЗАР: Як же так ти зірвався в дорогу? Ось, чекай. Де моя торбина? (Мацає круг себе). Закоштуеш і ти, дитино, кобзарського хліба. Він зачерствів уже, мені не придасться. Я ж до Кирилівки заверну – люди підгодують. (Вийняв з торбини сухенький окраець і подав хлопчикові). Хай хоч цей сухар діда кобзаря сліпого тебе бідну сиротину трохи порятує.

ТАРАС: Спасибі вам, діду, за щирую ласку, за шматок хліба. А скажіть мені дідусю, чи ви знаєте про Кармелюка того, що в пісні на нього вся біднота надію складає? Хто він? Де його шукати?

КОБЗАР: Ти що, хлопче? Рано тобі про Кармелюка дбати. Скільки років маєш?

ТАРАС: Мені тринадцятий минає...

КОБЗАР: Ось бачиш – малий ти ще до Кармелюків пристати. Кармелюк то лицар славний. Він за волю б'ється, та бідноту захищає. Так і в пісні співається: „Ви на мене Кармелюка всю надію майте!” А ні грати, ані мури його не лякають, не втримають. Але що ж з того – напосілись пани-дуки, висліджують його дуже. – „Хоч, здається, не в кайданах, а все ж не на волі”...

Пора мені, хлопче, вже в дальшу дорогу. (Бере свою кобзу та торбу). А тобі, синку, пораджу: від людей своїх не відбивайся. В тебе тут брати і сестри. Бодай в найми десь подайся, а не віддаляйся...

ТАРАС: Я вам допоможу на шлях вийти.

СТАРИЙ (замахав руками): Ні, ні! В мене ноги звичні самі шляхи міряти. Будь здоров, Тарасе! (Пішов поволеньки дорогу шукати).

(Тарас заховався у тернину сухар догризати. Чути голос десь здалека про журбу співає: „Гей же, та гей! Та журба мене скрутила, та журба мене зсушила, та гей...”

Гей же, за чужими волами ходячи, та гей!

Та чужі вози мажучи, та гей...”

ТАРАС: Та це ж Гнат мене шукає... Може що сталося? Отак не тільки мені, а й йому та й всім бідакам-кріпакам журба життя скрутила. Не тікати треба, а зі всіма ділити недолю, та виборювати волю.

(Вискочив із криївки і закричав, що було сили: „Пугу! Пугу!” На той поклик летів голос побратимця: „Козак з лугу”. З розпростертими руками спіткались в обіймах. Відсторонив Гнат Тараса, ніби з невір'ям вглядався в обличчя).

ГНАТ: Чи це не мана? Це наш Тарас? Де ми тільки не шукали й по ярах, нетрях, в лісі, навіть в ставок заглядали!..

ТАРАС (аж засміявся): Та ну! У русалок в гостях? І нащо всім вам я здався?!

ГНАТ: А найбільше, то все вона... все та Оксана.

ТАРАС: І Оксана теж про мене турбувалась?

ГНАТ: Та ж кажу – вона найбільше розпачала. Кобзар, спасибі, щойно заспокоїв, казав – зустрів тебе за могилою, що ти пішов шукати долю. Ну й втнув ти штуку дивну з тим дяком п'яноюю. Він ревів, як бугай панський. То ж не скоро його спутаного звільнили з міцного мотуззя. Від злості плакав, ослони бив, не одному в подяку благословив у пику... За що ти відшмагав його?

ТАРАС: А, п'яниця непробудний!! Обікрав мене, пропив що найдорожче серцю було, єдиний скарб мій, це книжечку мудрого Сковороди – батьків передсмертний подарунок. Ну, спутав я його п'яного мотузкою, та й відшмагав на прощання. А сам пішов блукати шляхами. Куди й сам не знав, вертатися немає до кого. А душа щеміла – хоч здалеку, хоч крадькома, одним лиш оком поглянути, почути своїх людей, хоч диму понюхати з тих хатин, де мати, батько і всі такі рідні мої земляки відмучили своє життя на панщині, в кріпацтві... Не зміг я одірватися цілком від своєї недолі і опинився знов тут, звідки пішов шукати іншого життя... Де воно? – Не знаю. Хто вкаже правдиві шляхи до нього? Вони, – як ті залізні стовпи, що дитиною шукав я, поглянути як підпирають небо – все відсуваються за обрій.

ГНАТ: Мрійник ти великий.

ТАРАС: Та що з тої мрії, з думок та говоріння... Як там Микита, сестри?

ГНАТ: Звісно як при матері жити. Та ще й таке скоїлося... Ото як ти помандрував, покинув воли, позичені Микитою на відробіток, зайшли вони в попівське жито, потравили трохи, тепер Микита не обереться лиха...

ТАРАС (аж кинувся до Гната, сам зблід, тремтів): Що!? Що!? Що сталося? Та ж то моя вина – я мав їх пильнувати, а сам забув за все, побіг за валкою чумацькою Кармелюка шукати... Ну й що? Кажі...!

ГНАТ: Та доведеться відробляти, скільки піп визначить. О! Той патлач! Зазнав я в нього лиха. Став на службу в нього. Тепер я йому й жнець, і швець, і на дуду грець. Ганя від рання до

смеркання. Ой що ж я роблю? Та ж воли лишив на пасовиську. Вже намне чуба... побіжу... А ти ж куди?

ТАРАС: Та сам не знаю. Хочу сестричок побачити. Там десь тихенько до клуні залізу, нічку пересплю, а далі побачу. Десь треба тулитися у наймах, щоб мачухи прокльонів не почути...

ГНАТ: Не відходь від своїх далеко, тут крутись, може до якого маляра пристань.

ТАРАС (гірко зітхнув): Якби ж то...

(Гнат поскакав, помахав рукою, вже й не видно).

ТАРАС (зажурився): Казав батько вмираючи, що з мене буде або великий чоловік, або велике ледащо... Скоріше ледащо... Та так і є – ніде й нікому не придався: ні в наймах не втримався та й вдома лиш лиха накоїв. Відному Микиті ще й журби підкинув... Як же далі жити? Літом по тернах, кущах, а зима прийде – ні одягу, ні взуття. А сестри... Оті малі... сестри... Як згадаю – серце завмирає, нічим рятувати. (Припав до землі, в сльозах занімів).

(З'явилась Оксана, ближче підкралась, щоби не тривожить, тихенько присіла й скорботно вглядалась в змарніле обличчя, залите сльозами. Сама ж уся світла, ніжна, ласкава, ще й повно у жменях волошок, що в житі десь назбирала. Тарас відчув присутність її, але вдавав сплячого, не ворохнувся, лише по обличчі ніби радість ледь промайнула, бо стало йому добре від тихої ласки подружки. Оксана помітила той промінь ковзнулий і жартом).

ОКСАНА: Прокинулись, пане втікачу? Вставай ледащо! (Та Тарас міцніше зажмурих очі). Не прикидайся сплячим. (Провела легенько рукою по мокрім обличчі його). Пора вже трохи й поїсти...

ТАРАС (радо жартома відгукнувся): Де моя велика ложка?

ОКСАНА: А обличчя мокре, не висохли сльози. Не треба плакати. (Як мати до дитини). От зараз висушимо їх... (Дістала з-за фартушка хусточку, почала витирати заплакані очі ще й приспівувати). „Я ж думала, я ж думала, що дуб зелененький, а то стоїть гайдай молоденький...” Ну, гайдаріку, вівчаріку, умився сльозами від куряви дорожньої, тепер можна й попоїсти. Всміхнися, всіміхнися, Тарасіку. А я за те щось дам... (Промовляла).

ТАРАС (аж розсміявся): Зовсім як мати колись мені малому.

ОКСАНА: Та такий же ти й є, як дитя мале – кудись тікати! Від своєї недолі не втечеш – вона скрізь з тобою... (Досягає з-за пазухи пиріжки). Бач, які рум'яні. Ось на, поїж. Сама пекла.

ТАРАС (ість): Яка ж добряча штука! Напевне, лише в раю такі смачнучі даватимуть.

ОКСАНА: Ну, от ще... вигадав!

ТАРАС: Їй богу, правда!

ОКСАНА (зашарілася): Їж мовчки, а то відберу. А ще що я тобі припасла! Не вгадаєш... (Вийняла з-за пазухи згорточок, рукою звинений папір і кавальчик олівця, подає йому. Аж поперхнувся Тарас і пиріжок відложив, не доївши. Схопився).

ТАРАС: Ух ти! Це мені? Ти мені? (Притис до грудей згорточок). Зараз... зараз таки, поки в пам'яті ношу... Ой, Оксано, та ж то я книжечку зроблю, запишу все, що в пам'яті слова, пісні тримаю... (Складає з папірця маленьку книжечку і старанно виводить на першій сторінці „Григорій Сковорода” і тут же, як гасло друковане: „Всякому городу нрав і права”).

ТАРАС: Ну й мудрий же дядько Сковорода!

А далі його пісні з малюнками...

„Ой ти, пташко, жовтобока!

Не клади гнізда високо...”

О тут збоку намалюю пташку. Ой, якби ж мені фарби! (Малює).

„А я буду собі тихо

Коротати милий вік.

Так мине мене все лихо

Щаслив буду чоловік”.

(Оксана взялась плести віночок, та все поглядала, що там у Тараса вийшло. А там пташка вже крила розпустила...).

ТАРАС: А ще така пісня...

„Стоїть явір над водою,

Все киває головою.

Буйні вітри повівають,

Руки явору ламають).

(І вже явір мальований на бережку від вітру схилився...).

ОКСАНА: І де ж ти так навчився?

ТАРАС: Само собою так у мене десь береться. Якби ж то мені в кого хоч трохи повчитись. Спробував я у дяка в Лисянці, що інколи пише. Та нічого путнього не вийшло: він заставляв мене лише фарби розтирати, та малечі прислуговувати. А ще такий

глум стався: щоб догодить одному панкові він на козацьку голову Козака Мамаю конфедератку домалював, то я наплював на його таку науку та й втік від нього...

ОКСАНА: Ти таки вічний утікач. Чи ще де пробував?

ТАРАС (аж зморщився): Та пробував... Був і такий маляр... Поглянув на мене босого задрипанця та відразу: „Покажи руку! Ліву! Ліву!” Щось довго шукав у моїй подряпаній руці, та й каже: „Погані твої справи, хлопче. Тут ясно все як на долоні. Куди вже пнутися такому до малярства... Як бубон голий!.. Не вийде з тебе ні швець, ні навіть бондар обручі набивати. На все воля божа. Іди собі з богом...”

ОКСАНА: Ну й справді сирітська твоя доля, кидає вона тобою скрізь по світі, ніде тобі немає зупинки... Не журися Тарасику... Ти поглянь на ці малюнки – та ж цей пташок як живий, здається так і порскне з паперу в світ вільний. Ну ж бо, Тарасе, усміхнися... От намалюй мені півника для рушника, щоб я вишила...

ТАРАС: Що ж, це не важко. Я вже намалював таких півників Ярині.

ОКСАНА (зела похмуро брови): Ярині!? Тій красуні прославленій на всю Кирилівку?

ТАРАС: Якій ще там красуні? Нашій Ярині – сестричці.

ОКСАНА (посвітліла): Я думала Терешковій.

ТАРАС (поглянув на дівчину з докором, а Оксана віночок на голову заклала, та дзвінко залилася піснею. „Ой зійди, зійди ти зіронько вечірня. Ой, зіронька зійшла та поле освітила”. Тарас так замилювався дівчиною, що й малювати залишив).

ТАРАС: Отак, тебе й змалювати б. І ти така ж світла, аж надія засвітила на кращу долю...

ОКСАНА (співає): „Де бродиш моя доле...”

ТАРАС (підхопив): „Не докличусь я тебе!”

ОБОЄ: „Досі можна б і дике поле пригорнути до себе...”

Завіса

ПРИМІТКИ

У дане видання включено усі доробки О. М. Пащенко-Шульмінської, які упоряднику вдалося розшукати, присвячені постаті Великого Кобзаря – Тарасу Григоровичу Шевченку. Із них три статті уже були опубліковані в різні історичні періоди („Тарасові річниці” (1936), „На Тарасовій горі (Спогади Пащенко-Шульмінської О. М.)” (2012), „Посмертна маска Шевченка. Нарис (Із спогадів Шульмінської О. М.)” (2012)), а решта матеріалів друкується вперше. Останні зберігаються в особистому фонді автора в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України та в Науковому архіві Шевченківського національного заповідника.

Представлену Шевченкіану О. М. Пащенко-Шульмінської умовно можна розділити на дві групи: до першої слід віднести її спомини, доповіді, статті до стінгазети, а до другої – п’єси, в яких висвітлено життєві етапи Тараса Шевченка.

Упорядник вважав за необхідне включити до книги різні варіанти підготовлених Олімпіадою Михайлівною матеріалів, аби повніше віддзеркалити авторський образ Кобзаря. Усі переробки та вставки належать О. М. Пащенко-Шульмінській.

Основним принципом композиції видання обрано тематично-хронологічну канву. Спершу подано спомини, доповіді та підготовлені до стінгазети статті, а в другій частині – п’єси. Із них „Остання ніч” написана за новелою Натана Рибак, а драматичний образок „Сирітська доля – що голка в сні” – за повістю В. Шевчука „Вітрила”.

Тексти подані мовою оригіналу із збереженням лексико-стилістичних, фразеологічних та морфологічних особливостей мови автора. Це дає змогу повніше віддзеркалити дух часу, мовну стихію автора та її історичної доби, наблизити читача до оригіналу як літературного документа.

У примітках до кожного матеріалу зазначено джерело, за яким подано текст, окремо виділяються помітки, зроблені особисто автором, та вказуються проставлені дати.

ТАРАСОВІ РІЧНИЦІ

Вперше опубліковано в журналі „Наша культура” (Варшава) у 1936 р.

„Наша культура” – науково-літературний часопис. Виходив у Варшаві у 1935-1937 рр. за редакцією І. І. Огієнка. Місячник ставив за мету „стати загальнодоступною трибуною вільної наукової національної думки серед української інтелігенції. Найголовніше завдання наше – наукова служба своєму народові”.

Публікується за журналом „Кур’єр Кривбасу”, 2002. – № 148. – Березень. – С. 162–167.

ЖІНОЧА ДОЛЯ В ТВОРАХ ШЕВЧЕНКА

Публікується вперше за рукописом (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Фонд 39. – Опис 1. – Спр. 11. – Арк. 2–15). На першій сторінці рукопису зазначено: „Доля жінки в творах Шевченка”. Доповідь О. М. Шульмінської.

У Науковому архіві Шевченківського національного заповідника також зберігається авторський рукопис цієї доповіді (Фонд 14. – Опис 1. – Спр. 1. – Арк. 134–148). У кінці тексту чітко зафіксована дата: 10/III. 1957 р. У цій же справі (арк. 118–129 зв.) зберігається ще один варіант тексту. На останній сторінці зазначено: „Переписано 28.12.72 р. Переписала Туркевич Зиновія Йосипівна”.

ПОЕТ – ЗАКУТИЙ ПРОМЕТЕЙ, НЕВІЛЬНИК, МУЧЕНИК

Публікується вперше за рукописом (Науковий архів Шевченківського національного заповідника (Фонд 14. – Опис 1. – Спр. 1. – Арк. 85 – 93 зв.). На першому аркуші помітка: Доповідь. Поет – закутий Прометей, невільник, мученик. 1961 р.

НАРИС ПРО ПОСМЕРТНУ МАСКУ ШЕВЧЕНКА (Із спогадів Шульмінської О. М.)

Публікується вперше за правленим автором машинописним текстом (Науковий архів Шевченківського національного заповідника (Фонд 14. – Опис 1. – Спр. 1. – Арк. 51). Матеріалу передую запис на аркуші паперу: „Спогади О. М. Шульмінської. 1961 – 1970 рр.” На аркуші тексту зазначено: „Опрацювала Пащенко-Шульмінська О. М.” У цій же справі міститься

рукописний варіант статті (Фонд 14. – Опис 1. – Спр. 1. – Арк. 50 – 50 зв.). Останній абзац у ньому викладений наступним чином: „Ця посмертна маска Шевченка і до цього часу зберігалась Козинцем Євгеном Яковичем, заслуженим учителем, персональним пенсіонером. Тепер же з нагоди сторіччя смерті Шевченка Євген Якович, зберігши до глибокої своєї старості цю дорогу його душі реліквію, розтається з нею і передає народу в музей імені Шевченка на Тарасовій горі, могилі в Каневі.

В дні ж століття смерті Шевченка на короткий час посмертна маска Шевченка знаходиться тут у Львівському історичному музеї (площа Ринок) для вшанування громадянами Львова”.

У рукописному варіанті зафіксована дещо відмінна назва статті: „Коротенька історія створення і зберігання посмертної маски Т. Г. Шевченка”. Також у кінці тексту чітко зазначено дату: 9 – 12 березня 1961 р.

Загалом існує декілька матеріалів О. М. Пащенко-Шульмінської на цю тему. Ми подаємо усі наявні у нашому розпорядженні тексти, навіть якщо у них міститься певний повтор викладених думок.

СТО ЛІТ ПОСМЕРТНІЙ МАСЦІ ТАРАСА (Із спогадів Шульмінської О. М.)

Публікується вперше за правленим автором машинописним текстом (Науковий архів Шевченківського національного заповідника (Фонд 14. – Опис 1. – Спр. 1. – Арк. 51). Матеріалу передуює запис на аркуші паперу: спогади О. М. Шульмінської. 1961 – 1970 рр. На аркуші тексту зазначено: „Опрацювала Пащенко-Шульмінська О. М.” У цій же справі міститься рукописний варіант статті (Фонд 14. – Опис 1. – Спр. 1. – Арк. 50 зв.). У кінці тексту чітко зазначено дату: 9 – 12 березня 1961 р.

НАРИС ПРО ПОСМЕРТНУ МАСКУ ШЕВЧЕНКА (Про створення і зберігання посмертної маски Т. Г. Шевченка)

Публікується вперше за правленим автором машинописним текстом (Науковий архів Шевченківського національного заповідника (Фонд 14. – Опис 1. – Спр. 1. – Арк. 105). На першому аркуші помітка: „Статті до стінгазети. 1961 – 1964 рр.”

ПОСМЕРТНА МАСКА ШЕВЧЕНКА. НАРИС.

(Із спогадів Шульмінської О. М.)

Публікується за правленим автором машинописним текстом (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Фонд 39. – Опис 1. – Спр. 12. – Арк. 238–240). На першому аркуші зазначено: „Опрацювала Пащенко-Шульмінська О. М.” На останньому аркуші помітка: „Шульмінська О. М. м. Львів. Березень 1961 р.”

Вперше опубліковано у книзі: Пащенко О. М. „Матеріали до життєпису” /Упорядник, автор передмови В. Адамський. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2012. – С. 427–428.

БЕЗСМЕРТНА ПІСНЯ КОБЗАРЯ

Публікується вперше за рукописом (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Фонд 39. – Опис 1. – Спр. 9. – Арк. 1–1 зв.). Машинописний варіант тексту зберігається в Науковому архіві Шевченківського національного заповідника (Фонд 14. – Опис 1. – Спр. 1. – Арк. 98). На першому аркуші помітка: „Статті до стінгазети. 1961–1964 рр.”

„НА СТОРОЖІ КОЛО НИХ ПОСТАВЛЮ СЛОВО...”

Публікується вперше за правленим автором машинописним текстом (Науковий архів Шевченківського національного заповідника (Фонд 14. – Опис 1. – Спр. 1. – Арк. 101). На першому аркуші помітка: „Статті до стінгазети. 1961 – 1964 рр.”

ВПЛИВ ШЕВЧЕНКА НА ПИСЬМЕННИКІВ

Публікується вперше за правленим автором машинописним текстом (Науковий архів Шевченківського національного заповідника (Фонд 14. – Опис 1. – Спр. 1. – Арк. 103). На першому аркуші помітка: „Статті до стінгазети. 1961 – 1964 рр.”

МОГУТНЄ СЛОВО ШЕВЧЕНКА

Публікується вперше за правленим автором машинописним текстом (Науковий архів Шевченківського національного заповідника (Фонд 14. – Опис 1. – Спр. 1. – Арк. 104). На першому аркуші помітка: „Статті до стінгазети. 1961 – 1964 рр.”

НА ТАРАСОВІЙ ГОРІ

(Спогади Пащенко-Шульмінської О. М.)

Публікується за рукописом (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Фонд 39. – Опис 1. – Спр. 12. – Арк. 167–168 зв.). На останньому аркуші рукопису зазначено: „Пащенко-Шульмінська О. М. Львів, Ол. Невського 4, 18 липня 67 р.”

Інший варіант рукопису з дещо відмінною стилістикою зберігається в Науковому архіві Шевченківського національного заповідника (Фонд 14. – Опис 1. – Спр. 1. – Арк. 52 – 53 зв.). Тут же міститься машинописний текст нарису (Фонд 14. – Опис 1. – Спр. 1. – Арк. 54 – 55).

На цю тему також існує декілька матеріалів О. М. Пащенко. Ми подаємо усі наявні у нас тексти, навіть якщо у них міститься певний повтор викладених думок.

Вперше опубліковано у книзі: Пащенко О. М. „Матеріали до життєпису” /Упорядник, автор передмови В. Адамський. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2012. – С. 424–426.

ВІНОК ТАРАСОВИХ ДНІВ

Публікується вперше за рукописом (Науковий архів Шевченківського національного заповідника (Фонд 14. – Опис 1. – Спр. 1. – Арк. 56 – 63). Матеріалу передує запис на аркуші паперу: „Спогади О. М. Шульмінської. 1961 – 1970 рр.”

ВІНОК ТАРАСОВИХ ДНІВ

Публікується вперше за правленим автором машинописним текстом (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Фонд 39. – Опис 1. – Спр. 9. – Арк. 2–3). Наприкінці статті міститься помітка: „Опрацювала Пащенко-Шульмінська О. М.”.

Ідентичний варіант тексту зберігається в Науковому архіві Шевченківського національного заповідника (Фонд 14. – Опис 1. – Спр. 1. – Арк. 99–100). Наприкінці статті також міститься помітка: „Опрацювала Пащенко-Шульмінська О. М.”.

МЕНІ ТРИНАДЦЯТИЙ МИНАЛО

(П'єса на п'ять дій).

Публікується вперше за правленим автором машинописним текстом (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Фонд 39. – Опис 1. – Спр. 5. – Арк. 1а–34). На першому аркуші помітка: Перша п'єса. „Мені тринадцятий минало”. 5 дій. Також зберігається помітка на аркуші 1а: Присвячую українцям, що живуть поза межами Батьківщини. О. П[ащенко]-Ш[ульмінська].

Ідентичний варіант тексту зберігається в Науковому архіві Шевченківського національного заповідника (Фонд 14. – Опис 1. – Спр. 2. – Арк. 1–34). На першому аркуші рукою О. М. Пащенко зазначена присвята українцям, що живуть поза межами Батьківщини, а також стоїть штамп: Вих. № 1628. „13”.IV.1964 р. Дитвидав УРСР.

КОЗАЧКОМ ЗА ПАНОМ

(П'єса на п'ять дій).

Публікується вперше за правленим автором машинописним текстом (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Фонд 39. – Опис 1. – Спр. 5. – Арк. 35–68). На першому аркуші помітка: Друга п'єса. „Козачком за паном”. 5 дій.

Примірник тексту зберігається в Науковому архіві Шевченківського національного заповідника (Фонд 14. – Опис 1. – Спр. 3. – Арк. 1–49). На справі помітка: 1964 р.

ШИРОКІ ШЛЯХИ

(П'єса на п'ять дій).

Публікується вперше за правленим автором машинописним текстом (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Фонд 39. – Опис 1. – Спр. 5. – Арк. 69–110). На першому аркуші помітка: П'єса „Широкі шляхи”. З життя і творчості Т. Шевченка.

Примірник тексту зберігається в Науковому архіві Шевченківського національного заповідника (Фонд 14. – Опис 1.

– Спр. 4. – Арк. 1–41). На справі помітка: 1964 р. На першому аркуші зазначено: Третя п'єса: „Широкі шляхи”. П'єса на 5 дій.

НА ЗАСЛАННІ

(П'єса на п'ять дій).

Публікується вперше за правленим автором машинописним текстом (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Фонд 39. – Опис 1. – Спр. 5. – Арк. 111–143). На першому аркуші помітка: Четверта п'єса: „На засланні”. 5 дій.

Примірник тексту зберігається в Науковому архіві Шевченківського національного заповідника (Фонд 14. – Опис 1. – Спр. 5. – Арк. 1–31). На справі помітка: 1964 р. На першому аркуші зазначено: Пащенко-Шульмінська О. М. „На засланні”.

ЗМАРНОВАНИЙ, АЛЕ НЕСКОРЕНИЙ

(П'єса на п'ять дій).

Публікується вперше за правленим автором машинописним текстом (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Фонд 39. – Опис 1. – Спр. 5. – Арк. 144–207). На першому аркуші помітка: П'ята п'єса: „Змарнований, але нескорений” 5 дій і „Остання ніч” 1 дія.

Примірник тексту зберігається в Науковому архіві Шевченківського національного заповідника (Фонд 14. – Опис 1. – Спр. 6. – Арк. 1–60). На справі помітка: 1964 р. На першому аркуші зазначено: П'ята п'єса: „Змарнований, але нескорений”.

ОСТАННЯ НІЧ

(П'єса за новелою Натана Рибак „Остання ніч”).

Публікується вперше за правленим автором машинописним текстом (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Фонд 39. – Опис 1. – Спр. 5. – Арк. 208–221).

Примірник тексту зберігається в Науковому архіві Шевченківського національного заповідника (Фонд 14. – Опис 1. – Спр. 6. – Арк. 61–75). На першому аркуші зазначено: Епілог за новелою Натана Рибак „Остання ніч”.

СИРІТСЬКА ДОЛЯ – ЩО ГОЛКА В СІНІ

(Драматичний образок на 1 дію за сторінками повісті В. Шевчука „Вітрила”).

Публікується вперше за правленим автором машинописним текстом (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Фонд 39. – Опис 1. – Спр. 36. – Арк. 1–10). На першому аркуші рукою О. М. Пащенко зазначено: „Сирітська доля – що голка в сіні”.

Ідентичний варіант тексту зберігається в Науковому архіві Шевченківського національного заповідника (Фонд 14. – Опис 1. – Спр. 8. – Арк. 1–9). Помітка на справі: Опрацювала Пащенко-Шульмінська О. М.

ЗМІСТ

Адамський В. Тарас Шевченко у житті та творчості	
Олімпіади Пащенко-Шульмінської	7
Тарасові річниці	23
Жіноча доля в творах Шевченка	29
Поет – закутий прометей, невільник, мученик	43
Нарис про посмертну маску Шевченка (Із спогадів Шульмінської О. М.)	47
Сто літ посмертній масці Тараса	48
Нарис про посмертну маску Шевченка (Про створення і зберігання посмертної маски Т. Г. Шевченка)	49
Посмертна маска Шевченка. Нарис. (Із спогадів Шульмінської О. М.)	50
Безсмертна пісня Кобзаря	52
„На сторожі коло них поставлю слово...”	53
Вплив Шевченка на письменників	54
Могутнє слово Шевченка	55
На Тарасовій горі (Спогади Пащенко-Шульмінської О. М.)	56
Вінок Тарасових днів	59
Вінок Тарасових днів	62
Мені тринадцятий минало (П'єса на п'ять дій)	63
Козачком за паном (П'єса на п'ять дій)	88
Широкі шляхи (П'єса на п'ять дій)	121
На засланні (П'єса на п'ять дій)	154
Змарнований, але нескорений (П'єса на п'ять дій)	183
Остання ніч (П'єса за новелою Натана Рибака „Остання ніч”	223
Сирітьська доля – що голка в сні (Драматичний образок на 1 дію за сторінками повісті В. Шевчука „Вітрила”	233
Примітки	239

Науково-популярне видання

Олімпіада Михайлівна Пащенко- Шульмінська

Моя Шевченкіана

Упорядник, автор передмови
Віктор Адамський

Художнє оформлення *Костянтин Кравчук*
Комп'ютерна верстка *Богдан Крищук*
Літературний редактор *Олеся Барташук*

Підписано до друку 17.11.2014. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Century Schoolbook.
Ум.друк.арк. 10,5.
Тираж 300 прим. Зам. № 58.

Надруковано у друкарні ПП Мошак М. І.
32300, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський,
вул. Іоанно-Предтечинська, 2.
Тел./факс (03849) 2-72-01.
Свідоцтво субекта видавничої справи ДК № 867 від 22.03.2002 р.

Підготовлено до друку у видавництві
ПП „Медобори – 2006”
32343, Хмельницька обл., Кам'янець-Подільський р-н,
с. Довжок, пров. Радянський, 6а. Тел./факс (03849) 9-09-45.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 3025 від 09.11.2007 р.
www.medobory2006.com.ua, e-mail: medobory@i.ua